

॥ इति श्रीमद्भगवद्गीता ॥

गीतगो०

९

आगणेशायनमः इह बलुनिर्विप्रवारिष्यतसमाख्यमेतत्काव्यप्रतिपाद्यराधाभावेकेलिरस्यरूपमंगलमादावाचरति मेघेरित्यादि राधामाधवः
योरहः केलयः एकांतेक्रीडाजयेतिसर्वात्कषणवर्तते कथंभूतयोः इत्यमनेन प्रकारेण नंद निदेशतो नंदस्य आश्रयावलितयोः प्रसूतयोः कादृशो नंद
निदेश इत्यत आह त्वमेवेत्यादि हेराधेतत्तस्मात्त्वमेव मंदराप्रपथ अत्र एवकारः कोषाकोवालोयं यत्त्वया एतावद्दूरमानी तंतस्मात्त्वमेव गुरुमपि
प्रापयेत्यभिप्रायात् कुतोयतो यरुहो न केराचोभीरुः शिशुत्वा इयशील येहेत्वेतरमाह मेघेरित्यादि अवरं आकाशं मेघैर्मंदुरं स्निग्धं तथा वनमु
वः काननं वनभरमयस्तमा लुदुमेस्तमालवक्षेः श्यामाः कुञ्जयता सत आह प्रत्यध्वेत्यादि यमुनाकूलेः प्रत्यध्वं कुंजदुमा अध्वनि अध्वनिकुंजकुंजदु
मेदुमे इत्यर्थः यदा अध्वनः कुंजानुमानलक्षीरुत्वेत्यर्थः अत्र अथेन केभीरु रिसंगं प्रापयेत्तत्र एतस्यैवान्वादेशो द्वितीयायां वै न इति सत्रेण रनादेशः क

श्रीगणेशायनमः मेघैर्मंदुरं मंवरं वनमुक्थ्यामास्तमालदुमैर्न केभीरु रयं त्वमेव तदिमं राधे गहं
प्रापय ॥ इत्थं नंद निदेशश्चालितयोः प्रत्यध्वं कुंजदुमं राधामाधवयोर्ज्जयंति प्रमुनाकूले रहः केल
यज्जाशवाग्देवतावरितचिद्यितवित्तसन्नापनावतीचराचाराचक्रवर्ती ॥ श्रीवासुदेवरातिकेलि
कथासमेतमेतं करोति जयदेवकविः प्रबंधी श्रीरुहम्

कथं न भवति नित्यं अन्वादेशो विपर्ययाभावात् एकं क्रियाविशिष्टत्वेन कथितस्य पुनः कथनमन्वादेश इति क्लृप्तलक्षणं इह कुंजकेभीरुरित्य
नेन भीरुत्वविशिष्टत्वाभावात् इति माधवस्वरूपेन यनं क्रियामात्रेण विषयप्रतिपाद्यते ननु क्रियोत्तरं विशिष्टत्वा कथितस्याभ्यक्रियाविशिष्टत्वा पुनः
कथनमिति तथा च श्रीपतिदत्तः यज्जाकमीदिकं तथा किं विसृजिष्याद्यपुनरंतघेतसोन्वादेश इति अवरं योऽस्त्रिकाससीत्यमरः अथवा नत्वरं
जाविति वस्तोभीरुभीलुका इत्यपि निदेशः शासनः इति च निकुंजकुंजो वा नकुंजो बेलतापि हितोदरे एकथरल्लययामि १

९

तदा

जयकविर्निजग्रंथप्रयोजनमाह ॥ यदातिता हेरुसमभक्तजयदेवसरतीं श्रृंगारुत्पन्वयः यदि यर्हि हरिस्मररोहसमर्चितने सरसं
सानुरागे तव मनो ह्रीत्यध्याहरे ॥ यदि यर्हि हिलासकला सुविनासकला सकिनासः कलाश्चतुष्षिस्तासुकुतलमस्तीति ॥ क
थं भूतां जयदेवसरस्वतीं मधुरासरसा अर्थतः कोमलाशदतः ॥ अतएव कांता मनोहरापदावलीपदसमूहोयस्यासा ॥ ३ ॥ कवि
रन्यग्रंथे भोमं दुष्येव हवोगुणाः सतीति द्योतयन्नाह ॥ वाच इति ॥ उमापतिधरः कविर्वाचः वचनानि परंपरवयवतिविस्तारय

यदि हरिस्मररोसरसं मनोयदिविनासकलासुकुतलं मधुरकोमलकांतपदावलीं श्रृंगारुतदाज
यदेवसरस्वतीं ॥ वाचः पत्नवयस्युमायातिधरः संदर्भशुद्धिं गिरां जानीते जयदेव एव शरणाः श्लाघ्यो
दुरुदुतेः श्रृंगारोत्तरसत्त्वमेपरचनेराचार्यगोवर्द्धनस्पर्द्धाकोपिनविश्रुतः श्रुतिधरो धोयी कविस्मापतिः ॥ ४ ॥

तिनतुगुणादिकां संदर्भशुद्धिमर्थतः शब्दतश्च ग्रंथविशुद्धं जयदेव एकजानीते नान्यदित्यर्थः शरणाः कविर्दुरुदुतेः दिव्यमस्य ग्रंथ
स्पर्शोद्धारराजः श्लाघ्यः स्तुत्यः ॥ श्रृंगार इति ॥ श्रृंगारोत्तरातिश्रृंगारप्रधानानि सति उत्कृष्टानि प्रमेयानि वाक्यानि तेषां रचनैः प्रबंधैः
आचार्यगोवर्द्धनस्पर्द्धाकोपिना विश्रुतः आचार्यगोवर्द्धनः कविः श्रृंगारप्रधानमेव प्रबंधं करोतीति अर्थः धोयी नाम कविः स्मापतिः
कविराजः श्रुतिधरः श्रुत्याश्रयामोत्रोवधारयति न पुनरर्थोद्धारो प्रधीन इत्यर्थः राजापदेन महाहकारकथने ॥ ४ ॥

गीतगो.
॥२॥

काविरधुनाभक्तानुग्रहार्थविद्याभाषार्थवदशावतारवर्णनमाह॥ प्रलयपेसादि॥ जगदीशइत्येतं अस्यगीतस्यमालवरागः तल
सिरा॥ नितंविनीचुंविनवक्रपुनःशुकघुर्गःकुंडलपान्प्रमत्तः संकेतशालाविशतिप्रदोषेमालाधारोमालवरागराजः हेकेश
वधतमीनशरीरंवेदोद्धरणार्थयेनहेजगदीशहरेहरेजयसर्वोत्कर्षार्थस्व॥ कस्मादित्यतआह॥ त्वंप्रलयपयोधिजलेकल्पं
तरसमुद्रजलेवेदधतवानसिवहासिकथमवेदंअपरिश्रमेयथापुनः कथंयथास्यात्तथाविहितोतिविहितंकृतंवहिवचरित्रं

मालवरागेत्युक्तत्वात्॥ प्रलयपयोधिजलेधतवानसिवेदंविहितवहिवचरित्रमखेदं॥ केशवधतमी
नशरीरजयजगदीशहरे॥ १॥ क्षितिगतिविपुलतरेतवातिष्ठतिपृष्ठधराणाधराणाकिरावक्रगारिष्टे
केशवधतकष्टपत्रपजयजगदीशहरे॥ २॥ वसतिदशनशिखरेधराणीतवलग्राशसिनिक्कलंकको
लेवनिमग्ना॥ केशवधतशकारूपजयजगदीशहरे॥ ३॥

मुद्रजलस्यकाराणानौकावेधितंपत्रत्रिपायां॥ १॥ क्षितिगति॥ हेकेशवधतंकष्टपत्रपयेनहेजगदीशहरेजय॥ तवपृष्ठेक्षितिः
पृष्ठातिष्ठतातिन्वपः॥ कथंभूतेपृष्ठेअतिविपुलतरेतिक्तोतःपदार्थयेन॥ पुनः कथंभूतेधराणाःपृष्ठाःधराणवहनेनय
किरावक्रंमतरक्तपिंडःनेनगारिष्टेपृष्ठे॥ २॥ वसतीति॥ केशवत्पादिपूर्ववत्॥ धतंशकारूपयेन॥ तवदशनशिखरेदंक्षाय
भागधराणीएथीलग्रासंवद्धावसति॥ तवपृष्ठातः॥ केशवशसिनिवेदनिमग्नाःस्थिताकलंककलेवकलंकलेखिव॥ ३॥

श्रीराम
॥२॥

तवेति॥ हेधतंनरहरिरूपंनसिंहस्वरूपंयेनतत्संबोधनं॥ तवकरकमलवरेहस्तपद्मश्रेष्ठेनखमस्तीत्यध्याहारः॥ कथंभूतंनखं
अद्रुतभ्रंशंअद्रुतमाश्चर्यकारकंभ्रंशमप्रभागंयस्य॥ अद्रुतत्वेहेतुमाह॥ दलितोविहारितःहिरापकशिपोर्देत्यस्यतनुरेवभ्रंशोभ्रम
रोयेनअन्यत्रभ्रमरोकाकमलंदल्यतेइह तुषेपरीत्येनेत्याश्चर्यं॥ ४॥ छलयसीति॥ धतंवामनरूपंयेनहेअद्रुतवामनाश्चर्यहेतुवाम
नत्वंविक्रमरोपादवितेपेकर्तव्येवलिमसुरंछलयसिकोदशस्त्रंशतिसंबोधनं॥ पदेतिपदनखनारोतापदनखोग्रजलेनगंगांरूपेरा

तवकरकमलवरेनखमद्रुतभ्रंशंदलितहिरापकशिपुतनुभ्रंशं॥ केशवधतनरहरिरूपजयजगदीश
हरे॥ ४॥ छलयसिविक्रमरोवलिमद्रुतवामनपदनखनीरजानितजनपावन॥ केशवधतवामनरूप
जयजगदीशहरे॥ ५॥ क्षत्रियनुधिरमयेजगदपगतपापंस्त्रययसिपयसिशमितभवतापं॥ केशवध
तभगुपातिरूपजयजगदीशहरे॥ ६॥ श्रीराम॥

जानितकृतंजनपावनंलोकपाविश्रयेन॥ ५॥ क्षत्रियेति॥ हेधतभगुपातिरूपधतपरशुरामरूप॥ क्षत्रियनुधिरमयेपयसिजगत
स्त्रययसीत्यन्वयः॥ क्षत्रियशोशिताविकारेजनेजगतस्त्रययसिस्त्रानंकारयसि॥ स्त्रानंफलमाह॥ कथंभूतंजगतं॥ अपगतपापं
गतकलुषं॥ पुनः किंभूतंशमितभवतापेद्रीकृतसेसारतापं॥ ६॥ श्रीकृष्णोविजयतेतरां॥ श्रीराम॥ श्रीकृष्ण॥ श्रीराम॥ ॥

वितरसीति॥ हेधतरामशरीरत्वरंगोसंग्रामेदशमुखमौलिवलिंरावणामलकोपहारादिदुःखदिशामुक्तिरसि॥ कीदृशदिक्यतिकमनीयं
इंद्रादीनां काम्यमिष्टाविषयमित्यर्थः॥ रमणीयं मनोहरं दशदिक्षु दशदानात्॥ ७॥ वहसीति॥ हेधत हलधरन् पथत वलभद्ररूप
त्वं वपुषि वसनं वह्निवहसि धारयसि॥ कथं भूते वपुषि विशदेशु भूते कथं भूते वसनं जलदाभं सजलमेघसदृशं॥ पुनः कथं भूत हल

वितरसि दिक्षु रंगोदिक्यतिकमनीयं॥ दशमुखमौलिवलिं रमणीयं॥ केशवधतरामशरीरजयजगदीश
हरे॥ ७॥ वहसि वपुषि विशदेवसनं जलदाभं॥ हलहृतिभीतिमिलितयमुनाभं॥ केशवधत हलधररूपज
यजगदीशहरे॥ ८॥ निंदसि जज्ञविधेरह हश्रुतिपातं॥ सदयहृदयदर्शितपशुपातं॥ केशवधत बुधशरीर
जयजगदीशहरे॥ ८॥

हृतिभीतिं लांगलाघातभयेन मिलिता उपस्थिता यायमुना तददाभादीभिर्मयभयेनातिशयामत्वं भवति॥ ८॥ निंदसीति॥ हेधत बु
धशरीरधत बुद्धावतार॥ हेसदयहृदयदयासहितोतः करणा॥ अहह इति खेदानुकारे दयायां बलं यज्ञविधेः॥ ऋतुविधानस्य श्रुतिजातं व
दसमूहं निंदसि दूषयसि॥ कथं भूतं श्रुतिजातं दर्शितपशुपातं दर्शितः प्रतिपादितः पशुनां घातो वधोपपन्नः॥ ८॥ श्रीरामकृष्णाय नमः॥

स्तेछनिवहनिधने कलयासिकारवालं॥ धूमकेतुमिव किमपिकारालं॥ केशवधत कल्किशरीरजयजगदी
शहरे॥ १०॥ श्रीजयदेवकवेरिदमुदितमुदरं॥ श्राणु सुखदं शुभदं सुखसारं॥ केशवधत दशविधरूपजयजगदीश
हरे॥ ११॥ वेदानुद्धरते जगन्निबहते भूगोलमुद्धिधते दैत्यैरायते वलिं हलं यते तत्र क्षयं कुर्वते॥ पोलस्त्यज
यते हलं कलयते कारुण्यमातन्वते स्तेछान्मृच्छयते दशाकृतिकृते रुसायतुर्धनमः॥ १॥ श्रीरामकृष्णाय नमः॥

स्तेछनिवहनिधने कलयासिकारवालं॥ धूमकेतुमिव किमपिकारालं॥ केशवधत कल्किशरीरजयजगदी
शहरे॥ १०॥ श्रीजयदेवकवेरिदमुदितमुदरं॥ श्राणु सुखदं शुभदं सुखसारं॥ केशवधत दशविधरूपजयजगदीश
हरे॥ ११॥ वेदानुद्धरते जगन्निबहते भूगोलमुद्धिधते दैत्यैरायते वलिं हलं यते तत्र क्षयं कुर्वते॥ पोलस्त्यज
यते हलं कलयते कारुण्यमातन्वते स्तेछान्मृच्छयते दशाकृतिकृते रुसायतुर्धनमः॥ १॥ श्रीरामकृष्णाय नमः॥

तिगवेदानिति॥ त्र्यं कस्माय नमोस्त्यन्वयः॥ कथं भूताय कस्माय वेदानुद्धरते मीनरूपेण॥ पुनः जगन्निबहते धारयते कूर्मरूपेण॥
भूगोलं पृथ्वीं उद्धिधते उद्धे धारयते वारुणरूपेण॥ दैत्यैरायते वारुणरूपेण॥ वलिं दैत्यैरायते वलं यते वामनरु
पेण॥ तत्र क्षयं तत्र विनाशं कुर्वते परशुरामरूपेण॥ पोलस्त्यं रावणं जयते रामरूपेण॥ हलं लांगलं कलयते धौतिल्यरूपेण॥
जयजगदीशहरे॥ १०॥ वेदानुद्धरते जगन्निबहते भूगोलमुद्धिधते दैत्यैरायते वलिं हलं यते तत्र क्षयं कुर्वते॥ पोलस्त्यज
यते हलं कलयते कारुण्यमातन्वते स्तेछान्मृच्छयते दशाकृतिकृते रुसायतुर्धनमः॥ १॥ श्रीरामकृष्णाय नमः॥

४ गी. गो.

४॥

कविरदानो गुरोरीरोगेन ह संलौति ॥ रागलक्षणं ॥ श्यामासुकेशीमलयदुमारां मद्वत्सलस्य वत्सलपयाता ॥ श्रुतेः स्वराणां दध
ती विभागतं चो मुखदासि रागुरोरीयमिति ॥ श्रुतेः ॥ हे देव हे हरे जय जय स्वभक्तपत्न्यातेन सर्वोत्कर्षणावर्द्धस्वश्रितेयादीनि
सप्तपदीपदानि संबोधनानि ज्ञातव्यानि ॥ इति पदे हे इत्यर्थे हे श्रितकमला कुचमंडलश्रितमाश्रितकमलाया लक्ष्म्याः कुचमंड
लैस्तनमंडलयेन ॥ हे धतकुंडलधते कुंडले येन ॥ कलितेति कालिता धता लालिता सुंदरीवनमाला पुष्पदामयेन ॥ ११ दिनम
राति ॥

गुरोरीरोगे प्रतिमंडलानि ॥ श्रितकमला कुचमंडलधतकुंडल ॥ कलितलालितवनमालजयजपदे ॥
हरे १ दिनमशिमंडलमंडनभरवदन ॥ मुनिजनमानसहंसजयजपदेवहरे ॥ २ कालियाविषधरं
जनजनरंजन ॥ यदुकुलनलिनदिनेशजयजपदेवहरे ॥ ३ मधुमुरारकविनाशनगरुडासन ॥ सुर
कुलकैलिनिदानजेयजपदेवहरे ॥ ४ ॥

हे दिनमशिमंडलमंडनसूर्यमंडलालंकारभूत ॥ हे भवबंधनभक्तानां संसारनाशक ॥ हे मुनिजनमानसहंस ॥ मुनिजनानां मानसेम
नासिहंसुइव ॥ मानसे सरसिहंसोक्तिजयजपदेति पूर्ववत् ॥ २ ॥ कालियेति ॥ कालियान्नः सर्पस्य गेजनासिहंसक ॥ जनरंजनभक्तं रंजन
॥ यदुकुलेति ॥ यादवकुलकमलसूर्य ॥ ३ ॥ मधुमधुमुरारकसंज्ञानां देवानां नाशक ॥ गनुइवासनं यस्य सः गरुडासनः ॥
सुरकुलेति ॥ सुरकुलानां देवसमूहानां केलेः क्रीडायाः सुखस्येति यावत् ॥ निदानं आदिकारणं ॥ ४ ॥ श्रीहंस श्रीहंस श्रीहंस

॥ ४ ॥

अमलेति ॥ अमलकमलदलवत् निर्मलय इत्यप्यवतुल्योक्तेयस्य ॥ भवमोचनसंसारभंजक ॥ त्रिभुवनेति त्रिभुवनमेव भवभं
गरुतत्रनिधानमिवानिधिरिव ॥ ५ ॥ जनकस्येति ॥ जनकसुतायाः कृतभूषणाकृतालंकार ॥ जितदूषणजितारत्नसयोजित
पाप ॥ समरेति ॥ समरे संग्रामेशमितोमारितो दशकंदोयेन ॥ ६ ॥ अभिनवेति ॥ सजलमेव सुंदर ॥ धतमेदधतमंदराचला श्री

अमलकमलदललोचनभवमोचन ॥ त्रिभुवनभवनानिधानजयजपदेवहरे ॥ ५ जनकसुता
कृतभूषणाजितदूषणा ॥ समरसमितदशकंदजयजपदेवहरे ॥ ६ अभिनवजलधरसुंदरधतमे
दरा ॥ श्रीसुरवचंद्रचकोरजयजपदेवहरे ॥ ७ तव वरराजपरातावयमिहभावय ॥ कुरुकुशलं प्र
गातेषु जयजपदेवहरे ॥ ८ श्रीजयदेवकवेरिदं कुरुते मुदरा ॥ मंगलमुज्ज्वलगीतजयजपदेवहरे ॥ ९ ॥

मुखमेव चंद्रस्तवकोरइव ॥ ७ ॥ श्रीजयदेवेति ॥ हे देव हरे जयजपदेति प्रार्थयते श्रीजयदेवकवेरिदं मुदितं मंगलं गीतविशेषनमुदो
हर्षात्कुरुते कुरुतां कृतानामिति शेषः ॥ कथं भूतामिदं मंगलं उज्ज्वलगीतं तानां नुगमनेन नरस्य गीतं गानं पस्मिन् ॥ ८ ॥ श्रीराम

गीतगोविंद
॥५॥

अधुना कविः कामोदीपकत्वात् संतस्य करान व्याजेन कसकीं वक्तुं भक्तान प्रत्याशिवं ब्रूते ॥ पद्येति ॥ मधुसूदनस्य रुमस्योरो वक्तुः
स्थलं वो युष्माकं प्रियमभिनायमनुरूपपथुः पच्यः कथं भूतमुरः पद्येति पद्यायाः लेख्याः पयोधरतटीस्तनपरिसरस्तस्य प
रिरंभेरागालिङ्गनेन लनयत्काशमीरकुं कुमकसरेतेन मुद्रितं चिह्नं तं मे वेदं वदतः स्थलं नान्यस्या शतिभावः ॥ पुनः कथं भूतमि
वो व्यक्तानुरागमिव प्रकरानुरागमिव ॥ पुनः कथं भूतमुरः ॥ खलति ॥ खलन् खलः गतिं कुर्वन् योः नगः कंदर्पस्तस्य देवेन

पद्मापयोधरतटीपरिरंभलभकाशमीरमुद्रितमुरोमधुसूदनस्य व्यक्तानुरागमिव खलदं नंगरेव
खेदां वृत्तमनुप्रायतु प्रियं क १ ॥ वसंतं वासंती कुसुमकुसुमारं वयवैर्भ्रमंतीं कांतारं बहुविहितं
कृष्णानुसरणा ॥ अमंदं कंदर्पज्वरजनिता कुलतया गलदाधाराधारासरसमिदं सहस्रं २ ॥

हवरीस २

सुरतायासेन खेदां वृत्तं धर्मजलप्रवाहो यत्र १ ॥ अधुना विरहोत्प्रेदितायाः राधायाः काचित्सरसीरुमवार्तामाह ॥ वसंतं श्रुति ॥ वसंते
काले काचित्सरसी सरसं सधिलासे वत्पमाणां राधां मसुच्यते ॥ अवदत् ॥ कथं भूतं राधां वासंती कुसुमकुसुमारं कांधी पुष्पसुकोमलै
रवयवैर्गौरुपलसिता ॥ उपलक्षिता ततीया ॥ कथं भूतं राधां कांतारं दुर्गमे वर्त्मानि भ्रमंतीं ॥ पुनः कथं भूतं बहुविहितं वारं वारं दूती वाराकृतं
कृष्णानुसरणा ॥ पुनः कथं भूतं अमंदं मुक्तं कंदर्पज्वराजनिता कुलतया गलदाधाराधारासरसमिदं सहस्रं २ ॥

॥५॥

पूर्वोक्तमर्थगीतेनाह ॥ ललितेति ॥ एतस्य वसंतरागः रागलक्षणां शिष्टं डि वही वयवैर्वृत्तः पुष्पनपिकं चतलतां करेरा ॥ भ्रमन्मुरावा
समनंगमृत्तिमतो मतंगस्थवसंतरागः ॥ हे सरिहिरिह सरसवसंतो विहरति ॥ पुवतिजनेन समं न्यति चोति ध्रुवगतपदेनाचयः
हेराधे हरिः रुमः इहास्मिन्ननोहरवसंतसमपेकीदितिकामिनी समूहं न स नर्तनं करोति च ॥ कुत्रस्थस्त इत्यपेक्षायां सप्तमपद्य
स्थितेन रंरावनाधिपिनशब्देनाचयः ॥ काश्चिद्वसंतसमपेकालितेत्यादि सप्तपदीपदानि वसंतसमयादिशेषाणि ॥ ललिताया

वसंतरागेन रूपकतायाः ललितनवंगलतापरिशिलनकोमलमलयसमीरे ॥ मधुकानिकरकरवित
कोकिलकूजितकुंजकुटीरे १ ॥ विहरति हरिह सरसवसंतो न्यति युवतिजनेन समं सरिहिरिह
जनस्पदुरंते २ ॥ ध्रुवपदं ॥ उन्मदमदनमनोरथपथिकवधूजनजनिता विलापे ॥ अलिकुलसंकुलकुं
मसमूहानिराकुलकुलकलापे ३ ॥

मनोहराया लवंगलताया लवंगशाखायाः परिशीलनेन संपर्कात् कोमलो गंधो मनोहरो मलयसमीरो मलयानि लोयत्र ॥ अनेन वा
योः सुगंधित्वं मदत्वशीतलत्वादि ॥ मधुकरी ॥ मधुकरी करेरा भ्रमरसमूहं न करं विते मीश्रितैः कोकिलैः कूजितः शब्दितः
कुंजवलेताग्रहमेव कुटीरोत्पद्यते ॥ उन्मदं ॥ उन्मदमदनो हर्षकामो यत्र एवं भूतो मनोरथो यस्य एवं भूतो यः पथिकवधू
जनपाथस्त्रीजनः तेन जनित उत्पादितो विलापः परिदेवनयत्र ॥ अलिकुलो ॥ अलिकुलो भ्रमरसमूहः सैकुलो व्याप्तः कुसुमस
मूहस्तेनानिराकुलो रस्तयस्तो वकुलानो रस्तानो कलापः समूहो यत्र २

गी. गोविं.

॥६॥

मगमदेति॥ मगमदस्य कस्तूरिकायाः सौरभसवशंवदसुरभितोत्साहस्या पत्रतावादिनी नवानुतनादलमालापत्रमालायेषां ई
दशास्तमालापत्रनूतनपत्रस्तमालो मगमदगंधमनुकरोतीति॥ युवजनानां तराजनां हृदयं विदारयति एवं विधो यो मनसि ज
कंदर्पस्तस्य यानि नखानि तदुचिर्दीप्तिर्येषां एव भूतानां किं शुकानां पलाशपुष्पाणां जालं समूहो यत्र॥ ३॥ मदनम
हीयतेः कामनृपस्य कनकदंडं च तदुचिर्द्वयं स्वर्भूतः केसरकुसुमविकासो नागकेसरपुष्पप्राचुर्यं यस्मिन्॥ मिलितेति॥
मिलिताः शिखीमुखप्रमरायेषु तैः पारलिपरले पारलापुष्पसमूहैः कृतः स्मरतराङ्गिनासः कामतराङ्गिरोच्छितं यत्र॥ ४॥

मगमदसौरभसवशंवदनचदलमालतमाले पुवजनहृदयाविदारणमनसि जनवदुचिर्दिशुकजाले॥ ३॥
मदनमहीपातिकनकदंडुचिकेसरकुसुमविकासे मिलितशिखीमुखपारलिपदलकृतस्मरतराङ्गिलासे॥ ४॥
विगलितलाजितजगद्वलोकनतराङ्गकराङ्गकृतहासे विरहनिर्कृतनकुंतमुखाङ्गितिकेताकिंदतुरिसे॥ ५॥
माधविकापरिमलललितेन वमालिकजातिसुगंधो मुनिमनसामपि मोहनकारिणो हृणाकारावेधो॥ ६॥

विगलितेति॥ विगलितस्य शिथिलावयवस्या तपुलाजितस्य जगतः अवलोकनेन दर्शनेन तराङ्गकराङ्गोः तराङ्गकराङ्गवर्त्तैः
पुष्पविकासव्याजेन कृतो हासो यत्र॥ विरहाति॥ विरहनिर्कृतनानि वियोगिमारकाणि कुंदितमुखाङ्गितानि भक्तमुखाङ्गाराणि
यानि केताकिपुष्पाणि तैर्देतरिताभ्यामाश्रायादिशोयस्मिन्॥ माधविकायाः वा संतीलतायाः चरिमलेन गंधे
नललितेन मनोहरेन वमालिकुनिवारपुष्पाणि जातिर्जाती पुष्पाणि वताभ्यां येति पादे तपातिसुगंधो मुनिमनसामपि मोहयित्वा
नामपि मोहनकारिणो मदनके तराङ्गानां यानां अकाराणां चो सहजवंधो॥ ६॥ श्रीरामकृष्णभ्यानमः श्रीराम श्रीराम॥

ता२

॥६॥

चंद्रावनविपिने हरिः क्रीडति इत्यन्वयः॥ स्फुरदिति॥ स्फुरंत्याश्र्वलंत्या अतिमुक्तलताया वासेंतीलतायाः परिरंभो नालिङ्गेने
नमुकुलितायुष्मिन् पुलाकितो हृष्ट आनन्दो यत्र कथं भूते चंद्रावनविपिने परिसरपरिगतयमुनाजलपूते परिसरे पर्यंतभु
विपरिगतं व्याप्तं यद्यमुनाजलं तेन पूते पवित्रे॥ ७॥ श्रीजयदेवति॥ श्रीजयदेवकवेरिदं भरातं उदयति उदये प्राप्नोति त्वयः॥
हरिचरास्य स्मरति रनुचितं सारो मुखं यत्र सारसे सुमनोहरं वसेत समयवर्णानं यत्र अनुगतोऽनुकृतो मदनविकारः कामवि

स्फुरदतिमुक्तलतापरिरंभरासुकुलितपुलाकितवृते चंद्रावनविपिने परिसरपरिगतयमुनाज
लपूते॥ ७॥ श्रीजयदेवभारिणमिदमुदयति हरिचरास्य स्मरति सारं सारसंवसेत समयवर्णानं म
नुगतमदनविकारं॥ ८॥ दरविगलितमल्लीवाह्निचंचत्परागप्रकटितपरवासे वीसयनकाननानि॥
इहाहं दहति चेत् केतकी गंधवंधुः प्रसरदसमवारा प्राणावर्द्धधवारः॥ ९॥ श्रीकृष्णाविजयते तं

लासो यस्मिन् ८॥ वियोगिनोऽः सहं वसेत वायुवर्णापति॥ दरेति॥ इह वसेत गंधवा होवा पुष्पवतः अर्थाद्विरहिणां दहतीत्यन्वयः॥ किं
कुर्वन् दरविगलितापार्श्ववदिकसिताया माल्यामल्लिकाया वल्ली पुततासु वदिकः उद्भवदिकः परागोऽपुष्पस्योभिः प्रकटितपरवासे
स्फुरदिकृतपरवासवृणोः काननानि वनानि वासपनं सुरभी कुर्वन् पुनः कथं भूतं केतकी पुष्पाणां गंधस्य वंधुमित्रं प्रसननये
समवाराणां कामस्तस्य प्राणावत्प्राणा इव॥ १॥

वसंतवासरागमनंगोदीपकत्वमाह॥ उन्मीलनिति॥ अमीवसंतसंवंधिनो वासरादिवसाः पथिकैर्मार्गस्थैर्विरहिभिः कथंकथमपिकेन
पिदुःखेन नीयतेऽत्रैष्यते॥ कथंभूताः वासराः उन्मीलनश्चासौ मधुगंधश्च पुष्परसगंधस्तत्र लुब्धाय मधुपाः प्रमातेर्विधूताः कथिता
ये च तौ कुरांश्चाघां कुरांस्तु क्रीडां तौ कोकिलानां काकलीकलकलैः सूत्रमाव्यक्तमधुरध्वनिको लारुलैः कष्टजनकत्वेनोद्गीर्णैः प्र
काशितः करीज्वरः श्रवणोपतोयेषु॥ कथं नीयत इत्यत आह॥ ध्यानेति॥ ध्यानं चित्तनेत्रध्यानं चित्तैकाग्र्येन दारां अल्पकालं प्रा

अद्योत्संगवसद्भुजंगकवल्लेशादिवेशावलं प्रालेयप्रवनेष्यानुसरति श्रीखंडोत्तानिलः॥ किंचित्
स्निग्धरसालमौलिमुकुलान्यालोकाहर्षोदयादुन्मीलनंति कुरु कुरु हरितिकलोत्पलाः पिकानां गिरः॥
उन्मीलनमधुगंधलुब्धमधुपव्याधतवृत्तां कुरांश्चो किल काकलीकलकले नुद्गीर्णैः करीज्वराः॥
नीयते पथिकैः कथंकथमपि ध्यानावधानं ताराप्राप्तप्राणासमासमागमसोत्सासैरमीवासराः॥
अनेकनारीपरिरंभसंभ्रमस्फुरन्मनोहारिविलासलालसं मुरारिमारादुपदर्शयेत्पुंसो सखीसमस्तपुने
राहुराधिकां॥२॥

प्रायाः अनुभूतायाः प्रसासमायाः नायिकायाः समागमसनेन संवंधस्वरूपसेनोत्सासो हर्षोयेषांते॥१॥ अनेकेति॥ असौ सखीरा
धिकां पुनरुद्देत्यन्वयः कथंभूता सखी आरारं वर्तमानं समस्तयथास्या तथारु समुपदर्शयेती विषयं कारयेतीति दर्शयति अनेकना
रीणां परिरंभसंभ्रमे रागालिंगने रास्फुरन्निस्ततो गच्छन्मनोहारी मनोजोयो विलासः क्रीडातत्र लालसं आरवान् पश्चात्कर्मधा
रयः॥२॥

अमुमेव श्लोकोक्तमर्थमाह॥ चंदनेति॥ रामकरीरगनारामलक्षणां स्फूर्तिप्रभाभास्वरभूषणाचनीलानि चोलेन सुतनोवहंती॥
कातेपदोपातमधिश्रितेपिमानोन्नतारामकलीप्रदिष्टेति॥ हविलासिनिधाधेइह मुग्धवधूनि करमनोहरकामिनी
समूहहरिर्विलसाति क्रीडाति॥ कथंभूते वधूनि करेकेलिपरे क्रीडातपरे॥ कथंभूतो हरिः चंदनेति चंदनेन मलयजेन
चंचितैरेखाकौरणानुलिप्तं नीलं कलेवरं शरीरं स्पृष्टुं सुवर्णावर्णावितनूं वस्त्रं यस्या वनमालोपस्यास्तीति ततः प्रत्येकं कर्मधारयः
पुनः कथंभूतः कालेना क्रीडया चलंती येमाराकुंडले मरिणयुक्ते कुंडले ताभ्यामेडितं शोभितं गंडयुगं यस्य॥ स्मितेनेयश्चास्येन

राकलीरागेन रूपकताले॥ चंदनचर्वितनीलकलेवरपीतवस्त्रवनमाली॥ केलिचलन्मरिणकुंडल
मेडितगंडयुगस्मितशाली॥१॥ हरिरिह मुग्धवधूनि करो विलासिनि विलसति केलिपरे॥ पीनपयोधर
भारभरेण हरिं परिरंभ्यसरागं॥२॥ गोपवधूरनुगायति काविद्वेदितपंचमरागं॥ कापि विलासविलो
लविलोचने खलनजनितमनोजै॥३॥ ध्यायेति मुग्धवधूरधिकं मधुसूदनवदनसरोजं॥ श्रीकृष्णम

शालते शोभते॥ ततः कर्मधारयः॥ योनेति॥ हेराक्षे काविकोपवधूः गोपांगनापीनपयोधरभारभरेण विपुलकुचगौरवातिशये सरागं
सानुरागं यथास्या तथारु परिरंभालिं गण्डवितपंचमरागं॥ अनुउर्ध्वीकृतपंचमरागाख्यस्य पश्चाद्गायति गानं करोति कृष्णगो
नंतरं स्वयेतीत्यर्थः॥२॥ कावेति॥ कावि मुग्धवधूर्मनोहरगोपांगनाधिकमातिशयेन मधुसूदनवदनं सरोजं कृष्णमुरां युजं
ध्यायति चिंतयति॥ विलासेन विलोचनयोश्च चलयोर्विजोवनयोः खलनेन संवारो न जनित उत्पादितो मनोजः कामोयेन॥३॥

॥ गी. गो. विं ॥
॥ ८ ॥

कापिकपोलेति॥ कापिनिंतवतीगोपांगनादयितं कस्मैकपोलतलेगंडेशे चारु मनोज्ञं यथा स्यात्तथा नुबुंवुंवुंवितवती कथं
भूता किमपि कापे लपितुं क्तं श्रुतिमूले कारा प्रदेशे मिलिता संसृता ॥ कीदृशे कपोलतले ॥ पुलकैरोमो रुमैरनुकूले नैमप्रियकथ
के ॥ ४ ॥ केलीति॥ काविद्रोपी केलिकलाकुतुकेन हेतुना श्रेणानस कीडातात्पर्येण हतुना ॥ करणा हस्तिना मुकु संडकूले पटवस्त्र
विवर्ध आरु एवती कथं भूतममुं यमुना जलकूले यमुना जलोपलक्षिते कूले तीरे मंजुलो मनोहरा यो वंजुलकुंजो वैतसलताग

कापिकपोलतले मिलिता लपितुं किमपि श्रुतिमूले ॥ चारु नुबुंवुं निंतवती दयितं पुलकैरनुकूले ॥ ४ ॥
केलिकलाकुतुकेन वकाविदमुं यमुना जलकूले ॥ मंजुलवंजुलकुंजगतां विवर्ध करणा इकूले ॥ ५ ॥
करतलतालतरलवलयावलिकलितकलस्वनवंशे ॥ रासरसे सहन्यपरा हरिणा पुवतिः प्रशंसते ॥ ६ ॥
श्लिष्यतिकामपि बुं वार्तिकामपि कामपिरमयति रामां ॥ पश्यति सस्मित चारु परामपरामनुगच्छति वामां ॥ ७ ॥

हंतत्रगतं वर्तमानं ॥ पाकरत्नलेति॥ काविद्युवतिर्गोपांगना हरिणा कस्मै न प्रशंसते स्तुता ॥ रासरसे गोपकीडानुरागे सहन्यपरा
कस्मै समकालं नैत्यती ॥ कथं भूतं रासरसे करतलयो हस्तयोस्तालेन वपेट ध्वनिना तरलया वंचनया वलया वलया कंकणा फल्गु
कुलितो मिश्रितः कलस्वनवंशो व्यक्तमधुरशब्द सहितो वंशो वेणुर्गयत्र ॥ श्लिष्यतीति॥ हेराधश्रीकृष्णः कामपि गोपिकी श्लिष्य
ति ॥ आलिंगति तथा कामपि बुं वार्ति ॥ तथा कामपिरामां रमयति कीदृशे त्यपरां नायिकां सस्मित चारु सहासमनोहरं यथा स्यात्त
था पश्यति ॥ अपरां वामां सुदृशि अनुगच्छतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ श्रीराम

राम०
॥ ८ ॥

श्रीजयदेवेति॥ श्रीजयदेवकवेदिदं गीतं शुभानि कल्याणानि नोत ॥ वक्ष्यन्तु अर्थान् प्रकृतानां कीदृशं गीतं अद्भुतमाश्चर्यकरं केशव
स्य कृष्णस्य केलिरहस्यं कीडा हर्षो यत्र ॥ अद्भुतं मुगपत्सर्वासां प्रीत्यत्याहनात् ॥ वंदावनविपिने वंदावननाम्नि वने वलितं नाना
रसान्वितं स्वर्णं ॥ ८ ॥ विश्वेषामिति॥ हे सखिता धे मधो वसंते सुगधो मनोहरा हरिः कृष्णः कीडतीत्यन्वयः ॥ कश्चिन्मूर्तिमान् शरीर
धारी शृंगाररस इव किं कुर्वन् ॥ अनुजनेनानुरागणा विश्वेषां सर्वेषां भक्तानां आनंदसंतोषं जनयन्नुत्पादयन् पुनः किं कुर्वन्

श्रीजयदेवकवेदिदमद्भुतकेशवकेलिरहस्यं ॥ वंदावनविपिने वलितं वितनोत शुभानि यशस्यं ॥
विश्वेषामनुरंजनेन जनयन् नानंदमिंदीवरश्रीगीश्यामलकोमलैरुपनयन् गौरनंगोत्सवं ॥
स्वर्णं देवजसुंदरीभिरभितः प्रत्यगमालिङ्गितः शृंगारसरिवमूर्तिमानिव मधोमुग्धो हरिः ॥
कीडति ॥ ९ ॥

इंदीवरश्रीगीनीलोत्पलमास्तातयत्स्यामलकोमलैः कृष्णमनोहरैः अंगैरवयवैः अनंगोत्सवं कामहर्षमुपनयन्नुत्पादयन् ॥
पुनः कथं भूतः स्वर्णं देवजसुंदरीभिर्गीपांगनाभिः अभितः सर्वतोभावेन प्रत्यगं प्रत्यवयवैः आलिंगितः गोपीभिः एक
दालिङ्गने यथा यदंगं प्राप्तं तया तदालिङ्गितमिति भावः ॥ श्यामो भवति शृंगाररसतो हासः प्रकीर्तित इति ॥ शृंगारविशेषाणां

॥ गी. गो. ॥

॥ ८ ॥

मलयानिलस्पदः सहस्रं कारुण्यमाह ॥ अद्योति ॥ हेराथे अद्योदानीं वसंत समये श्रीखंडशैलानिलः मलयजपवनः उत्संगो को
उवसतो ये भुजंगाः सर्पस्तेषां कवल्लेशादिवशात् सोपतापादिवशाच्चलं हिमाचलं प्रालेयप्रवने छयानुहिनमज्जने छयानु
सरति अनुगच्छति ॥ नुवितर्क ॥ किं पक्षीतरेपि कानां गिरयोऽपि स्निग्धरसालमौलिमुकुलानि कोमलवृत्तस्तव ककु
प्रलानि आलोकादृष्टा हृषीदपादानंदोदयात् उन्मीलंति उद्गच्छंति कथं भूतागिरः कुहकुहृदित्याकारेणाव्यक्तमधुरशब्द
न उन्नाला प्रकराः ॥ २ ॥ कविः कथोपक्रमेत्पक्ता लोकान् प्रत्याशिषं ददाति ॥ रासो ज्ञासोति ॥ हरिः कृष्णः वायुष्मान्पातु इत्यन्व
यः

अद्योत्संगवसद्भुजंगकवल्लेशादिवेशाचलं प्रालेयप्रवने छयानुसरति श्रीखंडशैलानिलः
किं स्निग्धरसालमौलिमुकुलान्यालोहृषीदपादुन्मीलंति ककुहृदित्याकारेणाव्यक्तमधुरशब्द
कानां गिरः ॥ २ ॥ रासो ज्ञासोति ॥ रासो ज्ञासोति ॥ रासो ज्ञासोति ॥ रासो ज्ञासोति ॥ रासो ज्ञासोति ॥
ध्यायथया ॥ साधुत्वं वदन् संसृजामयमिति व्याहृत्य गीतस्तुतिव्याजा उद्भूतं वितः स्मितमनो हरी

यः कथं भूतो हरिः ॥ रासो ज्ञासोति ॥ रासो ज्ञासोति ॥ रासो ज्ञासोति ॥ रासो ज्ञासोति ॥ रासो ज्ञासोति ॥
नानामभ्यर्त्तसमीपे निर्भरं गच्छेत्तथा स्यात्तथा उदो वरः स्पलेपरिभ्यालोपराधपाउद्भूतं प्रकुरं यथा स्यात्तथा गीतस्तुतिव्याजा
तनान प्रशंसा छलेन वृत्तिः किं कृत्वा हृदयं न त्वं भूवि सुधामयममृतमयं साधुशानं न इति व्याहृत्या स्का। कथं भूतो हरिः ॥
स्मितमनो हरी राधायाश्च वनकोशलं दृष्ट्वा स्मितेनेष्वक्षयेन मनो हनुं शीलं यस्पसः ॥ इति श्रीगीतगोविंदटीकायां न

राधापं पितृकृतयो भीषरा मकारिता यं परद्रोहनि
कीया प्रथमः सर्गः ९

राम ॥
॥ ८ ॥

रवयति ॥ इति राधयानिगदितः उक्तः प्रीतः संतुष्टः पीतां वरोपितया करोत यथा तपोक्तं तथा करोत ॥ इति ति किं हे कृष्ण
मम कुचयोः स्तनयोः पत्रं चित्रं विशेषं रचय कपोलयोश्चित्रं पत्रावलीं कुरुष्व ॥ जघने कांचीं त्रिंशद्वारिकां घटय अर्पय

रचय कुचयोः पत्रं चित्रं कुरुष्व कपोलयोर्घटय जघने कांचीं त्रिंशद्वारिकां घटय अर्पय ॥
कलय वलयश्रेणीं पातौ पदे कुरु नृपराशिति निगदितः प्रीतः पीतां वरोपितया
करोत ॥ १ ॥

स्वजापुष्यमालया कवरीभारं केशपाशं अंचय पूजय बंधनं कुर्वित्यर्थः ॥ हस्ते वलयश्रेणीं कंकरापां किं स्या
पयदेव वरायो नृपरां कुरु स्थापयेति ॥ गीतोक्तं स्पष्टं ज्ञेयार्थं कथनेन उक्तं किं र हेयः ॥ १ ॥ ॥ श्रीरामो जयति

॥ गीतगोविंद ॥

॥ १० ॥

पर्यकीकृतोति। उपादितं समुद्धं आकृतं कामभारो यस्य स हरिः कृष्णवोयुष्मान्पातुरातु। कीदृशो हरिः वपुर्विक्रियां देहवि
क्रियां शरीरपरं परामित्यर्थः। विभ्रदास्यत्किं कुर्वन्पर्यकीकृतः शय्यास्थाने कृतो यो नागनायकः शेषस्तस्य फराश्रेणी
फरासमूहस्तस्य मरापल्लोयगोसमूहे संक्रांतं संवद्धं यत्प्रतिविंबं प्रतिकृतिस्तस्य संवत्तया अन्वयेन स्थित्येत्यर्थः

वारि २

न

पर्यकीकृतनागनायकफराश्रेणीमराणीनागरोसंक्रांतप्रतिविंबसंवलयाविभ्रदपुर्विक्रियां॥
पादंभोरुहधारिधितुतामराणादिदृष्टुः शतैः कायव्यूहमिवाचरन्नुपचिताकृतो हरिः पातुवः॥ २॥

कायव्यूहमिव बहुशरीरतामिवाचरन्कुर्वन्॥ किमिति कायव्यूह इत्यत आह। पुनः कीदृशः पादंभोरुहकृष्णवराकमलं
धारिणीयावारिधितुतालस्मीलांशुतांशतैर्नत्रसहस्रैरिदृष्टुः इष्टुमिष्टुः लक्ष्मीदर्शनैर्नत्रद्वयेन तथानसंभवातिशयि
कायव्यूहेन त्रसहस्रैरुत्पादयति भावः॥ २॥

॥ १० ॥

विहरति। राधारहृत्कांतसरवीमुवाच। कथंभूताधावनेहरो। कस्मेकीडतिसतिविगलितनिजोत्कर्षाकृतानिजसौभाग्यादीप्या
वसेनासहिस्तुतयाऽन्यतोऽन्यस्मिन्स्थले गता। कथंभूतेहरोसाधारणाप्रणयेऽन्यगोपीतुल्यमेतिअतएवकविदपिलताकुंजेल
तागरेहृत्नीनागुप्ता। कथंभूतेजताकुंजगुंजतांभीरेशदं कुर्वतामधुव्रताणामंडपासमूहेनमुरवराशिखेशकापमाग्रभागे॥
अतएवदीनापिदुःखितापि॥ १॥ श्लोकोक्तमप्यंगीतेनाह। संचरदिति॥ हेसाविमममनःहरिकृष्णस्मरति। कथंभूतेहरिसंचर
ताउरुक्षताअधरसुधामधुराधामतमनोरुरेताधनिनाशदेतमुत्वारितः शायितोमोहननामावैशोयन॥ पुनः कीदृशं॥

विहसतिवनेराधासाधारणाप्रणयेहरोविगलितनिजोत्कर्षादीप्यावशेन गतान्धतः॥ कविदपिलता
कुंजगुंजन्मधुव्रतमंडलीमुरवराशिखलेलीलादीनाप्युवाचरुःस्वर्वा॥ गुंजरीरागोऽरूपकनाले॥
संचरधरसुधामधुरधनिमुरवतिमोहनवंशं॥ चालितदं कनकचंचलमौलिकपोलविलोलवतंसं॥ रासेह
रिमिहविहितविलासं॥ स्मरतिमनोममरुतपरिहासं॥ चंद्रकंठमयूरशिखंडकमेडलवलयितकेशं

चालितेति। चालित-आवर्जितोदगंबलः करालो यस्य चंचलः मौलिः शिखरं यस्य कपोले गंडस्थले विलोलश्चंचलो वतंसः कर्णाभराण्य
स्य सः तः॥ तैत्प्रत्येकं कर्मधारयः पुनः कीदृशो हरिः इह रासे गोपकीडप्याविहितविलासं कृतकीडं॥ पुनः कीदृशकृतपरिहासं विहृतविहा
सं॥ चंद्रकंठः चंद्रकंठाविचित्रवर्णाविके नवोक्तं शोभमानो मयूरशिखंडकानां मयूरपिच्छानां मंडलेन समूहेन वलयिताव
लयस्कारेणावेष्टितावशा यस्या तद्वचनं चुरेतावितिती नपुंस्वरथनुवा इदं धनुषानुराजितश्चिन्तितो मेदुरो निविडः स्निग्धमुदितो

मेयसदसुवशंसुरो २॥

गीतगो०

॥११॥

गोपेति॥ गोपकंदं वकस्य अभिरसमूहस्य नितंबवती नीस्त्रीराणां मुखचुंबनेन लेभितः प्रापितो लोभो येन पुनः कीदृशं वंधुजीवमि
वंधुं क पुष्पमिव मधुरा धरपल्लव आच्छपल्लवो यस्य वंधुजीवदुपहरियाभाषाया उल्लसितेनोत्कटेन स्मितेन शोभायस्य
ते॥३॥ विपुलेति॥ विपुला बहुलाः पुलका रोमो रुमा यो स्ताभ्यो कृतेषु तेषु वंष्टितं वल्लवाणां आभीराणां युवाति सहस्रं गोपिका रं
येन पुनः कीदृशं कौचवराणां च उरश्चैतेषां समाहरः करवराणां रक्तस्मिन् वर्तमानानां मणिगणायुक्तभूषणानां किरानदी
स्या विभिन्नं विहारितं तमिश्च मेधकारो येन जलरति॥ पुनः कीदृशं हारिं जलरपरले मेघसमूहं वलनं संभजत इदं श्वेदस्य विनि

गोपकंदं वनितं वती मुखचुंबनलेभितलोभं वंधुजीवमधुरा धरपल्लवमुल्लसितस्मितशोभं विपुल
पुलकभुजपल्लववलनयितवत्तवपुङ्गवसहस्रं करवराणामिमणिगणायुक्तभूषणा किराविभिन्नतमिघं
जलरपरले वलहिंदुविनिर्दकचंदनतिलकललायं पीनयो धरपरिसरमदननिर्दयहृदयकपाटं मणिम
यमकरमनोहरकंदलमेदितगंडमुदरं पीतवसनमनुगतमुनिमनुजसुरासुरवरपरिवारं

इकं समानं चंदनतिलकं चंदनरुततिलकं यत्र तादृशी ललारं यस्य अभूतोपमेघं पुनः कीदृशं पीनानां मणिगणायुक्तभूषणां तन
नोपरिसरस्य पर्यंतस्य देशस्य मदननिर्दयहृदयकपाटं यस्य मणिमयेति मणिमयेन मणिगणायुक्तभूषणानां नो
राभ्यो कंदलाभ्यो मेदितो रत्नैरुतौ गेहो गंडस्थलं यस्य पुनः कीदृशं महीतमुदरमभीष्टतातारं वा पुनः कीदृशं पीतवसनं अनुगतं
आश्रिता मुनयोः पतयः मनुजालोकाः सुरादेव असुरवरादेव परास्ते परिवाराः परिजना यस्य तं ॥६॥ श्रीरामो जयति तां

११

विशदोति॥ विशदकंदं वतले विमलकंदं वतले मिलितमुपस्थितं पुनः कीदृशं कलिकलुषभयं कलिकालजातपापाद्रयं शमयंतं ना
शयंतं पुनः कीदृशं मामपि किमपि अनिर्वचनीयं यथा तथा तरंगानुत्थन्ननंगो यस्य पातादृशपादृशमनसारमयं यं
तं ॥७॥ श्रीजयदेवोति॥ श्रीजयदेवभारिगतगीतं भक्तानां हरिवरणास्मरणां प्रतिअनुत्पेयो गंधमवालि त्वाध्यामहारः कथं भूतं
अति सुंदरमोहनकारकं मधुरिपुहृदयस्मिन् ॥८॥ इदानीं राधायाः कृष्णवैतसो वश्यत्वमाह गायत्रीति॥ हंसविममे

विशदकंदं वतले मिलितं कलिकलुषभयं शमयंतं मामपि किमपि तरंगदं गदं शमनसारमयं ॥७॥
श्रीजयदेवभारिगतमभिसुंदरमोहनमधुरिपुहृदं हरिवरणास्मरणां प्रति संप्रति उपापवतामनु
रूपं ॥८॥ गायति गुराग्रमैभ्रामं भ्रमादपि नेहते वरुति च पारितोषं दोषं विमुच्यति दूरतः युवाति
उचलत्तसे कसे विहारिणि मोहिना पुनरपि मनोवामं कामं करोति करोमि किं ॥९॥

मनश्चित्तं पुनरप्यधुना कस्मेकाममिच्छां करोति किं करोमि निरुत्ता उपायांतरं नास्तीत्यर्थः युवाति युगोपी उचलत्तसे जाता
मिलाय पुनः मोहना विहारिणि कीदृशी लेकीदृशमनः वाममवश्यमिति यथैव वामत्वे कारणा माह मम मनः सापराधस्या
पि कस्मै गुराग्रमं गुरासमूहं गुरायति भ्रमादपि भ्रामविस्मरणे नेहते वेद्यते भाममिति पाठे भामं क्रोधं नेहते न वांछति
तदुत्तरा कर्तानेन परितोषं संतोषं वरुति दोषं मरीया वहादिकं दूरतो विमुच्यति परित्यजति ॥९॥ श्रीरामो जयति श्रीकृष्णो जयति

पुनरपिराधागीतेन सरसीमाह ॥ निभतेति ॥ हे सखित्वं केशि मथनं रुस्ममया सहस्रमय क्रीडांकारय कीदृशमुदांमहांतं कथं भूत
यामया मदन मनोरथ इच्छा तेस्मिन् भावितया साभिप्रायया ॥ कथं भूतं हरि सखिकारं भावसाहितं ॥ कीदृशं श्यामया निभर्तु गूढं
यान्नि कुंज गहं लता गहं तया प्राप्तया ॥ कथं भूतं रुस्म निशिरात्रैरहसि एकांते निलीयाति रोहिताभूयवसंतं तिष्ठतं पुनः कथं भू
तयामया च कितं सभयं यथा स्यात्तथा विलोकिता दद्याः सकला दिशो यया ॥ पुनः कथं भूतं रुस्म रतेरभसउत्साहस्तस्य भरेणा वि

मालवगौडरागे गायीयते ॥ एकतालीतालः ॥ निभतानि कुंज गहं गतया निशिरहसि निलीयवसंतं ॥
चकित विलोकि तसकल दिशारतिरभसभरेणाहसंतं ॥ सखि हे केशि मथनं रुसारे ॥ रमयमया सह
मदन मनोरथ भावितया सखिकारं ॥ ध्रुवपदं ॥ १ ॥ प्रथम समागमे लज्जितया पदचादुशतेरनुकूलं ॥
मदमधुरस्मित भावितया शिथिलीकृतजघनदुकूलं ॥ २ ॥ किशलयशयननिवेशितया चिरमुरसि
मम वशयाने ॥ रुतपरिभराचुवनया परिभ्यरुता धरपानं ॥ ३ ॥

केन हसंतं सस्मितमुखं अस्मिन् गीते पूर्वाद्दराधा विशेषां उत्रार्धकस्मस्येति बोध्यं ॥ १ ॥ प्रथमेति ॥ प्रथम समागमे नूतनसा
निधेन लज्जितया ॥ लज्जापुक्तया कीदृशं रुधेन लज्जितया कीदृशं रुधेन लज्जितया कीदृशं रुधेन लज्जितया कीदृशं रुधेन लज्जितया
आनुकूल्यकारकं ॥ मदकोमलं मधुरस्मितपूर्वकं भावितं यस्याः सातया शिथिलीकृतजघनदुकूलं ॥ २ ॥ किशलयशयननिवेशितया
स्थितवदवत्त्वेन ॥ २ ॥ किशलयशयननिवेशितया ॥ किशलयशयननिवेशितया ॥ किशलयशयननिवेशितया ॥ किशलयशयननिवेशितया ॥

श्यामकृतालिङ्गनमित्यर्थः ॥ रुतपरिभराचुवनया परिभ्यरुता धरपानं ॥ ३ ॥

राज

१२

अलसोति ॥ अलसेन सुरतसौख्येन निमीलिते मुद्रिते लोचनेनेत्रे यया सा ॥ पुलकावसारो मंथपंक्त्या ललितौ मनोहरौ कपोलौ यस्य तांश्च
मज्जलेन सुरतजनिनेन वारिरासितं कलेयं यस्याः सातया ॥ वरमदनमदादतिलोली ॥ ४ ॥ कोकिलोति ॥ कोकिलानां कलरयनद्वयानि ध्वनिवत् ॥ कृजितेशब्दो यस्यास्तया ॥ जितो मनसि जतं च विचारः कामशास्त्र
सिद्धो तोयेन श्रुत्याः शिथिलाः कुसुमाकुलाः पुष्पव्यासाः कुंतलाश्च कुंतलायया ॥ नखेनालिखितश्चिह्नो घनो निविडः स्तनभारो

अलसनिमीलितलोचनया पुलकावलिलालितकपोलौ ॥ अमजलसितकपोले वरया वरमदनमदादतिलोली ॥ ४ ॥
कोकिलकलरवकृजितमनसि जतं च विचारः ॥ श्रुत्य कुसुमाकुलकुंतलयानरबालाखितघनस्तनभारो ॥ ५ ॥
चरारागीतमतिप्रपूरया परिपूरितसूतवितानं ॥ मुखरविश्रंखनमेखनया सकवग्रहचुवनदानं ॥ ६ ॥
रतिमुखसमपरसालसया दरमुकुलितनयनसरोजं ॥ निःसहनिपतिततनुलतयामधुसूदनमुद्रितमनोजो ॥ ७ ॥

शब्दितो १

येन ॥ ५ ॥ वररोति ॥ वरयायोः पादयोः रतिताम्रमतिप्रपूरया परिपूरितसूतवितानं ॥ मुखरविश्रंखनमेखनया सकवग्रहचुवनदानं ॥ ६ ॥
रतिमुखसमपरसालसया दरमुकुलितनयनसरोजं ॥ निःसहनिपतिततनुलतयामधुसूदनमुद्रितमनोजो ॥ ७ ॥ श्रीराम

श्रीजयदेवमहापातमुक्तगीतकर्तृपारलौकिकशुभानिरेहिकानिवाचितनोतु। कीदृशजयदेवमहापातमश्रुतिश
यमधिकं मधुरिपुनिधुवनशीलं। हस्तसुरतवरितं यस्मिन् पुनः कीदृश उक्तं दितया गोपवधूकपाकथितं। पुनः कीदृश
सलीलं शृंगारजाकिपायुक्तं। ॥ इति ॥ हे सखि गोविंदं हस्तपश्यामि दर्शनेन हृष्ट्यामि वरुषं प्रामोक्षि कथं भूतं गोविंदं का

श्रीजयदेवमहापातमिदमातिशयमधुरिपुनिधुवनशीलं। सुखमुक्तं दितगोपवधूकपाकथितं चितनो
तु सलीलं। ॥ हस्तसुरताविलासवंशमनजुधूवल्लिमवल्लवीवंदोत्सारिदवांतवीक्षितमातिसे
तर्दगोस्थलं। मामुदीक्षपविलाजितास्मितसुधामुग्धाननं कानने गोविंदं प्रजसुंदरीगागावतं
पश्यामि हृष्ट्यामि व॥ १॥

जनेवंदावने प्रजसुंदरीगागावतं। गोपीसमूहवेष्टितं पुनः कीदृशं मामुदीक्षपमोहहस्तसुरताविलासवंशं हस्ताद्यतो वि
गलितो विलासवंशः कागावंशो यत्पतं। पुनः कीदृशं अनजुधूवल्लिमतीनां कुरिलभूलतायुक्तानां वल्लवीनां गोपीनां
चंदे समूह उत्सारिदधतिर्यगा मिदंगतवीक्षितं करादोदारां यत्पुनः कीदृशं अतिस्वेदनातिघर्मणां द्रिगुस्थलं यत्प
विलाजितास्मितं सलज्जहास्यतदेव सुधामनं तेन मुग्धाननं मनोहरमुपे॥ १॥

॥१॥

दुरालोकेति॥ हे सखि रिविदुरालोकः दुःखेनालोकिते वियोगिनामुद्देशजनकत्वात्। दुरालोकोऽल्पस्तयकोऽशुभेयस्याः नवा
शोकललितिकासोऽयोः मोव्यथयति पीडयति। किंच कासारोपवनपवनोपि सरोवरनिकरवनपवनोपि मोव्यथयति। अपिच
ब्रूणामाद्याणां इयमुकुलप्रसूतिः कलिकोद्भवः मोभुसुखयति। कीदृशी भ्राम्यतीनां चलन्तीनां भ्रमीणां भ्रमरीणां रागादिः शब्दितैः
रमणीयामनो ज्ञापीत्यर्थः शिष्यरिणी प्रशस्ता भवति॥ २॥ अधुना काकिर्नोका अस्याशिवं ब्रूते साकृतोति न्यः शृंगारस्तुरो
वाकेशयोवोयुष्माकं भक्तानां हे केशं दुर्वहं रतुद्रीकरोतु कीदृशः केशवः गोपीनां निभृतं गोप्यं गभावं निरीक्ष्य दृष्ट्वा कोविद्विती

दुरालोकलोकोत्तवकनवकाशो कललितिकाविकाशः कासारोपवनपवनोव्यथयति अपिभ्राम्यद्गो
रणीतरमाणीयानमुकुलप्रसूतिश्चूतानां सखिशिष्यरिणीयसुखयति॥ २॥ साकृतस्मितमाकुलाकुलगल
धूमिलमुद्रासितभ्रवल्लीकमलीकदर्शितभुजा मूनार्द्धदृष्टनंगोपीनां निभृतं निरीक्ष्य दयितां कां धी
विरचितं यन्नन्तसुग्धमनो हरो हरतु वः केशं नवः केशवः॥ ३॥ इति श्रीगीतगोविंदे अष्टावक्राचार्योक्तं श्रीकेशवः

वः त्रुभां अंतर्मनासि विरचितं यन्न पुनः कीदृशः सुग्धमनो हरो मोहयुक्तसुंदरः कीदृशं निभृतं साकृतं साभिप्रायं स्मितमीषहृस्पयत्रा
कुलोत्तव्यस्तः गलन्नुत्तुता भवनाभधम्मिः केशपाशो यव उन्नासिता उवैरुताः धूवल्लीलतायत्र अनीकेन छलेन दर्शितं
पतभुजामले बाहुमूलं तेन अर्द्धदृष्टस्तनो यस्मिन्॥ ३॥ इति श्रीगीतगोविंदे दीकायां नारायणोपदितायां भीषदासकारिता
या पददीपिकायां द्वितीयः सर्गः॥ २॥ श्रीकृष्णगोविंदनारायण॥ ॥ श्रीकृष्ण॥ श्रीराम॥ ॥ श्रीरामकृष्णभ्यां नमः

इति राधाया विरहव्यथा मुक्ताहस्मस्य व्यथामाह कंसारिरीति कंसारिरीपि रुसोपि राधां हृदये मनसि आधाय संस्थाप्य ब्रज
सुंदरी गौपीस्तया जयत्तु वान कीदृशी राधा संसारवासनावंधस्तस्य श्रवला निगडरूपा १ इतस्तत इति समाधक कालि
द्वन्द्वे दीनी तदोक्तं जेयमुना कल्ले लता गह निषसाद स्थितवानि त्वर्थः किं रुत्वा इतस्ततो रनेक स्थानेषु ताराधा अनुसृत्या
न्विष्य कीदृशः अमंगवा रा प्रहो न कामवारा हते न खिन्ने दी नैमान सैयस्य रुतानुतापः रुतपश्चात्तापः २ रुतानुता

कंसारिरीपि संसारवासनावंधस्तस्य श्रवला राधामाधाय हृदये तस्याज ब्रज सुंदरीः १ इतस्ततस्तामनुसृत्या
राधिकामनंगवारा धरा खिन्नमानसः रुतानुतापः सकलं द्वन्द्वे दीनी तदोक्तं जेयमुना दमाधकः २
गुज्जरारागा प्रतिपदताले मामियं चलिता विलोक्य रतं वधूनि वयेन सापराधतया मयानानि
वारितातिभयेन १ हरिहरितादरतया गता साकुपितेव किं करिष्यति किं वदिष्यति सा विरेविर
हेन किं जनेन धनेना किं मम जीवितेन गृहेणा २

पत्न्यमाह गीतेन मामियमिति हरिहरितादरेन कारे साराधा हतादरतया हतवदुमानत्वेन कुपितेव कोपप्राप्तेवा २ त्वस्या
नेगता श्ला मोरुस्मवधूनि वयेन गोपीसमूहेन वृते बोधितविलो क्य चलिता श्लो गता इति भिन्नैव वा कपरका मयापि रुतेना
पिसापराधतया कृतापराधत्वेन हेतुना आनिभयेन नवारिता यद्वा किं जनेन मया १ जेयमुनातिशयितं भयं यस्याति १
किं करिष्यति सा विरेविरहेणा विरकाला विरहेणा किं करिष्यति ताराधा विना मम जनेन लोकेन किं धनेन वकिं

जीवितेन वकिं जेहेरा वकिं ता विना सर्वविफलमित्यर्थः २

चित्तयामीति अहं तदाननं राधा मुखं चिंतयामि स्मरामि कीदृशं तदाननं रोषभरेणा कौधातिशयेन कुरिलेव केवबौयस्मिन्
किंमिदं शोरापन्नमिव कीदृशं शोरापन्नमुपरिभ्रमता भ्रमेणा कुलं ३ तामिति अहं हृदि संगतां स्थिता राधा अनिशं वारं वारं
शमतिशयेन रमयामि कुरयामीति भावना इह वने तो शधा किं मनु सरामि हृदि संगतत्वा देव एथावधमेव किं विलयामि वि
लापं करोमीत्यर्थः ४ हृदि संगतां प्रसाहं तान्विरति हेतान्वि अस्त्यया सहि सुत्वेन खिन्ने दुःखिते तव हृदयमा कलयामि

चित्तयामि तदाननं कुरिलधुरोषभयेन शोरापन्नमिवोपरिभ्रमता कुलं भ्रमेणा ३ तामहं हृदि संगतामनि
शं चिंतं शं रमयामि किं वने नु सरामि तामिह किं वथा विलयामि ४ तान्विरि नमस्यया हृदयं तथा कल
यामि तन्वो भिकृता गता सिनते न ते नु नयामि ५ दृश्यसे पुरतो गता गतमेव मो विदधासि किं पुरवससे प्र
मेपरिभ्रमं न ददासि ६ तस्यतामपरं कदापि तव दर्शनं करोमि देहि सुंदरी दर्शनं मम मनस्येन दुनोमि ७

तत्र स्मादहं नो भिन्नजाने कुतः कुचगमासि तेन कारो न तुभ्यं नानुनयामि न प्रसादयामि क्रियया यमभिप्रेति इति संप्रदानत्वं ॥ दृश्य
सराति ॥ हेराधत्वे मम पुरतः अग्रे गता गतगमना गमनमेव विदधासि करोषीति दृश्यसे तर्हि पुरेव प्रवृत्तसंघर्षं सवेगं परिभ्रमा
मालिङ्गनं किं केन कारो न न ददासि ५ तन्वो नयामि ॥ हे सुंदरी पूर्वकृतोपराधः तस्यता अपरमीदृशं तवापराधं कदापि न करोमि
अतएव मम दर्शनं देहि यतो हं मनस्येन कोमेन दुनोमि योऽमनुभवामि ७ ॥ श्रीगोपालाचार्यसचपालकासनः ॥

वर्णितमिति ॥ जयदेवकेनेगीतवर्णितं ॥ कीदृशेन जयदेवकेन हरेः प्रवरोन कृष्णस्याधीनेन पुनः कीदृशेन किंदुर्विल्यं जयदेवकुलेन देव
समुद्रस्तस्मात्संभवाय स्यतादृशोरोहिणीरमराश्चंद्रइव ॥ यथासागरा इत्यन्वष्टंस्तथा किंदुर्विलोत्पन्नो जयदेव इति ॥ ८ ॥ धूपः प्रवर्णित
ति ॥ पूर्वोक्तप्रकारेण स्मरेण कामेन तस्या राधायाश्चत्वारिणि किमपि तानि स्थापितानि ॥ कीदृशं तस्या ॥ अनेगस्य कामस्य जयदेवलो
कविजयजंगमदेवतायां गमने देवता रूपायां ॥ कीदृश्यान्पञ्चाशिनिर्जितजगति जितवैलोक्यानि इतीति किं धूपः प्रवर्णितमिति ॥ ९ ॥

वर्णितं जयदेवकेन हरेर्दिप्रवरोन किंदुर्विल्यसमुद्रसंभवोरोहिणीरमरोन ॥ धूपः प्रवर्णितमिति ॥
तानि वागाः गुणाः श्रवणापालिरिति स्मरेण ॥ तस्याननेगजयजंगमदेवताया मत्वाशानिर्जितजगति
किमपि तानि ॥ १ ॥ हृदिविसलताहारो नायं भुजंगमनायकः ॥ कुवलयदलश्रेणीर्कंदनसागरल
घुतिः ॥ मलयजस्रजोनेदं भस्मप्रियारहितमपि ग्रहनमहरधौत्या ॥ नैगकुधा किं मुधा वसि ॥ २ ॥

अप्यंगतरंगितानि कराक्षानिरीक्षराणि वागाः श्रवणापालिः कर्ता प्रदेशः गुणाः प्रसंवा ॥ १ ॥ हरीति ॥ हे अनंग त्वं मयि हरधौत्याम
हारवभूमेरानप्रहमाप्रहरेकुह ॥ कुधातोपेन किं मुक्तिमिति धावसि माह्वितुं धावनं करोषि ॥ हरधौतिपरिहरति ॥ हरीति ॥ हे का
मममहर्हृदये विसलताहारो मरणा लज्जताहारो वर्तते नायं भुजंगमनायकः वासुकिः ॥ ममकंदे कुवलयदलश्रेणीर्नोत्पलप
क्षिर्वर्तते तेन सागरलघुतिर्हृत्ता हृत्तरीति ॥ ३ ॥ मलयजस्रजोनेदं भस्मप्रियारहितमपि ग्रहनमहरधौत्या ॥ नैगकुधा किं मुधा वसि ॥ २ ॥
वियोगिनि

पाशाविति ॥ हे कीदृशानिर्जितविश्वलीलाविजितभुवनकाम ॥ अमुं वृत्तसायकं आघुष्य वाराणसाहो हस्ते माकुरु ॥ चापे वधनुः मा
आरोपय सशरं माकुर्वित्यर्थः ॥ यतो मूर्च्छितजनाघातेन मूर्च्छितजनपीडनेन किं ते पौरुषं कस्तवपुरुषार्थः मूर्च्छितत्वे काराणा
ह ॥ तस्या इति ॥ तस्या एव राधायाश्चत्वारिणि हरीरानयनायाः मनसि जेन कामेन प्रेयतां च लती कटाक्षानलानां कटाक्षान् वहीनां
श्रुत्यापेत्साह ॥ जर्जितं जर्जरं जातं खंडवैश्वभूतं मम मनः सनागपि स्वल्पमपि नाद्यापि संधुते अंकुशितं भवति ॥ कचित्करा हा
श्रुतिपाठः ॥ तदा कराक्षो वामावागाः ॥ ३ ॥ अधुना मनो विषयीकृता राधाप्रतिस्वीयं दूरवमाह ॥ भूत्वाप इति ॥ हे तान् विरूपाक्ष ॥ १ ॥ गीत

पारोमाकुरु वृत्तसायकममं मावापमारोपय क्रीडा निर्जितविश्वमूर्च्छितजनाघातेन किं पौरुषं ॥ १ ॥
तस्या एव मगोऽशो मनसि जे प्रेयकराक्षान् लज्जालाजार्जितं मनः सनागपि मनो नाद्यापि संधुते ॥ ३ ॥
भूत्वापे निहितः कराक्षविशेषो निर्मातुमर्ह्यथा शपामात्मा कुरितः करोतु कवरीभारोपि मारो घमं ॥ ४ ॥
मोहं तावदयं वतान्धितनुतां विवाधरो रागवान्सहृत्तस्तनमैलस्तव कथं प्रारो मम क्रीडाति ॥ ४ ॥

भूत्वापे भुवापे ववापे धनुस्तत्र निहितोऽपि ॥ कराक्षविषयः कटाक्षपाणाः मर्मवर्था मर्मपीडिता वान् निर्मातुं करोतु विशिष्यं मर्मवधा ज
ने कत्वं युज्यत एवेति भावः ॥ अनुवश्यामात्मा शपाम वराः कुरितो च काकारः कवरीभारोपि केशमूहोपि मारो घमं कामो घमेता
वत्करोतु ॥ मानिनस्य कुरितस्य मारो घमो युज्यत एव ॥ अयं विवाधरः विवाधे मोहं तनुतां विस्तारयतां कथं भूतो विवाधरः ॥
रागवान् लोहितवराः रागितो विवाधरो मोहो ममत्वं युज्यत एव ॥ सहृत्तः साधुवर्तुलस्तव स्तनमंडलः ममप्रारो कथं क्रीडाति सह

॥ गी० गोविंद ॥

॥ १६ ॥

तानि इति ॥ तान्येव स्पर्शसुराण्यनियानि पुरा नायिकासंगमेऽनुभूतानि ॥ तेवताऽनाश्र्वकृताः स्निग्धाः प्रेमान्विताऽश्नोश्चक्षुषोर्विभ्रमा
विनासाः एतेन रूपं तदेव वक्रां पुनसौरभं वदनकमलसुराभित्वं एतेन ध्वगंधवत्त्वं सवसुधास्पृही ॥ अमृतद्रवपुक्तः निराववतां व
क्रिमावकृतं एतेन शब्दः सावर्धबाधरमाधुरीध्वं कतश्चायमाधुर्यतरेव एतेन रसः ॥ इतीविषयास्ते गेयितव्याः परमपश्चादीनां पं
चानां सोऽनिध्यपि मम मानसमनः तस्या राधापोलनं समाधिप्राप्तध्यानं वर्त्तते ॥ तथापि कृतइति खं देविरह्याधिः कथं वर्त्तते ॥ ध्यान
पुक्तस्वयोगिनो व्याधिना शातः ॥ अधुना कविर्भक्ताऽस्योदिष्यते ॥ त्रिपुणित ॥ मधुसूदनस्य कृष्णस्य कलात्तो मयः कलात्तदर्शन

तानिस्पर्शसुखानितैवतरलाःस्निग्धाःदशोविभ्रमास्तद्धकांबुजसौरभंस्वसुधास्पंदीगिरावकिंमा
सार्विधाधरमाधुरीतिविषयास्संगोपिवेमानसंतस्यालग्नसमाधिहंतधिरहृष्याधिःकर्णवर्तते॥५॥
तिर्यकंठविलेखमौलितारलोतंसस्पवंशोद्धारहीनिस्थानकृतावधानेत्तलनोल्लोत्तेनसेलक्षिताःसम्पु
ग्धमधुसूदनस्यमधुराधासुखेदोसदुस्पंदपल्लविताश्चिरंदधतुक्ःक्षेमकराक्षौमयः॥६॥ शनिश्रीमान

तंगाः नोयुष्माकं भक्तानां ते मं कल्परागां किं दधतु प्रयच्छतु ॥ कीदृशामधुरे सुदुराधामुखचंदे संमुग्धे अभ्यक्तं नृदं स्पंदं च किं विश्रुतं
न वयथा स्यात् तथा कै दालिमा पञ्चविताः पुनः श्रीदशावंशादुच्चास्तु वेगो रमि मधुस्तु गीतस्थाने तानपरे पुरुतावधाने इत्तमना मिलितं
नालसौ गीपांगनासहस्रे न सै लानि तानदृष्टा इत्यर्थः ॥ कीदृशस्य मधुसूदनस्य तिर्यक नृकः कंठो यस्य विलोलश्च वलामौलिर्मस्तकं
किरीटो वा यस्य तरलश्च कण्ड उत्तमः अवतंतो यस्य स्तनः यश्चात्कर्मधारयः लक्षपदे बहुत्वो पञ्चतकं मुग्धो हरि विरहीत्यर्थः ॥

इराणां राधासखीरुसंप्रयाह ॥ यमुनातीराधिका सरसीमाध्वरुसंप्रवाहवत्समारा मुक्तवती ॥ कीदृशमाधवं यमुनातीरेयोवानीरनिकुंजोवेतसोप
लसितलज्जगरेतेत्रमेदं तूष्णीमास्थितं आसीनं ॥ पुनः कीदृशं प्रेमभरं राधायो प्रमाति शयेत उद्भोतमधि प्रवित्रं कथं मायि प्रसादं यास्यतीति
उत्फले कथं गीतेनारु ॥ १ ॥ निंदीति ॥ अस्य कर्ता दर्शयः रागलज्जरा ॥ कृपापाशागजदेतपत्रमेकं बहवद्विराकरीपूरे संसृपमा
नः सुरवारसौधैः कर्णाररागः शिखिनीरुनकंडः ॥ अग्रगीते विरहोत्कंडितावर्णीया तत्रकाव्यादावष्टेनायिकावर्षपते वासक शय्यासोत्क
ण्ठस्याधीनभर्तृकान्था कलहान्तरितकविविप्रलब्धाभिसारिका ॥ धरंवेडिता मोषितावेवनायिकाश्चाष्टसैमताः तत्रसमुत्कंडालज्जराभरतो

यमुनातीरवानीरनिकुंजे मे दमस्थितं ग्राहप्रेमभरोद्भूतं माधवं राक्षसासखी ॥ कर्मादरागे रागीयते एकतालो
ताल ॥ निंदति बंदनमिदं किं रामानुविंदति खेदमधीरं ॥ व्यक्तनिलयभिलनेन गारलमिव कलयति मलयस्मरीं १
सा विरहे तव दीनामाधवमनसि जघनिष्य भयादिव भावनया त्वयिलीना ॥ अविरलानि पातितमदनुशरादिव भव
दवनापविशालं ॥ स्वरुदयममरागवर्मकरोति सजलनलिनी दलजालं २ ॥ श्रीगोपालाय सर्वपालकाय नमः

तं यस्याः समुचितेऽप्यङ्गि प्रवासी नौतैकलुभः सास्मरान्न संतप्ता विरहोत्कण्ठितामोति गीतार्थस्तु हेमाधकसमसाराधातवाविरहे सतिदीना
 दुःखितात्वायेतद्विषये भावयन्प्रा. अनुर्वितनेन कामवारा. रुष्णाविरहे प्रविश्य स्थितौ मानपीडयिष्यतीति भावना. लीनाप्रविष्टा. कस्मादिव मन
 म्निज. विशिष्यभयादिव कामवाराभयादिव. केन प्रकारेणातिष्ठतीत्यार. हेरुससाराधाचंदनैर्निरतिदुःखिरागांचंदु. सिमनुजलीकृत्य अर्थ
 रंमहातीखेदमनुतापेर्विंदति. अनुर्वमस्तपसमीरंमलयनवायुव्यालनिलयमिलनेन सर्वस्थानस्य. अधीनेन स्पशेन्नगरलमिथार्थिवासि वक
 लयतीमन्यते. १. अविनाशिता. हेरुससाराधास्वहृद्यमर्मणिसज्जननार्त्तिनादलजाले सज्जनकमालिनीयत्रसहमेव बर्मेकवर्चकरोतिकस्मिप्र
 योजनोयभवदवनामस्वहृद्यस्थितस्य भयतोरत्तायाय कस्मादिव अविरतो निर्दरनिपातितो योमदनशरः कामवारास्तस्मादिव कीदृशं दर्शयि

ПД:

॥ १६ ॥

शालं विस्तीर्णीत्वा तस्यास्य ये सर्वे तस्मिन् शान्तिभावः ॥२॥

कुसुमेति॥ कुसुमशयनीयं पुष्पशय्यां करोति कीदृशं अनन्याधिलासकलाभिः बहुतरुणीभिः कमनीये सुंदरं पुष्पशय्यां स्वयमेव मनोहारयेतु विस्वनाकुशला शय्याभावे पुष्पशय्यामेव करोतीत्यर्थः किमिव कुसुमविदेशः कामलस्य शराः पुष्पाणि तान् च वतल्यं शय्यां तादृशं व्रतमिव शय्याशयनत्वं दाहतां व्रतमिति भावः किमर्थं व्रतमित्यत्र आह तव परिभं सुरबापा भिग्नं मुखं प्राप्नुमि पृथः ३॥ वहतीति॥ साराधा उरं मनोज्ञमानन कमलं मुखं कमलं बहुति धारयति कीदृशं वनितां मुखं सितं पादौ च नजलेन बाधुतधारयतीति किं मिव धिभु मिव कीदृशं धिभुं करेन दाहतां नमहतां धिभुं तदस्परहो हतेन दलनात्स्वं न

कुसुमविशिष्य शरतस्य मनस्य धिलासकला कमनीयं व्रतमिव तव परिभं सुरबापा करोति कुसुमशयनीये ३॥ वहति च वलितविलोचनजलधरमानन कमलमुखं विभुमिव विकरविधुं तददल नगलितामृतधारे ४॥ विलिखति हरसि कुरंगमदेन भवंतमसमशरभूतं प्रणामति मकरमधो विनिधाय करवशरं न च व्रतं ५॥ प्रतिपदमिदं मापि निगदति माधवतपवरतोपतिताहं त्वयि विमुखेन

तगलितामृतधारायस्मात् ४॥ विलिखतीति॥ हे कृष्ण साराधा अतस्तमशरभूतं कंदर्पस्वरूपं भवंतं त्वारहसि एकांते कुरंगमदेन मगमू देन कस्तूरिकाया विलिखति अथ कामरूपस्य भवतो यस्तान्मकरं कामवाहनीं विनिधाय कृत्वा करे हस्तेन च व्रतं नूतनामरुपशरं वारां च विधाय संस्थाप्य प्रणामति कुजनंतरं प्रणामो युज्यत एव ॥ मकरस्य ध्वजात्वे प्रसिद्धे पवाहनत्वेऽपि न दोषः ॥ ५॥ प्रतिपदमिति॥ हे कृष्ण साराधा मातिपदं प्रतिपत्तां हं मापि निगदति वदति हे माधव कसतपवरतो हं पतिता किमितीत्यत्र आह त्वयि विमुखेन पराश्रितेन निमेषि सपरितो मुधा निधिरपि चंद्रोपितनुदाहं शरीरपीतनुते विस्तारयति यतश्चंद्रोप्येवं कुरुते अतस्तव वरतोपतिता ६॥

राम०

॥११॥

आच्यतेति॥ हे कृष्ण अतो वदतां दती वारापि दुर्लभं भवंतं आनलेन चित्रैकाग्र्यं मेधे राशुरोये परिकल्प्य नो कल्पामये श्वेदमिदानीं मयि न करोति इति विलापं करोति हसति भवदर्शनेनाविधीरतिहास्यानंतरं मानयं क्वाह अतएव रोदिति चंचति स्थानांतरं गच्छति स्थानांतरं आदिगमादिकं करिष्यति अतएव तापे भवति मनस्तापे त्यजति ७॥ श्रीजयदेवति॥ श्रीजयदेवेन भारीतं कथितमिदं गीतं मनसा चित्रेनाधिकं सातिशयं यदि न रनायं न र्त्तयितव्यं तदा हरि विरहो ह्यस्मादियोगेनाकुलायाक्लेशवयुवपाराधायाः सखीवचनं गीतरूपं पठनीयं जयदेव गीतेषु हं अतिशयितमिति भावः ८॥ गीतौ कर्मथे श्लोकनाह आवासीति॥ हे कृष्ण हं तेति विदे साराधा पित्वदिर

आनलेन पुरःपरिकल्प्य भवंतमतीव दुरापं विलपति हसति विधीरतिरोदिति चंचति मुच्यते तापं ७॥ श्रीजयदेव भारीतमिदं मयि कं यदि मनसानदनीयं हरि विरहात् कुरुते वयुवति सखीवचनं पठनीयं ८॥ आवासी विपिनायते प्रियसखीमाला पिजलायते तातोपि श्वसितेन दाबदहनज्वाला कलापयते ॥ सा पित्वदिरहराहं तद्विरती नृपायते हकथे कंदर्ये पियमायते विरवयनशाहं लविक्रीडितं १॥ ॥

हराभवदियोगेन हरिरपीयते मगीरूपमिवाचरति कथमित्यत्र आह आवासी उरं विपिनायते वनमिवाचरतीति त्वदिरहात् प्रियसखीमालापित्वसखीसङ्गोपित्वेच्छागमनानि वारकृतयान्नायते नृपतिमिवाचरति तापोपि देहदाहोपि श्वसितेन आसीच्छीसेन दाबदहनज्वाला कलापयते अरापयवन्ति ज्वाला परं परवाचरति कंदर्ये पिकथेयमायते यमइवाचरति हाशब्दः आत्मनो दुःखाधिक्यं सूचयति कीदृशः कंदर्यः शाहं लादे क्रीडितं व्याघ्रवेष्टितं विरवयनं कर्वन् मगीमरणां शाहं लादे वभवति १॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

इदानीं सर्वोपनिराधायः हः स्ववेदितं गीतेनाह ॥ स्तनेनेति ॥ देशारवरागः ॥ रागलसरां ॥ आस्फोटनाविद्युत्तरोमहर्षानियुक्तसन्
दुविशालबाहुः ॥ श्रीशुः प्रवेष्टुतिरिदुगोरो देशारवरागः किं लभन्मूर्तिः ॥ हृकेशवरुक्षतवधिरहे जाते सति राधा एवं एवं वेष्टे
कीदृशमित्यत आह ॥ कृतशतविरहकशशरीरासाराधास्तनविनिहितमपि हारमुदारं ॥ स्थापितमुदारं बहु मूल्यहारमपि भारमिव म
नुते ॥ १ ॥ सरसमिति ॥ साराधा सरसमस्सरां सादेविक्रमनमत्पजपंकं मपि नुचि सशंकं विधमिव पश्याति तव विरहात् ॥ स्वसि
तोति ॥

देशारवरागो ॥ एकतालीतालैः ॥ स्तनविनिहितमपि हारमुदारं ॥ सामनुते कृतशतविरहभारं ॥ १ ॥ राधिका
धिरहे तव केशव सरसमस्सरां मपि मलयजपंकं ॥ पश्याति विधमिव वपुषि सशंकं ॥ २ ॥ स्वसितपवनमनुप
मपारिगाहं ॥ मदनदहनमिव बहति सराहं ॥ ३ ॥ दिशि दिशि किरति सजलकराजालं ॥ नयननलिनमि
वधिगलितनालं ॥ ४ ॥ नयनविषयमापि किं शल्यतल्पं ॥ गतायति विहितहताशविकल्पं ॥ ५ ॥ श्रीराम ॥

साराधा स्वसितपवनं निभाम् चामुमदनमिव कामाधिमिव बहति धारयति ॥ बायोपि दाहकत्वात् ॥ कीदृशं अनुयम उपमारहितः परि
गाहो विशालतामस्पृशदाहमुन्मत्तादाहयुक्तं ॥ ३ ॥ दिशीति ॥ साराधा सजलकराजालं ॥ अश्रुविदुसमूहसाहितं नयननालेन न
त्रपन् दिशि दिशि भवदशनवाक्याधिकिरतिरिति ॥ कीदृशमिव गलितनालमिव गलितं दंष्ट्रिम् ॥ नयनं ॥ सानयनविषय
मपि नेत्रगोचरमपि किं शल्यतल्पं ॥ पक्ष्मशयनीपे विहितहताशविकल्पं विहितः कृतः कृताशविकल्पो रगितकोपप्रतापशङ्का
यतिमनुते ॥ ५ ॥

रामः

१८

॥ त्यजतीति ॥ सापारिगतनेन हस्तकलेन कपोलं गंडस्थलेन त्यजति संचितत्वात् ॥ कमिधसायं संध्याकाले रलोलेन चालशशिनमिवादिती
यावदमिधस्तनाच्छादितत्वात् ॥ अत्यस्पृशतया क्वालं च दंष्ट्रामयं हस्तस्य लोहितत्वात् संध्यासाम्यं ॥ हरिरिति ॥ सानिधाममतिशयेन स
कामेसाभिलाषं हरिरिति हरिरिति जपति ॥ कथं भूतव विरहविहितमुरो ॥ विद्योगेन विहितं कृतं मरणाय स्यात् ॥ सा अन्योपि मरणादरि
ति मंत्रं जपति ॥ ७ ॥ श्रीजयदेवति ॥ श्रीजयदेवेन भरिणं उक्तं श्रुतिपूर्वकं गीतं केशवपदे केशवपदे विष्णोति स्थानं मस्पतं भक्तं सुरव
यतु ॥ कीदृशं उपनीतं उपटोक्तं ॥ अधुना स्पतव विरहाधश्चे म्रियत प्रतिस्वयं त्वाहं ॥ ८ ॥ सारोमां वतीति ॥ हृस्ववेद्यप्रतिमं अश्विनी

त्यजति न पारितलेन कपोलं ॥ चालशशिनमिव शायमलोत्तं ॥ हरिरिति हरिरिति जपति सकामं
विरहविहितं मरणावधिकामं ॥ ७ ॥ श्रीजयदेवभरिणं भित्तिगीतं ॥ सुरवयतु केशवपदमुपनीतं ॥
सारोमां वति सीकरोति विलपसुत्वं पतेताम्यति ध्यायसुद्रुमति प्रमीलति पतसुधातिमूर्च्छापि
एतावत्यतनुचरे वरतनुर्जीवेन किं तेरास्त्वर्थं प्रतिमप्रसीदसि यदि तिको न्यथा हस्तकः ॥ १ ॥

कुमारतुल्ययदित्यं प्रसीदसि प्रसन्नो भवसि ॥ वरतनुः सुकुमारो गीसारोमां एतावति ॥ अतनुचरे कामचरे सति वरसात्किं कजीवेत् ॥ अपि
तुजीवेदे वरसः श्रेणारः श्रेष्ठं भव ॥ अत्रापि प्रसन्नतां भावो हस्तकः ॥ हस्तकालेन वस्तकः ॥ ज्वरे सति एते व्याधयो भवति तस्यो वरं ते ॥ इत्य
त आह ॥ साराधो रोमां वति राम अचति प्रामोति सरोमां बाभयतीत्यर्थः ॥ सीत्करोति सीत्कारं करोति किं न पति बिना पं करोति ॥ उक्तं
पते सकं पा भवति ॥ ताम्यति स्थानि युक्ता भवति ध्यायति विनयति उद्रुमति उद्ध्वेष्टता भवति प्रमीलति नेत्रानि मीलनं करोति ॥ पतति शय्य
रोगकृति उद्याति उद्ध्वेष्टति मूर्च्छति मूर्च्छां प्रामोति ज्वरिताः पुरुषस्य एतावद्भवतीति ॥ १ ॥

सि१ स्मरानुरागैव तवैद्य हृद्यत्वदंगसंगामतमात्रसाध्यां ॥ विमुक्तबाधांकुहयेन राधा मुपेन्द्रकन्यामहापिदा
रुगा ॥ २ ॥ कंदर्पज्वरसंज्वराकुलतनोराश्रयिमस्याश्रितं केतुश्चंदनचंद्रमाकमलिनीचिन्तासुसंताप्यति ॥
किंतु ह्योतिवशेन शीतलतनुं त्यामेकमेव प्रियं ध्यायेत्तारुहसि स्थिता कथमसौ दीप्ता तारो प्राणिना ॥ ३ ॥

ति॥ हेकस्मिन् अस्या राधायाश्चेतः मनश्चिरं चिरकालं चंद्रस्य चंद्रमसः क्रमिन्याश्च विंतासु स्मरतो ब्रूयतां सति ॥ इदं महदाश्च
यं कौटुम्बिकाश्च साः कुटुम्बिकेराका मता येन यः संचारः प्रीयते ता कृत्वा च वनातनुः शरीरं यस्यास्तस्याः किंतु रहसि काले स्थिताः सो राधाया
मवेकं असाधारणं प्रियं वस्त्रं ध्यायंती सतां मुहूर्तं तांति वशनं तांसायनं पादांति वसेन ति वपाटः तदा स्मिन् सतां नायातः ॥
रातां आगमिष्यति इति अनुराग राकथं प्राप्ति ति जायंतीति कथमिति एवमेकी दृशीती राकथं प्राप्ति ति ॥ ३॥ श्रीपराशराय नमः ॥

॥३८॥

तरामिति हेतुस्मयपाराधयाने विरहः विद्योगः पुरा पूर्वतरामपि न हेतुन सोढः कीदृशपाराधयानयनयोर्नवयोर्निमीलनानंतरतवदश
ननाशास्त्रं तु निमेषे विरहययादुःखितयाः सौराधा विरहे रागतव विरहविद्योगे न कथं स्वसिति नृतायते ॥ किं कृत्वा पुष्पिताधारसा
लशारवांश्चासुशास्त्रादिलोप्य ॥ ४ ॥ इदानीं कथोपक्रमः संयत्ता कविर्भक्तान्प्रत्याशिष्यव्रते ॥ ५ ॥ गोपतनोर्गोपशरीरस्य
कंशखिद्विषः श्रीरुक्मस्य बाहुस्तः नयतस्तव नक्तस्यार्थः ॥ श्रेयोत्तिकल्पासागानितनो नुविस्तारयतु ॥ कीदृशो बाहुर्दृष्ट्वा जलवैरा

तत्तामपि विरहः पुरानमेहेन यनानि मीलनस्विन्नया ययातो ॥ श्रुतिरिदं यमसौ राशान्शाखां विरविरहे ताविलो
 कपुष्पितायो ॥ ४ ॥ वृद्धिब्याकुल गोकुलाः वनवशाद्दृश्यगोर्बुधनं विध्वंस्य वसुदेवि भिरश्रितानंदाविरचुं वि
 तः ॥ कैटव्यसातदपिता धरमशितिरमुद्रां कितो बाहुगोपत गोस्तनो तु भवतश्च योसि संतद्विषः ॥ ८ ॥ ॥
 ॥ ॥ ॥ इति श्रीगीतगोवन्दे स्तिग्धमाधवीनाम बुधः सर्गः ॥ ४ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥

व्याकुलस्य दुःखितस्य गोकुलस्य गोसमूहस्याबन्धशाद्वहता नुरागात् गोवर्द्धनं पर्वतमुत्पात्तो या घचिरं समाहं विभ्रतधारयत् ॥
 श्रीशेखरादुःखं वसुंसीभिर्गोपीभिर्वाचिकानं ददति हर्षाच्चुर्वित ॥ उनः श्रीशेखरादुःखं वसुंसीभिर्गोपीभिर्वाचिकानं ददति हर्षाच्चुर्वित ॥
 गोदत्ताश्रयतथ ॥ एवमिंद्रमुद्राः सिंदूरचिह्नानिलोदितौ तै रक्षितश्चिह्नितः ॥ ५ ॥ स्निग्धः स्नेहवान् ॥
 शैतलश्रीमौक्त्यविंदेरीकायां बनापरायं दितविरचितयां भीषदासकारितायां यदद्योतनिकायां बहुषः सर्गः ॥ ५ ॥

गीतगोविंद

॥ २० ॥

इदानीं कस्य प्रेयसा सखी साधामाह ॥ अहमिति ॥ इति मधुरिपुराणसखी निपुणा स्वयमिदमे
इतीति किं हे सखि अहमिति कुं ने निवसामि स्थितो स्मितं राधां प्रति याहि अनुनयपशात्वयमहवनेन मम सात्वतवसा राधां मा
नयेथामानुष्येति ॥ १ ॥ वरागारागः ॥ रागललता ॥ विनोदयतीत्यति सुकेशी सुकं करणा वामरचालनेन ॥ कर्ता दधाना सुरपुष्प
गुच्छवरांगनेयकथिता वरागी ॥ २ ॥ अत्राभिसारिकलायिकावरीनीया ॥ तत्र वलदा ॥ लज्जा हि ता समा युष्ठा योवनमदेन वा ॥

अहमिति वसामि याहि राधा मनुनयमहवनेन मानयेथाः ॥ इति मधुरिपुराणसखी निपुणा स्वयमिदमे
त्यनुनयगदराधां ॥ १ ॥ देशवरागी रागः ॥ रूपकाल ॥ वरुति मलयसमीरे मदनमुपनिधापय सुदतिक
सुमनिकरे विरहि हृदयदलनापि ॥ २ ॥ तव धिरहेवनमाली सखिसीरति ॥ दहति शिशिरमयवेमरा
मनुकोरति ॥ पतति मदनविशिषेय न पातो विकलतरो ॥ ३ ॥

अभिसारयते कां तं कीर्तिता साभिसारिका ॥ वरुतीति ॥ हे सखि विराधे तव विरेहो वियोगे वनमाली कलः सीरति ३ ॥ विरतो भवति ॥ कस्मि
न सति मदनैकाममुपनिधापय सहायकता मलयसमीरे राक्षसापवने वरुति सति ॥ पुनः कस्मिन् सति विरहितां वियोगिनां हृदयदलना
यहृदयस्फारणाय कुस्तुमनिकरे पुष्पसमूहस्य रतिपेक सति सति ॥ १ ॥ दहतीति ॥ हे राधे सखी कलः शिशिरमयवेचंद्रमासि दहति
सति मरणा मठकोरति सति मरणां कुं करि कोरति सति ॥ मदनविशिषेयका मगारो पतति सति ॥ अति धिलपति अति शयेन विलापे करोति

धनतीति ॥ मधुपसमूहे ध्रुवसमूहे धनतीति शक्येति सति श्रवणां कर्ता अपि दधाति ॥ अंगुल्यग्रेणाच्छादयति ॥ मनसि वलित विरहे
ति निशि निशि प्रतिरात्रं जपोऽपयाति अनुभवति ॥ वसतीति ॥ सावित्रि विताने अरापविस्तारवसाति तिष्ठति अति नलितं धामसु
दरे गहं त्यजति धरिणि शयने ॥ धीशयने नुदाति विवेकतवनामबहु ॥ अनेक वारा विलपति ॥ ४ ॥ भराति इति ॥ कावेन यदेव विरहितां
वियोगिनां विलसितेन विलासेन भराति सति वियोगविविधतं कथयति सतीत्यर्थः ॥ हरिः कलः मनसि जयदेव मनसि मुकुते न प्रयोपोज

धनतीति मधुपसमूहे अवागमपि दधाति ॥ मनसि वलित विरहे निशि निशि रुजमुपयाति ॥ ३ ॥ वसति विपि
न विताने त्यजति ललित धामसु दति धरिणि शयने बहु विलपति तवनाम ॥ ४ ॥ भराति कावेन यदेव विर
हि विलसितेन ॥ मनसि भसा धिभवहरे हृदयसुकुतेन ॥ ५ ॥ पूर्वययसमं त्वपारति पते रासादिताः सिद्धय
स्तस्मिन् नव निकुं जमन्मथमहातीर्थे पुनर्माधय ॥ ध्यायंस्त्वामा नैव जपपितवैवात्तापमवावली भयस्ते
कुचकुंभानि भरीरामा मरतं वीर्येति ॥ ६ ॥

तपुपने हेतुना उपप्राप्नोत ॥ कीदृशे मनसि भसत्यहृदयविभवाधिक्ये यस्मिन् ॥ ५ ॥ किंच त्वत्प्राप्त्यर्थं तपः करोति इत्याह ॥ पूर्वमिति
हे राधे माधवः कलसस्मिन् नव निकुं जमन्मथमहातीर्थे निकुं जमेकगो गहं मेव मन्मथमहातीर्थं कामतीर्थं तत्र पुनस्तमानि शिष्याय
स्तवैवात्तापमवावली ॥ सभायामेव मन्मथमवावली मन्मथसमूहे जपन् पिपुनैव मन्मथः पुनरावित्कुचानि भरीरामा मरतं तदीयस्तनकलश
गाढालिङ्गनपीयूषमिवा मरतमिव वीर्येति ॥ तस्मिन् कस्मिन् यत्र महातीर्थे त्वपासने पूर्वरतिपतेः कामस्य सिद्धये मनोरथा आसादि
तः प्राप्ताः तपस्विनापि सिद्धिप्राप्त्यनंतरं मोक्षमरतं प्राप्यते तद्वत् ॥ १ ॥

न
कीदृशः कलः विकलतरो विरलतरो ॥ २ ॥

२०

इदानीं सार्वकृष्णप्रतिपादां गुणैरेव प्रतिगीतेन ॥ २१ ॥ हे नितं विनिमज्जितं वसुक्तेराधेयमुनातीरे यद्वनं तस्मिन्नेव नमालीकृत्वा वसति
तिष्ठति कीदृशो तोरधिरसमीरे मंदमाहते ॥ हे सखि गमनं विलंबनं अभिसारे गमनं विलंबनं कुरु मा कुरु तं हृदयशं कुरु पतिमनुसरातु
गच्छ कीदृशं हृदयं शरति सुखसारे सुरतसुखमवसारो मुखं यस्मिन् ॥ २२ ॥ एतादृशं भित्तरे संकेतस्थाने गतं स्थितं मदनवत्कामवन्मनो
हरः वेशः शरीराकारो यस्य ॥ २३ ॥ नामाति ॥ हेराधेयसकृत्सः नाध्यातवनाद्या समेतं पुक्तं मंदुरं वेरां मंदुरादयुक्तं वेरां कृतसंकेतं यथा
स्यात्तथा ॥ हे हृदयभित्तरे तिष्ठामित्वमधेवागच्छति कृतः संकेतो यस्माद्विषयायां ॥ वादयते ॥ नन्विदं संबोधने तत्तत्तनुसंगतपवन
चलितं शरीरं संबंधिवापु प्रेरितं रंगमपि बहुसाधुमनुते ॥ २४ ॥ यततीति ॥ सकृत्सः शयनं शय्यां वयति निर्माति ॥ तव पथानं मार्गं सव

गुर्जरीरोगे ॥ एकतालीतालः ॥ राति सुखिसारे गतमभिसारे मदनमनोहर वेशं ॥ न कुरु नितं विनिगमनं किलं वनमनु
सरत हृदये शं धीरसमीरे यमुनातीरे वसति के वनमाली ॥ २५ ॥ नाम समेतं कृतसंकेतं वादयते मंदुरं वेरां ॥ वहुमनुते न
नुते तनुसंगतपवनचलितमपि रंगं ॥ २६ ॥ पतति पतये विचलितपथेशं कितमवदुपयानं ॥ रव्यातिशयनं सवकिंत
नयनं पश्यति तव पथानं ॥ २७ ॥ सुरवरमधीरं त्यज मंजीरं रिपुमिव के तिसृज्जालं ॥ सरिव वलकं जंसातिमिरपुंजं शीलं य

कितनयनं यथा स्यात्तथा पश्यति ॥ कीदृशं पथानं पतयेति रागागच्छति सति पतयेति विचलितसति कं पतिसति शं कितं सभाधितं भवत्पादपयानं स
मीपुगमनं यस्मिन् राधाप्रापः समागच्छति इति ॥ पतयेति रागागच्छति सति पतयेति विचलितसति कं पतिसति शं कितं सभाधितं भवत्पादपयानं स
जीरं नृमुं त्यज ॥ कीदृशं मंजीरं अधीरं शब्दाधिकरसात्वात् ॥ गम ॥ कमित्यर्थः ॥ कोलोकीपां सुलोलेन प्रतिर्वचनं मत एव रिपुमिव श
युशमं ॥ रिपुमिव सुरवरो धारश्च चलश्च भवति ॥ मंजीरं त्यक्त्वा सातिमिरपुंजं मंजकारसमं हृदयं कुंजं न तां गृहं चल गच्छ ॥ नीलनिवालं
स्यामवत्तं शीलं यपरिधेहि ॥ अभि ॥ शं नाथं नीलवस्त्रपरिधानं क्रियते ॥ ४ ॥ श्रीगोपालाय सर्वपालकाय नमः ॥

उरसीति ॥ हे पीते गौरी गेहे सुकृतविषाके पूर्वजन्मार्जितसुकृतस्य विषाकः फलं यस्यात्तत्संबोधनं अन्यथा कुरु विपरीतसुः ॥ प्राप्यते ॥
॥ मुरारेः कुरु स्यात्तत्संबोधनं विपरीतसुः फलं यस्यात्तत्संबोधनं अन्यथा कुरु विपरीतसुः ॥ प्राप्यते ॥
कीदृशो उरसि उपहित आशोपितः ॥ हारो मुक्ता हारो यस्मिन् ॥ कथं उरसि घनं इव मेघसदृशं ॥ कीदृशो घनेतरलं यत्ताके चंचलं बकसमं ॥ हारस्य व
लोका साम्यं ॥ उरसी मेघसाम्यं राधापारतादिसाम्यं ॥ ५ ॥ विगति ॥ हेराधेयं किं सल यशयने पद्मवशायां पां वं कजनयने उं श्रीकां से कुरु

उरसि मुरारे रूपा हारो घनं इव मेघसदृशं ॥ तडिद्विषीते रातिविषीते राजसि सुकृतविषाके ॥ ५ ॥ विगति
तव सनं परिहृत्तरसनं घरय न घनमपिधानं ॥ किं सल यशयने पं कजनयने निधिमिव हृदयनिधानं ॥ ६ ॥ ॥
रतिरभिमानो रजनिरेदानीमिद्यमपि जातिविरामे ॥ कुरु मम वचनं सत्वरं वचनं प्रायमधुरिपुकामं ॥ ७ ॥

जघनं पूर्वभागे घरय सं गमयेति विपरीतसुरतं सूचितं ॥ कीदृशं जघनं विसंगतितव सनं त्यक्तवत्सं परिहृत्तरसनं त्यक्त्वा रसना लुप्यं दिकायेन ॥
अतएव विधानं आचरतां रूपां हृदयनिधानं मानंदस्थानं निधिमिव निधिसदृशं उद्धारितमुरां निधिरपि हृदयभवति ॥ ६ ॥ हरिरिति ॥ हेराधे
रतिरपि अभिमानो लुप्यं त्वनं सत इत्यर्थः ॥ इदानीं मधुना रजनिरेव विराममवसानं याति या स्याति ॥ वत्तमाने लट् ॥ मम वचनं कुरु शीघ्रमाग
च्छत्यर्थः ॥ कीदृशं मम वचनं सत्वरं शीघ्रं रचनायस्मिन् ॥ गत्वा वमधुरिपुकामं कुरु साभिलाषं पूरय ॥ ७ ॥ श्रीगोपालाय सर्वपालकाय

सुहृत्ताभाहसः कृतार्थो भवतीत्याह ॥ समयेति ॥ हे सुमुखि हे सुवदने राधे सुभा ॥ सोभापुष्पांस्तु पश्यन् कृतार्थतां समुपेतु प्राप्नोत ॥ कीदृशीं
 त्वांतिमिरेंधकारमहिते पथि मार्गसमभवचकितं भयविस्मयाभ्यां सहितं यथा स्थानादृशं नेत्राविन्मस्यतीति वेतां ॥ निविडांधकारं दर्शनाद्रूपमंधका
 रेनेः शंकागमनाद्विस्मयः ॥ पुनः कीदृशीं प्रातिरुचतेरुचते मुहुः पुनः पुनः स्थित्वा मंदं दर्शनेः पदानि वरा व्यापारान्वितं चेतो रत्ने कस्य भ्राता
 स्ववरापातभयादि तिभावः ॥ पुनः कीदृशीं कथमपि अंधकारस्यानि विडुत्वा क्तेनापि प्रकारेणारुहकां तस्थुलं प्राप्तां ॥ पुनः कीदृशीं मर्गतरंगि
 मिः कामस्य सतरंगः पुनः पुनरुद्धो धस्तु कुरैरंगैः हस्तपारादिभिर्गुरुपलक्षिता ॥ ४ ॥ इति श्रीगीतगोविंदे काकांतपुंडरीकाक्षो नाम पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥

समभवचकितं विन्मस्यतीं दशंतिमिरे पथि प्रातिरुचते मुहुः स्थित्वा मंदं पदानि वित्तं चेतो ॥ कथमपि रूः प्राप्तां मर्गैरनंग
 तरंगिभिः सुमुखि सुभा ॥ पश्यन्सत्त्वामुपेतु कृतार्थतां ॥ ४ ॥ राधामुग्धमुखारविंदमधुपे त्वेलो क्यमोलिस्थलीने
 पथ्योचितनीलरत्नमवनीभारावतारत्नमः ॥ स्वच्छंदं ब्रजसुंदरीजनमस्तोषात्प्रदाय श्रिरं कं सधं सगुधमकेतु
 रं वतु लो देवकीनेदनः ॥ ५ ॥ इति श्रीगीतगोविंदे काकांतपुंडरीकाक्षो नाम पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥

कृष्णस्य भक्तं विरं च वतु हुरिता इति ॥ कीदृशः कृष्णः राधायामुग्धं मंदं रं यन्मुखारविंदं सखकमन्तं स्यमधुपे भ्रमरस्वनीलत्वामुखपा
 पुनः कीदृशं त्वेलोक्य स्थली कव्यस्य यामोलिस्थली मुकुटस्थानं तस्य ने पथ्योचितं अन्तं कारयोग्यं नीलरत्नं नीलमिव स्थितं ॥ पुनः कीदृशः अ
 वनीभारावतारभारावतारत्नमः समर्थः ॥ पुनः कीदृशः स्वच्छंदं नास्वाधीना नां ब्रजसुंदरीजनानां गोपिकाणां मनस्तापविनाशितो प्रदोषोराधि
 मुखमिव रात्रिमुविदिनाय्यस्तुष्यति ॥ पुनः कीदृशः कंसस्य मातुलस्य ध्वंसने मारुतो धूमकेतुरिव स्थितः ॥ राधागमने साकोत्त इत्यर्थः ॥ ५ ॥
 इति श्रीगीतगोविंदे काकांतपुंडरीकाक्षो नाम पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥

राम
२३

अथेति ॥ अथानंतरं सरवीगोविंदे कृष्णवियेकसंक्रांतिकमागतेत्यर्थः ॥ तवरितं राधाविरतं प्रादोक्तवती ॥ किं हत्वा लतागरे राधां गंतुमशक्ता
 ह्या ॥ कीदृशीं विरमनुरक्तं मत्तुरागिणी कीदृशीं गोविंदे मनसि नेन कानेन मुदे विह्वले ॥ १ ॥ गुराकरी रागः ॥ रामलक्ष्मणः ॥ रतोत्सुकाकोतप
 थप्रतीक्षाभापालयेतीमुदुप्यतये ॥ इतस्ततः प्रेरितदक्षिरातीरपामानतु गौरागरीप्रदिष्टा ॥ अस्मिन्वास्तवशय्यावर्णिते वासवेशनसि
 कल्पिततलेपासमागमविधिं विधाना ॥ पश्यति प्रियसमागमं ॥ ज्ञातामिहा कलपवासकशय्यामिति ॥ पश्यतीति ॥ हेनाथरेहरे आदरे

जमेदे

अथ गंतुमशक्तां विरमनुरक्तं लतागरे हृदया ॥ तवरितं गोविंदे मनसि सरवीप्राह ॥ १ ॥ गुराकरी रागः ॥ रूपक
 तालः ॥ पश्यति दिशि दिशि ररुस्मिभवंते ॥ त्वरधरमधुरमधुनिषिबंतं ॥ १ ॥ नाथहरे सीदति राधावासगरे ॥ त्वद
 भिसरारभसेन चलंती ॥ पतति पदानि फियोति कनेता ॥ २ ॥ विहितविशदविसकिशनयचलया ॥ जीवति पर

दिरुक्तिः ॥ राधातव वासगरे वासस्थाने त्वज्जः हेतोः सीदति अक्सभाभवति ॥ कथमित्यत आह ॥ साराधारहस्यकोते स्थिता सती दिशि दिशि भवं
 तं त्वां पश्यति अथ लोकपति ॥ कीदृशीं त्वं अथ वजायिकाधरामृतवन्धुराणि मधुनिमाधुका निषिबंतं ॥ १ ॥ त्वदनीति ॥ सा राधा किय
 ति दिशि दिशि पदानि कनेता गच्छतीति पतति अथि कं गंतुं न पारयतीत्यर्थः ॥ कीदृशीं त्वदभिसरारभसेन तव भिसरारोत्साहेन चलंती सज्जमाना ॥ २ ॥
 विरुति ॥ हे कृष्णसभा ॥ धातवरीकलपातवस्तुरालेशचितने नरहसमये परं केवलं जीवति जीवते तुरयोनास्तीत्यर्थः ॥ कीदृशीं विहिताः कृता
 विशदाः सुप्रापित किं सलयावमराणां कुरावचलयाः केकराणि पस्याः सा ॥ ३ ॥

मुहुरिति साकीदशी पूर्वश्लोकेनान्वयः ॥ मुहुः मुहुः पुनः पुनः अकलोकेतावीसितामंडनीला ॥ लंकारधिलातोयपातेनविनानिरर्थकमंड-
नमिति ॥ पुनः कीदशी अहमधुरिपुरितिरुसदातिभावनध्यानमेवशीलं स्वभावः सहनं पस्याः सा ॥ ४ ॥ त्वरितमिति सासखीति अनुवा-
रं पुनः पुनर्वदति किं हरिः कस्य ॥ त्वरितं शीघ्रमभिसारमभिसारास्थानं कथनोपेति नागकृति ॥ ५ ॥ श्लिष्यतीति साराधा हरिः कस्य उ-
पगतः प्राप्त इति अनल्पं बहूतिमिरं अंधकारं श्लिष्यति वृत्तिव ॥ कीदशीति मिरं जलधरकल्पमेघसदृशं स्निग्धत्वा नीलत्वाच्च कस्य साम्यंति

मुहुरवलोकितमंडनीला ॥ मधुरिपुरमिति भावनशीला ॥ ४ ॥ त्वरितमुपैति न कथमभिसारं ॥
हरिरिति वदति सखीमनुवारं ॥ ५ ॥ श्लिष्यति वृत्तिजलधरकल्पं हरिरुपगत इति मिरमनल्पं ॥ ६ ॥
भवति विलोविनिविगलितज्ञा ॥ विलपति रोदिति वासकसज्जा ॥ ७ ॥ श्रीजयदेवकवेदिदमुदिते ॥
॥ रसिकजनंतनुतामिति मुदिते ॥ ८ ॥

मिरस्या ॥ ६ ॥ भवतीति ॥ भवति त्वयि विलोविनि विलंबं कुर्वती सति विगलितलज्जागतलज्जासाराधा विलपति विलापं करोति रोदि-
ति रोदनं करोति कीदशी वासकसज्जा धिक्कृतसंधाने त्वर्थः ॥ लक्षणात्कमेव ॥ ७ ॥ श्रीजयदेवति ॥ जयदेवकवेदिदभाषितं इदं गीतं र-
सिकजनं भक्तजनं अतिमुदिते अतिशयेन मुदितं हर्षयुक्तं तनुतां करोति त्वित्यर्थः ॥ ८ ॥ श्रीगोपालाय सर्वपालकाय नमः

विपुलेति ॥ हे कितवधूतवंकसा मगासी हरिरानपनातवरसज्जननिधिमम्राष्टंगारसागरे लीनावभवेत्युच्चारः किं कल्याः मंदकैर्दृश्यं वि-
तोमहतः कामस्य विता वितनं स्मरणा विधायकत्वा कीदशी ध्यानेतवैव वितने लप्तात्परा पुनः कीदशी विपुलामहती पुलकपालि रोम-
पेक्षिः पस्याः सानिध्यात्कल्पितस्य तव करस्पर्शनरोमावतीत्यर्थः ॥ पुनः कीदशी त्वहं तं तत्तादिकं परिकल्पयति सीत्कारं प्रवृ-
सीत्कारं यथा स्यात्प्रतीतिः ॥ येतरे जनितात्पादितः जरिमाज्जलं यस्याः क्रियायां यथा भवति तथा कृत्वा कुणाध्वनिर्धकारि शेषेण व्याकुले
यथा स्यात्तथा व्याहरंती ॥ ध्यानेन तव करं नीवीवं धोन्मोचनासक्तं परिकल्पयति विधवात्पदं देतीत्यर्थः ॥ १० ॥ अंगे ध्याति ॥ एवावतनुः सुंदरां
पुल१

विपुलकपालिः स्पर्शितसीत्कारमंतर्जनितजडिमकाकुव्याकुले व्याहरंती ॥ तव कितव विधायामंदकं दृश्यं
वितां स्मरजलनिधिमम्राध्यानलप्तामगासी ॥ ११ ॥ अंगे ध्याति भरां करोति बहुशः पत्रेपि संवारिणि प्रा-
मेत्वा परिशंकते वितनुतेशय्या विरेध्यायति ॥ इत्याकल्पयति कल्पतत्परवनासंकल्पनीलाशतव्यासक्तापि
विना त्वया वरतनुनेया निशानेयति ॥ २ ॥

गीर्णवेति वृद्धा प्रत्यक्षीकृत्य वदति ॥ राधोगेयुहस्तादिषाभरामलंकारं बहुशः करोति ॥ एतेनाकल्पयति ॥ पत्रेपि परोपि संवारिणि
चेलिते सति त्वां प्राप्तमागते परिशंकते तर्कयति ॥ एतेन विकल्पयति ॥ त्वामागतत्वाशय्याशयनीये वितनुते कुरुते ॥ एतेन तत्प-
रवनात्ता ॥ विरेध्यायति चिंतयति कस्य सगमे मुपाइदमिदं कर्तव्यमिति ॥ अनेन संकल्पनीलाशतमुक्ते ॥ इति पूर्वोक्तप्रकारेणा कल्या
भूषणा विकल्पतर्कः ॥ तत्परवनाशय्यावनासंकल्पनीलाशतं तव हृदितनविलासशतं ॥ एतेषु व्यासक्तापि प्रसक्तापि त्वया विनानि

श्रीगीतगो०
॥२६॥

गौडामानवरागः॥ विलापमेवाहगीतेन॥ कथितेति॥ हेरतिस्वचित्तं संवोधनं इह निर्जने वने सखीजनस्य वचनैः कृष्णागमनवे
दकैर्वचिता प्रवचिता रंकं पुरुषं शरणां रक्षितारं यामिगमिष्यामि किंतु कने वज्रलमेव शरणां यामिजलप्रवेशोचरमित्य
र्थः॥ किमिति इत्यत आह॥ अहं ह्येताश्चर्य हरिः कृष्णः कथितसमये पिउक्तकाले पिवनं वंदनं सैकेतस्थानेन ययौ नाज
गाम॥ कृष्णोपभोगाभावात् ममेतदनु रूपयोग्यमपि योचनं विफलं निरर्थकं॥ यदिति॥ मया यदनुगमनायास्य कृ
त्न॥

गौडामानवरागः॥ प्रतिपद्यतालः॥ कथितसमये पिरुरिह हनययौवनं मम विफलमेव तदनु रू
पमपियोवनं॥ यामिह कृष्णं शरणां सखीजनवचनवचिता॥ यदनुगमनायनि
शिगहनमपि शीलितं॥ तेन मम हृदयमिदमंशरीरं॥ मम मरणा मेव वरमिति वितथकेतना॥
किमिह विषयमिदं विरहानलमचेतना॥ मामहं विधुरयति मधुरमधुयामिनी॥ का पिरुरिमतु भवति कृत
सुरुतकामिनी॥४॥

म २

सुसुप्तानुगमनाय सुरते न संतोषयितुं शिरो गमनमपि शीलितं मेवितं तेन कृष्णेन हेतुना ममेदं हृदयं वेतः॥ असमशरीराका
मिनी कीलितं विदं कृष्णागमनाभावात्॥ ममति॥ इह वने वेतनाशीने शरणां विरहानलं धियो गमि किं किमिति विषयमिदं
हामि॥ तस्मान्मम मरणा मेव वरं श्रेष्ठं मरणा विरहानलभावात्॥ कीदृशं ह्यतिवितथमिति व्यर्थं केतनं शरीरं यस्याः कृष्णेन श
रीरसौंदर्योपभोगाभावात्॥ ममति॥ अहं ह्येताश्चर्य हरिः कृष्णः कथितसमये पिउक्तकाले पिवनं वंदनं सैकेतस्थानेन ययौ नाज
गाम॥ कृष्णोपभोगाभावात् ममेतदनु रूपयोग्यमपि योचनं विफलं निरर्थकं॥ यदिति॥ मया यदनुगमनायास्य कृ
त्न॥

॥२६॥

अहं ह्येताश्चर्य हरिः कृष्णः कथितसमये पिउक्तकाले पिवनं वंदनं सैकेतस्थानेन ययौ नाज
गाम॥ कृष्णोपभोगाभावात् ममेतदनु रूपयोग्यमपि योचनं विफलं निरर्थकं॥ यदिति॥ मया यदनुगमनायास्य कृ
त्न॥

अहं कलया मिवलयादिमितीभूषणं॥ हरिविरहदहनवहेन बहुदूषणं॥ कृष्णमसुकुमारतनुमतनुशर
लीलया॥ स्वगपि हृदि हंति मामतिविषमशीलया॥ अहमिह निवसा मिन गरीतवनवेतसा॥ स्मरति मधु
सूदनो मामपि न वेतसा॥ हरिचराशरणा जयदेव विभारती॥ वसतुहृदि पुनरिक्कोमलकलावती॥

रिसंख्यातावनवेतसायसाहं इह कुंजे किं निवसामि अपि तु वसाम्येव॥ अत्र न न अस्मत्तु शिवा आलने॥ एवं विधामपि मां भुसूदनः
कृष्णश्चेतसापि न स्मरति आश्चर्यमित्यर्थः॥ हरीति॥ हरिचराशरणां रक्षितारं यामिगमिष्यामि किंतु कने वज्रलमेव शरणां यामिजलप्रवेशोचरमित्य
र्थः॥ किमिति इत्यत आह॥ अहं ह्येताश्चर्य हरिः कृष्णः कथितसमये पिउक्तकाले पिवनं वंदनं सैकेतस्थानेन ययौ नाज
गाम॥ कृष्णोपभोगाभावात् ममेतदनु रूपयोग्यमपि योचनं विफलं निरर्थकं॥ यदिति॥ मया यदनुगमनायास्य कृ
त्न॥

कमलस्य विलंबेनैव कर्मह ॥ ताकिमिति ॥ कौतः कलः संकेतीकृतः अभिसराणां स्थानं संपादितः मंजुमनो हरः वंजुललताकुंजो वेतसलता
ग्रहः ॥ तस्मिन् नपि यस्मान्नागतो नापातः ॥ तस्मात्कारणात् कामपिकामिनीनां पिकामभिसरतः ॥ अनुगतः किंवा यथा वंधुभिर्मित्रैः कल
केलिभिर्हृत्पादिकीं प्रभिवंदो योदितः ॥ उत श्रवणं धकारिणितमो पुनरेव नोपाते वन समीपे प्रांम्याति किं ॥ तमसि मार्गप्रमात्प्रम
रां पुज्यत एव ॥ अभ्यस्तस्य प्रमाभा वदति चेत्तत्राह कौतमनोः ॥ मन्त्रिमित्रं समाकुलांतः करणाः सन् पथि मनापि अल्पमपि प्रस्था

तत्किं कामपिकामिनीम भिसरतः किंवा कलाकेलिभिर्वंदो वंधुभिरंधकारिणि वनोपाते किमुद्राम्याति ॥
कौतकौतमनोमनागपि पथि प्रस्थातुमेवात्तमः संकेतीकृतमंजु वंजुललताकुंजे पियन्नागतः ॥ १॥ अथा
गतां माधवमंतरेणासखीमियं धीस्पधिवादमूकां विशंकमाना मितंकपापिज नादं नंदं वदेत राह ॥ २॥ ॥

तुमांतुमत्तमः किमसमर्थः किमत्रापिशयः किमर्थः उक्ता वेयं नायिका ॥ उक्ता भवति सायस्याः संकेतं नागतः प्रियः ॥ तस्या नागमने
हंतुं चितयेत्याकुलायथेति ॥ अथानंतरमियं राधामाधवं कलमेतरेणाविनाः ॥ गतां सरवां चोत्पद्यते ॥ एतद्गीतेन वक्ष्यमाणं माह कीदृ
शीं सार्वी विद्यादेन कार्यासिद्ध्या मूकां वक्तुमत्तमां ॥ कीदृशी राधाजनार्दनं कलमेतरेणाविनाः ॥ गतां सरवां चोत्पद्यते ॥ एतद्गीतेन वक्ष्यमाणं माह कीदृ
षं वदत कामिन्या सहितं कलमेतरेणाविनाः ॥ यथाह द्वाभिधीयेत तथा प्राहेत्यर्थः ॥ एषा उन्मादिन उक्तिः ॥ २॥ श्रीरामकृष्णाय

वसंतरागः ॥ दृष्टवदिति यदुक्तं गीतेनाह ॥ स्मरेति ॥ हे सखि कापि पुवति कामिनी मधुरिपुणाह ॥ स्मरेत्सुखं विलसति कीदृति कीदृशी सा
धिकगुणममोः त्रिशयितसौंदर्यादिगुणायुक्ता पुनः कीदृशी स्मरसमरोचितः कामपुत्रयोः विराचितः कृतः वेशरत्नकारादिर्घयासा पु
नः कीदृशी गलितकुसुमेन फलितपुष्पस्रजोद्दिनादरविलुलितमधिरितस्तोत्राव्यासाः वेशायस्याः सा ॥ हरिति ॥ पुनः कीदृशी हरिपरिरं
रोनकुस्मालिगनेन वलितः प्राप्तः विकारः कामोद्दोषो ययासा पुनः कीदृशी कुचकलसोपरितनकुंभोपरितेन ललितश्रं चलो हारो सु

ति२

वसंतरागे ॥ एकतालीतल ॥ स्मरसमरोचितविरचितवेशाः गलितकुसुमदराविलुलितकेशाः ॥ १॥ कापिमधु
रिपुणाविल संयुवतिरधिकगुणाः ॥ २॥ पुत्रयदः ॥ हरिपरिरंभरावलितविकाराः ॥ कुचकलशोपरितरलितहाराः ॥ ३॥
विन्दलकलालिताननवंश ॥ तदधरपल्लवमसकृततंश ॥ ४॥ चंचलकुंडलदलितकपोलाः ॥ मुरवरितरसनज
घनगति लोलाः ॥ ५॥ दयितविलोकि तलज्जितं तलसिता ॥ बहुविधरुजितरतिरसरसिका ॥ ५॥ श्रीरामाय

च३

ता हारो यस्याः सा ॥ विचलदिति ॥ विचलदिति ॥ कपोलाने रत्नकैश्वरीकुंतले ललितः सुंदर आननवंदो मुखवंदो यस्याः सा पुनः कीदृशी तदध
रपल्लवमसकृततंश ॥ तदधरपल्लवमसकृततंश ॥ ४॥ चंचलकुंडलदलितकपोलाः ॥ मुरवरितरसनज
घनगति लोलाः ॥ ५॥ दयितविलोकि तलज्जितं तलसिता ॥ बहुविधरुजितरतिरसरसिका ॥ ५॥ श्रीरामाय

विपुलेति॥ पुनः कीदृशी विपुलावहताः पुनकारोमोचायस्याः सापथर्महानवेपथुः कुपोभंग इवतरंग इवयस्याः सापश्चात्कर्मधारयः पुनः
कीदृशीश्चस्तिंतसुरतायासेननिःश्वासः निमीलितं परमानंदं वा मिजनिर्तनेनैवमिमीलितं ताभ्यां विकसकं न प्रकरीभवन् अन्नंगः कामोयस्याः
सा निमीलितेनैव युक्तिः कालः सूचितः॥ अमति॥ पुनः कीदृशी अमजलकराभरणासुरतायासजः न बर्मजलाविंक्षाधिकेन सुभग
मनोत्तेशरीरयस्याः सा एतेन सात्विकभावायतिः सूचिता सात्विकाभावाः पूर्वमुक्ताः पुनः कीदृशी उरसि वस्तः स्थले परिपातिता वस्तः स्थले
आप्यस्थिता रतिः सुरतरंगा इव तत्रधीरा कुशला॥ ७॥ श्रीजयदेवति॥ श्रीजपदेवेन भगिना उक्तं वरिणीतमित्यर्थः हरिरमितं कू

विपुलपुलक पथुवेपथुभंगाश्चस्ति तनिमीलितविकसदनंगा॥ ६॥ अमजलकराभरसुभगशरीरा परिपति
तोरसिरतिराधीरा॥ ७॥ श्रीजयदेवभगिना तमतिमलितं कलिकलुषं शमयतु हरिरमितं॥ ८॥ विरहपांडु
मुरारिमुखं बुजघुतिरयेतिरयन्नपि वेदना विधुरतीवतनोति मनोभुवः सुहृदये हृदयमदनव्यथा॥ १॥

स्मत्संभोगः कलिकलुषं कालियुगपापं शमयतु नाशयतु कीदृशं हरिरमितं मतिमलितं मतिमनोहरं॥ ८॥ विरहपांडु अपेक्षस्त्रिवंद
शनिप्रियादनसखीं प्रातेष्टे अयं विधुश्चंद्रः मम हृदये मदनव्यथा कामपीडां अतीवात्यर्थेन नोति विस्तारयति॥ उद्दीपकविभावत्वात्
कीदृशा विधुः विरहपांडो गेन पांरयत मुरारिमुखं बुजं कलमुखकमलैतद्वत् घुतिः शोभायस्पसः पुनः कीदृशः वेदनामापि शानमपि
तिरयन्नोद्धारयन् पुनः कीदृशः मनोभुवः कामस्य सुहृन्मित्रं॥ १॥ श्रीगोपालाया सर्वजनपालकायनमः श्रीरामकृष्णम

राम०
॥२८॥

पूर्वगीतेन कस्याश्चिद्विपरीतमुक्तं अधुना कस्याश्चित्स्वाधीनभर्तृकायानायिककर्मकोक्तीरामाह॥ समुदितेति॥ स्वाधीनभर्तृकालत्त
रा यस्या रतिगुणकष्टः पतिः पार्श्वेन संवाति विविधाविधुमासक्ता स्वाधीनपतिकायधेति॥ गुर्जरीरिगाहि सखि अधुना रस्मिन्
कालेयमुना पुलिने यद्वनंतस्मिन् बिजयी जयशीलो मुरारिः कस्मैरमते कीदृति कथं रमते इत्यत आह॥ रमणी वदने काता मुरे सपु
लकं रोमांच सहितं यथास्यात्थामगमदतिभक्तं फलुगीतिलकं लिखति कीदृशो वदने समुदितः समुपावितः मदनः कामोऽपुलकं
यत्र स कामे इत्यर्थः बुवंनेन वलितः सन् मुरवीकृत्यमेकचितः अधोयस्यतास्मिन् बुवंने दत्वा तिलकं लिखतीत्यर्थः कस्मिन्क इव

गुर्जरीरिगे॥ एकतालीतालनः समुदितमदने रमणी वदने बुवंन वलितधरे॥ मगमदतिलकं लिखति
सपुलकं मगमिव रजनीकरे॥ १॥ रमतेयमुना पुलिनवनं बिजयी मुरारिधुना॥ ध्रुवपदे॥ घनचय रुचि
रेरवयति विकुरेतरलिततरुणानने॥ कुरवककुसुमे वपला सुयमेरति पतिमृगकानने॥ २॥

जकरेचंद्रे मगमिव लिखतीत्यर्थः॥ १॥ अनेता॥ घनचय रुचिरे मेघसमूहवन्ननो हरे विकुरे केशपाशे शोकरवककुसुमे रक्तमे
दीपुष्पं च पतियथा स्थानमप्ययति॥ पुनः कीदृशो तरलितानि वंचलीकृतानि तरुणानामाननानियेनाति सुंदरतरेत्यर्थः कीदृशं
सुमं वपलावत विधुदिवसुखमाशोभायस्य लक्ष्म्या लक्ष्म्या लोहितसुखविधुत्साम्यं॥ पुनः कीदृशो रतिपतिः कामः स एव मृगस्त
स्पृकानने यथा मगवा सोपने तथा कुरे काम इति कामजनके इत्यर्थः अन्यस्मिन्नापि मेघे विधु इवति तरुणानां मेघसम
यः कामाविर्भावजनक इति मेघोदय हि हरिणीनामपिरति सुखमुत्पद्यत॥ २॥ श्रीगोपालाया सर्वजनपालकायनमः

घटयतीति सुधने निर्विदुः कुचयुगगगनेस्तनूदयाकाशेऽमलं निर्मलं मणिमयं मुक्ताहारमेव तारकपटलं नतत्र समूहं घटयति
योजयति मगमदरुचिः कस्तूरी दीप्तिस्तथाभूषिते पुनः कीदृशेनारवपदेन खल्लतंतदेवशशीक्षितोयाचंदस्तेनभूषितेऽलंकृतो गगनप
दशोभनामेघापस्मिन् ॥३॥ जितेति मृदुभुजयुगले कोमलबाहुकूपे मरुतवलयमरुतारनखवित्तंककुरामेवमधुकरनिच
पंभ्रमरसमूहं वितरति ददाति विरचयतीत्यर्थः कीदृशेभुजयुगले जितविसशकले सदृशी कृतमृगा लघुं भ्रमरसमूहं तिष्ठती

घटयति सुधने कुचयुगगगने मगमदरुचिभूषिते ॥ मणिमयमलं तारकपटलं नारवपदशशिभूषिते ॥३॥
जितविसशकले मृदुभुजयुगले करतलनोलेनोदले ॥ मरुतवलयमधुकरनिचपं वितरति हिमशीत
ले ॥४॥ रतिगुरुजघने विपुला जघने मनसिन कनकासने ॥ मणिमयसर्पनंतोरा हसनं विकिरति कृतवासने ॥५॥

ति रूपकालंकारः ॥ रतीति ॥ रतेऽङ्गारस्य गृहे आश्रये जघने निर्वे मणिमयसर्पनं मुक्ताभयों मेखलां विकिरति ददाति कीदृशेन
घने विपुलो मरुतारो पधनः शरीरं यस्य आतिमां सलत्त्यर्थः पुनः कीदृशेन मनसि जस्पकामस्य कनककूनिमित्ते सिंहासने इव कीदृशेन
मणिमयसर्पनंतोरा हसनं नमालिकाया हसनं निर्देनं यदराजो सिंहासने उपविशति तदा वै नमालिका वधते कृतवासनं कृतैद
नैवासनं वस्त्रेयास्मिन् वस्त्रे परिमेखनां वेधातीत्यर्थः यदा कृतकामेन वासनं स्थानं पथ ॥५॥ श्रीगोपालाय सर्वजनपालकाय न

चरति ॥ चरणाक्षिशलेषादपत्तवेयावकभरां अलंकृतकुरां जनपतिकतोतीत्यर्थः कीदृशे चरणाक्षिसंभवे हृदयो जिते कृष्णेन
नुरागातिशयास्वहृदये प्रापिते ॥ स्वहृदये न चरणाक्षिशलेषादपत्तवेयावकभरां अलंकृतकुरां जनपतिकतोतीत्यर्थः कीदृशे हृदि कमलानिलयेन तस्या आश्रये कीदृशे
क्षिशलेषेन रवा एवमरागराः पुष्परागादिस्तसमूहो जिते ॥ क्षितिः कीदृशं यावकभरां चरिष्यतां यात्यमाच्छादकं न तां तर
मिति ॥६॥ रमयतीति ॥ हेमखिरबलहलसोदरे खले दुर्जेनेवलभ इत्यध्याहारिकस्ते कामपि सुदृशं कामपि नापिकां स दृशं यो धनं

चरणाक्षिसलये कमलानिलयेन रमयतीति गुरा पूजिते ॥ बहिरपवरणां यावकभरां जयति हृदियोजिते ॥६॥
रमयति सुदृशं कामपि सुदृशं खलु हलधरोदरे ॥ किमप्यलमवसे विरमिह विरसंवदसरिविदपोदरे ॥७॥
इह रसभरांने कृत हरिगुरांने मधुरिपुपदसेवके ॥ कलियुगविरतं नाधिशतुदरितं कविनपजयदेवके ॥८॥

पगुरादिभिस्तत्पयथा स्यात्तथा रमयति सति इह विदपोदरे लतागृहे रफलांनिः प्रयोजनं विरसं सरहितं यथा स्यात्तथा विरं वरुका
ले किमप्यलमवसे विरमिह विरसंवदसरिविदपोदरे ॥ कीदृशं कस्य सोदरे इति साभिप्राये खलु इति कोधा विभीवेन ॥७॥ इह मयि कविन
पजयदेवके कलियुगविरतं कलियुगकृतं इति पापेन वसतं नतिष्ठतु मायेनायां लोद ॥ कीदृशे रसभरांने कस्य रंगारके भके
कस्य रिपुव ॥ पुनः कीदृशे कृत हरिगुरांने कृतं हरिगुरांने चिंतयेन ॥ पुनः कीदृशे मधुरिपोः कस्य पदसेवके चरणासेवके ॥८॥

कृष्णस्यानागमनादुशीवतां सखीमाश्रयं यथाह ॥ नायत इति ॥ हेमविहे इति ॥ एकमकुशलेयदिनिर्दयोदयारहितः शठो
धूर्तः वचकः कृष्णो नायातस्तर्हि त्वं किं दूयसे स मुक्तमाभवति ॥ अनो गमने काराणामाह ॥ बहुवृत्तः बहुवृत्तः भाः स्त्रियोपस्य
सकृत् स्वच्छंदं स्वच्छया त्रयस्थानमते कीदृति ॥ तेतव किं दूषणां कोपराधः ॥ तर्हि सकयमथागमिष्यति इत्यत आह ॥ पश्य
ति ॥ हेमविह ॥ अयममेदं वेतो मनः प्रियसंभोगार्थं स्वयमेव यास्यति इति त्वं पश्य जानीहि ॥ कीदृशं चेत्तः दयितुं स्य कृष्णस्य
गुरोस्तौ दयादिभिराकृष्यमाणां वशीकृतं ॥ पुनः कीदृशं उक्तं आत्सुक्यं आतिः कामपीडातपो भरोति शयस्तस्मादिव स्फुरत्तव

नायातः सखि निर्दयो यद्विशदस्तं इति किं दूयसे ॥ स्वच्छंदं बहुवृत्तः स्मृतो किं तत्र ते दूषणां ॥ पश्यति प्रियं
गमाय दयितुं स्याकृष्यमाणां गुरो ॥ हेतुं दार्तिभ्यादिव स्फुरत्तव ॥ दशावराणां ॥
रूपकतत्त्वः ॥ अनिलतरलकुवलयनयनेन ॥ नयति न सा किं शलपशयनेन ॥ सखि हयारमितावन

हिर्भवत ॥ अपरमपि वस्तुंतरसंकुले स्थाने स्थितं वस्तु सांकर्याद्विर्भवतीति ॥ अयोपि गुरोरनुभिराह ॥ सन्प्रयातीति ॥
दशावराणां ॥ अनिलेति ॥ हेमविहानाया कान्तिना कृष्णनमिता कीदृति सा किं सलपशयनेन वक्त्रवश्यायानतपाति
अथ वपावनमालिनारमितामादृशी सा किं शलपशयनेन नतपाति ॥ अपितु तपत्येवेति काक्ता ॥ कीदृशं नयनमालिना ॥ अ
निलेन वामुनातलं वक्तव्यत्वं वलयनीलोत्पलं तद्वन्नयनेन सत्यं सतेन सर्वरसानामवलोकनादिति भावः ॥ अस्मिन्नाते सं
भोगवियोगोक्ता तयो ॥

विकसितं ॥ विकसितं प्रफुल्लं यस्मात्सिजं कमलं तद्वन्नमो रंजलितमाननं यथैवं भूतेन वनमालिना पारमिता सामनसिजवि
शिषेन कामवागेन मनस्यस्फुरति न विद्वान्भवतीति संभोगवियोगे तु सानस्फुरत्येवेति काक्ता ॥ २ ॥ अमतेति ॥ अमृतमधुरामृतवर्णेन
मनोत्तानिमदुतराणि ॥ अतिक्रमनामिव वनानि वा वपानि यस्पतिन वनमालिना पारमिता सामलपजपवनेन मलयानिलेन
तज्ज्वलति न संदीप्यते संभोगवियोगे तु सानज्वलति ज्वलत्येव ॥ ३ ॥ स्थलेति ॥ स्थलजलरुहारां स्थलपद्मानोरुविरिव
रुविर्ये संतादृशः करवररागयस्पतेन वनमालिना पारमिता सा हिमकरकिरोन वैद्रीम्यानदरुतिनोपतसा भवति ॥ अवि

विकसितसामसिजललितमुखेना ॥ स्फुरति न सामनसिजविशिरेव ॥ २ ॥ अमृतमधुरामृतवर्णेन
ज्वलति न सामलपजपवनेन ॥ ३ ॥ स्थलजलरुहविकरवर्णेन ॥ दहति न सा हिमकरकिरोन ॥ ४ ॥ स्थल
जलरसमुदयविरागा ॥ दलति न सा हसि विरुभररा ॥ ५ ॥ कनकनिकषरुविशुचिवसनं ॥ अस्ति न सा

वातितत्वात्कर्माभावः ॥ इति संभोगवियोगे तु न दहति अपितु दहत्येव स्थलपद्मस्यानिलोहितत्वेनोपादाने ॥ ४ ॥ सत्त्वलेति
सज्जलजलदसमुदयवत्तादकमेघोदयवत्तु विरगावनमालिना पारमिता सा हिमनसि विरुभररा विरुधिवेन
न दलति न विदीयते ॥ इति संभोगवियोगे तु न दलति अपितु दलत्येव ॥ ५ ॥ कनकनिकषरुवत्सुवारे वायाह
विरिवरुचि यस्यादृशं विविधमलं वसनं वस्त्रं यस्यापीतां वरोत्पथः ॥ तेन धनमालिना पारमिता सा पारितनरुसनेन
परितः सर्वतः जनमरुसनेन सपत्नी सैरुसनेन न श्वसि न तन श्वासं करोति ॥ इति संभोगवियोगे तु न श्वसि न अपितु श्वसित्येव

अधुना राधाप्रियं कृष्णं प्रातरागतं दृष्ट्वा सा भक्त्युत्पन्नं वचनमेवाह अथेति अथानंतं कथमपि सकृद्व्यामिनीं रात्रिं विनीय नीत्वा स्थिता सा राधाप्रियं कृष्णं सा भक्त्युत्पन्नं यथा स्यात् तथा आहोक्तं च ती कीदृशी स्मरशरः कामवारो जर्जरितापि विद्यापि कीदृशी प्रभाते प्रातः समये अनुनयवचनं अनुनयाय प्रबोधाय वा कथं वदेत् कीदृशमग्रे प्रातः समये ननु मापि अत्र येदित्वा वरापते तत्त्वज्ञाता उ ज्ञेयं समयं यस्याप्रेयानन्योपभोगवान् भोगलत्मा कितः प्रातरागं ह्येता हि रवौ रतेति १ अप्सु यावचनमाह रजनीति ॥ भवतां तत्त्वज्ञाता ॥ सरावरस्थे स्फुरिते स्य पश्येत् सरोरुहः शैवमचयेती तालप्रभेदप्रतिपन्नगीतगोतीतनुर्नामनुभैरवीयमिति

इति श्रीगीतगोविंदटीकायां पदचोतनिकम्पनिः कुरुनागयता नानामतपमः संगः ॥ अथ कथमपि व्यामिनीं विनीय स्मरशरं जर्जितापि सा प्रभाते अनुनयवचनं वदेत् तमग्रे प्रातः समये प्रियमाह सा भक्त्युत्पन्नं रजनीति ॥ रूपकं तालः ॥ रजनिजनि तगुरुजागराग कषायितमलसानि मेघं वरुति नयनमनुरागमिव स्फुरितमुदितरसानि निवेशं हरिहरियाहिकेशवयाहिमाधवमावदकैतववादे तामनुसरससीरुहलोचनयातव

हरिहरिविराजकोरभ्यं हे केशवयाहि इतो गच्छ हे माधवयाहिकोपाधिष्ये नदिरुक्तिः कैतववादे वंचककपटवाक्यमावद हे सारीरुहलोचनकमलेनयनतापिका अनुसरानुगच्छ यातवविवादे मनस्तापहरातिदूरीकरोति कथं कैतववादत्वमित्यत आह हेरुस्मतकनयने स्फुटं प्रकरं तस्या अनुरागमिव वरुति धारयाति कीदृशं नयनं रजनिजनि तनो अर्धकृतेन गुरुता रतिशयेन जागरागाराजागोत्पन्नलोहितरागेण कषायितमारकैकृतं पुनः कीदृशं रात्रिजागोराश्रितः निमेषपद्मचलने यस्य कीदृशी अनुरागादितरसाभिनिवेशादिति तः कथितं रसस्यान्यकामिनी विषयकं गारसस्याभिनिवेशस्तत्परायणं मायाजन्माध्वइत्यनेन तत्पतित्वेन वीर्यव्योतितं केशवइत्यनेन रंशनाशत्वेनापि केशरातत्वेन मुचितमिति द्योतिते ॥

कज्जलीति हेरुस्मतवाहुरागतानुकुलेन रागेणालोहितं दशनवसनं अधः तनोशरीरस्यानुरूपं सादृश्यं तनोति विस्तारयति कीदृशं दशनवसनं कज्जलेनांजनेन मलिनं श्यामं यदि लोचनं नेत्रं तस्य वचनं न विरचितं नीलिमरुपं श्यामतात्वरूपयस्य आरक्तस्याधरस्य वचनेन श्यामतां मातिपादनात् तनोरनुरूपत्वमन्यस्यामनुरागश्च सूचित इति हेरुस्मतवचनः शरीरं रतिजयलेखे सुरतविजयमशक्तिनिवितपत्रं अनुहरति अलुक्रोति कीदृशं वपुः स्मरसंगरेकामयुद्धे खराणां तीक्ष्णानां नखराणां क्षतान्य

कज्जलसालिनविलोचनं वचनं विरचितं नीलिमरुपं दशनवसनमरुतात्वरुस्मतनोति तनो रनुरूपं ॥२॥
वपुः नुराति तव स्मरसंगरे नखराक्षतरेषां मरुतशकलकलितकलधौतालिपेरिव रतिजयलेखे ॥३॥
वराकमलगलदलक कसितमिदं तव हृदयमुदारं दर्शयतीव वरिर्मदनदुमनवाकिसलयपरिवारे ॥४॥

वरेखाय च कस्येव मरुतशकले नीलमणिखंडे कलितानिर्मिताया कलधौतालिपिः सुवर्णाक्षरविन्यासस्येति तव विशेषाणां ॥३॥
राति ॥ तव मुदामनोहरं दृश्यं मदनदुमस्य कामवत्स्य हृदयोर्गतस्य तव कसलयपरिवारे नूतनपल्लवसमूहं वरिर्दर्शयतीव प्रकरयतीव वीर्यं दर्शयतीव वराकमलादन्यस्त्रीपादपद्मात् गलतात्त्वता अलंकृतं केन सितं मुसितं कसलयपदेन वननत्वाभिधानात् नर्वनवपदं अन्यतनवत्वसूचनाय ॥४॥

दशनेति॥ भवदधरगतं तवाधरोष्ठे वर्तमानं दशनपदं अन्यकामिनी दत्तं दत्तं तं ममचेतसि मनसि खेदं सतापं जनयति॥ करोती
त्यर्थः॥ एतद्दशनपदं अधुनापि दत्तानीमपि न बधुर्मया सह भेदकथं कथयति न कथयतीत्यर्थः॥ नभे विद्यते भेदो यस्य पूर्वमया स
ह तव वपुषो भेदो नास्तीति स्थिता इदानीं तु तद्विपरीतमिति मया सह भेदो वेति॥ वेदनात्तद्वयकः परिहारो वेति॥ नूनमिवेति वितर्क
हेतुस्तव मनोपि चित्तमपि वहि रिवमनिन तरे कृष्णभाविष्यतीति नूनं तर्कयामि॥ त्वया कथं ज्ञातमित्यर्थं तत्राह॥ अथान्यथा
२७

दशनपदं भवदधरगतं मम जनयति चेत्तत्तिरेवेदं॥ कथयति कथमधुनापि मया सह तव वपुरे तदभेदं॥ ५॥
वेदनरुचिरकुवदयसंगमसंगततदमलविषं॥ हृदयमिदं तव तुल्यमिति माधवनवधनगतशशिखिवे॥ ६॥
वाहिरियमलिनतरं तदकृष्णमनोपि भविष्यति नूनं॥ कथमथ वपुसे ज्ञानमनुगतं मम शरज्ज्वरदने॥ ७॥
धर्मतिभयानवलाकवलायवनेषु किमथाविचित्रं॥ प्रथयति पूतानिके वधध्वनिद्वयवाले चरित्रे॥ ८॥

त्वमनुगतं सेवकं जनं मत्तत्तां कथं वपुसे प्रतारयति॥ कीदृशं ज्ञानं अशमशः कामतस्य जरेणापीडयादने उपतप्तं॥ अत्रोतरेकस्मत्वं
जोरित्येवेति॥ ६॥ धर्मतीति॥ अवलाकवलायवनीयां गुलनार्थं भयानवनेषु अरण्येषु धर्मति॥ अवस्त्रीयासे किंचित्रीकमाश्रये
यत्॥ पूतानिके वरात्तसीतवधध्वनिद्वयवाले चरित्रे वलाकवले ध्वनिद्वयवाले चरित्रे प्रथयति व्यापयति॥ हवध्वनिद्वयोतिर्बो
धर्नवा॥ शिशुना त्वयारात्तसीहता तस्मिन्स्य यिपूनि संप्रतिजो मन्मोगीनामस्माके ग्रासेतव किंचिन्नमिति भावः॥ ७॥ श्रीरामकृष्ण

१५५

३३

श्रीजयदेवेति॥ हे विबुधाः पंडिताः भक्ता इत्यर्थः॥ दातव्येति॥ हे किंतव चंचक त्वदालोकः प्रसिद्धस्य प्रगायभरस्य प्रेमातिशयस्य भोगेन नाशेन
यः शोकस्तस्मादपि ममाद्यकिमप्यनिर्वचनीयोलज्जां जनयति॥ कीदृशमम तव हृदये वत्तः स्थलं पश्यंत्याः कीदृशं हृदये प्रियायानायिका
याः पादालोकेन चरणायावकेन पुरितं व्याप्तं अतएवाहारावसेधारागवधोति तं शीतमस्यति॥ अरुणा छाया मिति पादे अरुणा अरुणा
व्याघ्रान्ति यस्यादृशं हृदयमिति सजातः॥ उत्वेत्तते वहिः प्रसरदनुगागमिवाद्ये प्रसरदनुगागमस्य॥ रागो हि अरुणा वरपति॥ १॥ सगीते
कविर्भक्ता न्याशिशिष्यते॥ प्रातः गति॥ अयं नरात्मजः कृष्णजगदानंदयास्तु लोकसुखायै भवतु॥ कीदृशः श्रीगोविल्वलेतजायावत्तत्त्वम्

श्रीजयदेवभारोत्तरातिवांचितस्य दित्तुवति स्मृत्तं विलापं॥ अरागुतमुधामधुरी विबुधा विबुधालयतोपि दुरापे॥ १॥
तवेदं पश्यंत्याः प्रसरदनुगागं वहिरिव प्रियापादालोके कछुरितमरुणाद्याति हृदये॥ ममाद्यप्रव्यातप्रगायभरभै
गेन किंतव त्वदालोकः शोकादपि किमपिलज्जां जनयति॥ २॥ प्रातः नीलानि चोलमस्युतमुरः संवीतपीताशुकं राधाया
अकिंतविलोक्य हसितस्वेरसखीमंडले॥ श्रीगोविल्वलेतनयनयोराधाया राधानं स्मरे स्मरे मुरवायमस्तु जग
दानंदाय नरात्मजः॥ ३॥ इति श्रीगीतगोविंदे द्वादशोऽध्यायः समाप्तः॥

मानं नेयनयोर्नेत्रयोर्बलं अपांगकरासं राधाने राधामुखे आधायापयित्वा स्मेरमातिशयेन स्मेरमुखं दृष्ट्वा स्युक्तमुरः॥ स्मेरमुखे कारामा
ह॥ कस्मिन्सति प्रातः दृष्ट्वा अच्युते कस्मेनोत्तमि चोलैर्नक्तं विलोक्य दृष्ट्वा अनुवराधाया वरातः स्थले संवीतपीताशुकं परिधानीकृतपीता
वरं॥ चकिंतविलोक्य हसितस्वेरसखीमंडले सखीसमूहस्त्वेरशने हंसति सति वस्तुपरिवर्तनमालोक्य हसत्यर्थः॥ विलत्तविलम्बो न्यतः विलत्तवा
पीडति भाषा प्रसिद्धः शब्दः॥ २॥ ॥ इति श्रीगीतगोविंदे द्वादशोऽध्यायः समाप्तः॥

अथेति॥ अर्थेत्तरं सखी तं राधां प्रहोतु वती। कीदृशीं तं मनस्येन कामेन खिन्नां दीनां कीदृशीं रतिरसेन भ्रंशेन गारसेन भिन्नां गृहीतां अतए
व पुनः कीदृशीं विचारं न दुःखेन संपन्नो। पुनः कीदृशीं अनुविंति तं ध्यातुं हरिं चरितं कृष्णं ध्यातां सोपया॥ कलहेन प्रीतिकलहेनांतरितां व्यथी
तां। अत्र कलहांतरितानां पिकावर्णयते॥ तत्त्वज्ञानं॥ मारो श्वैः प्रणयकोपभरोणाभीर्तया बाहुकारमविदधधाय्यपश्चात् संतप्यते मदन
यन्दिशिवा सहस्रैर्बोध्याकुलात् फलं न हंतारितेति सा स्यात् इति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ ४८॥ ४९॥ ५०॥ ५१॥ ५२॥ ५३॥ ५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ ५८॥ ५९॥ ६०॥ ६१॥ ६२॥ ६३॥ ६४॥ ६५॥ ६६॥ ६७॥ ६८॥ ६९॥ ७०॥ ७१॥ ७२॥ ७३॥ ७४॥ ७५॥ ७६॥ ७७॥ ७८॥ ७९॥ ८०॥ ८१॥ ८२॥ ८३॥ ८४॥ ८५॥ ८६॥ ८७॥ ८८॥ ८९॥ ९०॥ ९१॥ ९२॥ ९३॥ ९४॥ ९५॥ ९६॥ ९७॥ ९८॥ ९९॥ १००॥

अथ तं मनस्येन खिन्नां रतिरसां विचारं संपन्नो॥ अनुविंति तं हरिं चरितं कलहांतरितां मवावसवी॥ १॥
गुन्तीरागः॥ प्रतिपदतालः॥ हरिभिसरतिवहति मधुपवने॥ किमपरमधिकं सुखं सखि भवने॥ २॥ माधवे
माकुरु मानि निमानमये॥ ध्रुवपदं॥ तालफलादपि गुरुमति सरसं किं विफलीकुरुष्वे कुक्कुलशं॥ ३॥ ॥

कृष्णमानं अभिमानं माकुरु माकर्षी रिति प्रार्थनायां लोटा॥ यतः मधुपवने वसेत वायो वृत्तिसाति हरिभिसरति स्वयमेव तदीयसंकेतभूमि
मागच्छति॥ हे सखि राधे भवने पिगरे पिअपरं अधिकं सुखं अतिशयं सुखं अपि न किमपि नापेकस्य स्वयमागमनात् कोपानयुक्त इत्यर्थः
तालेति॥ हे राधे तालफलादपि कादिन्येन स्थोत्येन वर्तते न वनालफलादपि गुरुमधिकं कुक्कुलशं तनयं किं किमिति विफलीकुरुष्व
कृष्णहस्तया पारपरिशीलनाभात् कीदृशी अति सरसं स्वतः सयुक्तं तस्मिन् दृष्टेयं नारादा विभावात् हृदयात्कादकरमिति यावत्॥ ३॥

३४

कतीति॥ हे राधे इदमनुपदं स्थाने अविशं संप्रतं कति कति वारं न न काथितं मुदितं किंतु काथितमेव॥ किं तदित्यत आह त्वेति शयनरुचिं
अतिक्रमनीयं हरिं कृष्णं मापरिहरमावता सीरिति॥ ३॥ किमिति॥ विकला साधधाने दिपात् किमिति कृष्णात् विधीदसि दुर्विताम
वसिरोदिधि चक्रेदसि॥ मद्रुक्त निराकारापात् इदानीं विद्यादोरोदनं व्यर्थमिति॥ सकला संप्राप्तिरिति सभात रणी सभाजनः तयया
विहसति उरुसति॥ तवोति कर्मतापपीतिकेचिदिति यथी॥ ४॥ सजलेति॥ सजलेनाईरानालि नोदलेन कमलिनी पत्रे राशीलिते
रुते शयने शय्यायां स्थितं हरिं कृष्णमलोकय पश्य॥ दर्शनाभयने नेत्रे सफलं यस फले कुरु॥ जनयसीति॥ हे राधे त्वेव मनसि गुरुमहत्

कतिन काथितमिदमनुपदमचिरं॥ मापरिहर हरिमति शयनरुचिं॥ ३॥ किमिति विधीदसि रोदिधि विकला विहसति
युवति सभातय सकला॥ ४॥ सजलेन ललितं ललितं शयने॥ हरि मवलोकय सफलं नयने॥ ५॥ जनयसि मनसि किमि
ति गुरुवेदं॥ अस्ममवचनमनीहितभेदं॥ ६॥ हरिं हं पातु वदतु गुरुमधुरं॥ किमिति करोषि हृदयमिति विधुरं॥ श्रीजय
प१ देवभक्तिमतिलालितं॥ सुखयतुरसिकजनै हरि चरितौ॥

रेवेदुःखे किमिति न पसि उत्यादयति॥ तस्मात्समवचनं वाच्ये श्राव्यास्तर्काय कीदृशं वचनं अनीहितः अनाकोसितः भेदो विरहोपेन
भवत्याहितमेवावचनं यदमीत्यर्थः अतएव श्राव्या॥ ६॥ कीदृशं वचनमिदं आह॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ ४८॥ ४९॥ ५०॥ ५१॥ ५२॥ ५३॥ ५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ ५८॥ ५९॥ ६०॥ ६१॥ ६२॥ ६३॥ ६४॥ ६५॥ ६६॥ ६७॥ ६८॥ ६९॥ ७०॥ ७१॥ ७२॥ ७३॥ ७४॥ ७५॥ ७६॥ ७७॥ ७८॥ ७९॥ ८०॥ ८१॥ ८२॥ ८३॥ ८४॥ ८५॥ ८६॥ ८७॥ ८८॥ ८९॥ ९०॥ ९१॥ ९२॥ ९३॥ ९४॥ ९५॥ ९६॥ ९७॥ ९८॥ ९९॥ १००॥

सत्यमिति॥ हे सुदतिशोभनं देवमपि विषये सत्यमेव कोपिनी कोधवती असितहावरनवरशरधातेतीदृशानवरनाराचधातेरेहि॥
अनुचभुजवंधनं भुजाभ्यां वेधने घटय कुरु दरखेदुर्नंदाधाते जनय विरवप॥ वाथवायेन मुष्पादिना सुखजाते सुखसमूहाभवति
॥२॥ त्वमसि मम भूषणात् त्वमसि मम जीवन् त्वमसि मम भवजलधिरलं॥ भवतु भवतीह म
संसारसागरनिधिरसि॥ जातो जातो यदुक्ते इत्यमभिधीयते इति स्वीरलमुक्तं॥ इह तादृशमपि भवती सततं निरंतरं अनुरोधि

सत्यमेव सियदि सुदति मयि कोपिनी देहि वरनवरशरधातां॥ घटय भुजवंधनं जनय दरखेदं नयेन वा भ
वति सुखजाते॥ २॥ त्वमसि मम भूषणात् त्वमसि मम जीवन् त्वमसि मम भवजलधिरलं॥ भवतु भवतीह म
यि सततं म नुरोधि नीत यमम हृदय मति यत्ने॥ नीलनालिना भमयितव्यं तव लोचने धारयति कोकनर
रूपं कुसुमशरवाराभावयति रंजयति कस्मिन्मम तदनु रूपं॥ ४॥

नीचनुकलाभवतु॥ अथानुकूले मम हृदयं मनः अति यत्नमावेशय त्वयुक्ते भवति तवानुकूलार्थं अतिशयेन यत्नं करोमीत्यर्थः॥
॥३॥ नीलोति॥ हे तन्विरुशगिनी लनालिना भमपिनी लोत्पलसदृशमपितव लोचने कोकनरूपं पोक्ता त्वलं स रूपतां धारयति धृति
रोषाहता त्वात् यदि इदं कुरु कलशमसंनकुसुमशरः कामस्तु सवाराः पुष्पाणि तपोभाव उपतिर्यस्य मधुन लेन रंजयति रंजयति रंजयति
वि॥ तदा एतदं रूपं अनुरूपं योपैभयति॥ यदि मया सह मधुपाने करोषि तदानेन स्पर्शतु त्वमुचितं नरोद्यादिति भावः॥ ४॥

स्फुरत्विति॥ हे राधेमरिगं मंजरीहारलताकुचकुंभयोः स्तनकुंभयोरुपरि स्फुरत्तु शोभातां॥ सारललतातव हृदये शोभतः
प्रदेशं रंजयतु अलं करोतु रश्मिभिरिति शेषः॥ तव घनजघनमंडलो निविडकरि पुरोभागे देशे रसनायिका व्यापिते सतशब्दं
करोतु सा कोविमन्मथानिदेशं कामाजो घोषयतु शयापतां॥ ५॥ स्थलेति॥ हृद्यनमस्तगावाणि निविडस्निग्धवचने अहं तव पद
पंकजे वराणां कललं सरसः सीदः लसत् शोभमाणाः अलंकृता गायो वके पंकोपास्मिन् एतादृशं करवाणि प्रार्थनाया लोह
कीदृशपादपंकजे स्थलकमलस्य गंजोति रस्कारं स दशं इत्यर्थः॥ पुनः कीदृशं मम हृदये रंजने अनुरागकारके पुनः कीदृशे

स्फुरतु कुचकुंभयोरुपरि मरिगं मंजरी रंजयतु तव हृदये देशं॥ रसतुरसनापितव घनजघनमंडले योषय
तु मन्मथनिदेशं॥ ५॥ स्थलकमल गंजने मम हृदये रंजने जनिता रतिगं पुरभागे॥ घनमस्तगावाणि क
रवाणि वराणां हृदये सरसलसदले कृत्तु करारगे॥ ६॥ स्मरगलखेदने ममाशिरसि मुंडने देहि पदपद्ममुदरं
॥ ज्वलति मयि दास्तो मदनकंदनानलो रतु तदुपाहितविकारं॥ ७॥

जनिता रतिगं सुरतकौशले परमागः परस्परशोभायेन मया रत्नकेन वेदिरंज्यते तदेव मयि कौं वबंधात् मम हृदये लयं सत्यरंशोभं
परस्परं दास्यति इति भावः॥ ६॥ स्मरति॥ त्वमुदरं मनोहरं पदपद्मं वराणां पद्मलं ममाशिरसि मंडनमलं करामिव देहि अर्पय
कीदृशं स्मरगलस्य कामाविषयखेदने नाशकं कामपीडा निवर्तकमित्यर्थः॥ मयि दास्तो कर्मा मदनकंदनालं कामपु
तापवन्धं ज्वलति दीप्यते॥ तस्यादपद्मवर्ततदुपाहितविकारं मदनकृतापतापहरतु शिरःपीडा निवर्तने न सर्वशरीरपीडानि
रेति रिति शिरसि दानं॥ अथवा पद्मव्यादिता शिरसि स्मर्यतापो न भवतीति॥ ७॥ श्रीरामजयराम श्रीरामजयराम

इतीति॥ मधुवैरिणः कलस्यराधिकांलसीकृत्यशक्तिववनजातं ववनसमूहः जयति॥ उत्कषेणावर्ततां कीदृशं वदले मनोहरं वाटु
प्रीतिपुक्तं पटुचतुरवारुसुकुमारं पुनः कीदृशं जयं वक्तुं वेभारवावाराणां भूधितं अलंरुते पुनः कीदृशं मानिनी जनस्य मानिनी
समूहस्य जनितं शांतं सुखेयन॥ २॥ परिहरति॥ हे कजातं के धिहित कोपरो धत्वं शकामन्यनायिका संभोगजो परिहरत्यजं म
मस्वाते हरये त्वया सततमाकांते आसे सति वितनोः कामात् अन्यः कोपि धन्यः ममांतरमभ्यर्तनादिशति माविशति कीदृशपा
त्वया घने कठिने स्तनजघने यस्याः कीदृशो स्वांति अतएव पानवकाशानि अन्यस्यावकाशाभ्यर्तयताममांतरं कामएव दिशति

इति वदुलवाटु पटु चारु मधुवैरिणोराधिका मधिववनजातं जयति पद्मावतीरमराजयेद्वकुविभारती
भगिातमतिशान्तं परिहरकतांते केशं कात्वया सतत्पाघनस्तनजघने याम्नाते स्वाते परानुवकाशानि विश
ति वितनो रन्यो धन्यो न कोपि ममांतरं स्तनभरपरीरं भारेभे विधेहि विधेयतां मुग्धे विधेहि मायि निद्वयदे
तदंशं तावन्निबंधानि विदस्तनपीडनानि चंडित्वमेव मुदमेव यपेच वारावेडालको डलनादसवः प्रयाति २

अतस्तनभरपरीरं भारं मेस्तनातिशयालिंगतो योगे विधेयतां कर्तव्यतां विधेहि आर्त्तिंगेत्यर्थः १॥ मुग्धेति॥ हे मुग्धे मूढे सुंदरि
यामपि निर्दयदयाराहं तं तदंशं दंतलतां विधेहि कुरु किंच होवां निवेधो भुजलतावंधो यस्तनम्विदं यथा स्यात्तथा स्तनाभ्यापीडना
न्यालिंगनामि विधेहि हे चंडिकोपनशीले त्वमेव मम मुदं प्रीतिमं च यजनय न त्वन्यस्यामामात्रागइत्यर्थः उद्धृतिपाठकुरु
नोचेतव वाराः कामः स एव वडालस्तस्याः डलनाद्वारात्ततात् अस्वः मम प्राणाः प्रयाति गच्छति अतामायि प्रसीदत्यर्थः २

॥ ३७ ॥

शशीति॥ हे शशिमुखि वंदनेतव भंगुरध्वं प्रभूलाभातिशोभते पुवजनमोहनाय तत्पराजनमोहाय करालाभीषणाकालस
प्येच्छीवा मयाः धुव उदिते मुत्पन्नं यद्रयं तस्य भंजनाय नशाय ययनां तातहा नानांतकधरसीधुरधरमद्यंतदेव सुधापानसाम्यात्
माधुर्याच्च सेवासिद्धमंत्रः विषापहारणार्थः ३॥ व्ययतीति॥ हे तन्वि सुदति तत्पथमोने व्ययतीति मामित्यर्थात् तस्मात्तदंशं

शशिमुखितवभातिभंगुरध्वं पुवजनमोहक रालकालसर्प्या यदुदितभयभंजनाय ययनां त्वदधरसी
धुसुधैवसिद्धमंत्रः ३॥ व्ययतीति॥ यथा मोने तान्वि प्रपंचयपेचमेतदुशिमधुरालापेस्तापे विनोदय
द्विभिः सुमुखिविमुखी भावंतावद्विमुचयनवदमास्वयमतिशयस्तिग्धो मुग्धे प्रियोपस्थितः ४॥

शिमधुरालापेः कोमलवचनैः पंचमागं प्रपंचय उक्तिरुद्विभिरवलोकनेस्तापं मनः संतापं विनोदयारपसारय हे सुमुखविता
तावत्संपूर्णा विमुखी भावंदं जयत्येव विमुचयन हे मुग्धे मूढे हे प्रियः स्वपमाकारणां विनोदोपस्थितः आगतः अतएव ममानवच
मावंचय कीदृशः प्रियोः शयस्तिग्धो मरावत्सलः ४॥ श्रीरामजयराम श्रीरामजयराम श्रीरामजयराम श्रीरामजयराम श्रीरामजयराम

गीतगोविंद.
॥ ३८ ॥

अधुनामानिनीमबोधनाप्राप्यं वृते ॥ वंधूकैति ॥ हेचंडिकोपनशिलितेवायमधरोबंधकपुष्पस्य द्युतिः कांतितस्माबंधवोमित्रं
सदृशश्चकांतिशोभते तथास्निग्धश्चिकुराः गंडः कपोलश्चकांतिकीदृशः मधूकपुष्पवद्युर्विर्दिष्टिर्यस्य सः तथाप्रलोच
नेनेत्रं नीलनालेनाश्रियं नीलोत्पलकांतिमोचयति त्याजयति इति वकांति तवनामानासका तिलप्रसूनस्य तिलपुष्पस्य

बंधूकद्युतिबंधवेरयमधरः स्निग्धो मधूकश्च विगंडश्चैडिचकांतिनीलनलिनश्रीमोचनैलोचनं
नासाभ्येति तिलप्रसूनपदवीकुंदामदेति प्रियेमायस्वन्मुखसेवया विजयते विश्वं स पुष्पायुधः
॥ ५ ॥

पदवीं सादृशमित्यर्थः अभ्येति प्राप्नोति हेकुंदामदेति कुंदपुष्पसदृशदशने प्रिये वस्त्रभेदाय इत्यहंशंके स पुष्पायुधः कामस्त
न्मुखसेवया विश्वं जगद्विजयते वशीकरोति इत्यर्थः यानिकामस्य पुष्पायुधानिता नैत्यन्मुखे वने तदतिसेवाकारणां वंधू
कमिति उपहरियादति कान्पकुंभाभाषायां ॥ मधूकमिति मधुवा इति ॥ ५ ॥ श्रीरामजयरामश्रीरामजयरामश्रीराम

॥ ३८ ॥

दशापिति ॥ अहोऽस्माक्यर्थे हेतान्विसुंदरियथीगताभूमिस्थिताफिर्विविधयो बतरेवमुवतीचंद्रमस्तरः समूहं वरुसिकेन प्रकारेणो
त्पतन्नाहतवदृशो नयने मरालसेमरेनालसे अक्लोकनायमदयत्ने वरवतवमुरचंद्रमस्त्याचंद्रवुध्या रन्वितं पुक्तं त्वन्मुखद
शनेनेसादृश्याचंद्रवुध्दिर्भवतीत्यर्थः ॥ तयातिगमनेन मनोलेकमनोरमपतीति ॥ जनमनोरमातयोरुदयं जंघादयं विधुतरं भे
जितकदलीकैतथरातिः स्मरतविलासः कलायतीकामकलाकौशल्युक्तातवभुवोरुदिराचित्रलेखिना विचारांलेखाय

हसौतवमदालसेवनमिंदुमत्त्वान्वितं गतिर्जनमनोरमाविधुतरं भूतद्वयं ॥ रातिस्तवकलावतीरुचिर
चित्रलेखेभुवावहोविधुधयोवतवहसितान्विष्टीगता ॥ ६ ॥ श्रीतिवस्तुगुतांरुतिः कुक्लयापीडेनसाईर
गोराधापीनपयोधरेस्मरणाकृतकुंभेन संभेदेनात् ॥ पत्रेविभक्तिमीलातिज्ञरामथातिप्रदियेतत्तज्ञरा
तकंसेवालाजितं जितमिति व्यालोलकोलाहल ॥ ७ ॥ इति श्रीगीतगोविंदे दशमः सर्गः ॥ १० ॥

योस्ते पथाविशेषामारेखालिख्यतेतथेति ॥ तदनयापदयो ननयामदालसा इंदुमती मनोरमारेभाकलावती चित्रलेखा सं
तका अस्मरसः प्रातिपारिता एथी गते अपि वरुस्यामपित्वपिसर्वासा मस्मरसांगुणावर्तत इत्याश्रय ॥ ६ ॥ प्रीतिवः शक्ति
कः संभेदेवानसंबंधः ॥ वक्त्रकोशलेनमानिनीमानापनोदाचतुरः ॥ ७ ॥ इति श्रीगीतगोविंदे दशमः सर्गः

गी० गो०
३८

अधुना राधां प्रति सखीयुते ॥ रावेरिति ॥ कापि सखी प्रदोषे रजनी सुखे सुराति दीप्यमाने सति प्राप्त इत्यर्थः राधां जगद् वक्ष्यमाणा
इति शेषः कस्मिन्सति केशवे रुमे अनुनयेन प्रीतिवत्सा सुखिरं वरु कालं मगात्तीराधो प्रीत्यायित्वा संतोष्य कुंजशाय्यां लतां
हृशयनं गतवति सति प्राप्त सति कीदृशं केशवे कृतं वेशकृतं भृंगारालंकारं राधाया इति कीदृशी राधा रचितं कृतं ह विरामनो ह
राभूषालंकारो यथा कस्य स्याति ॥ अन्योन्यालंकारो नान्योन्यरागः सूचितः कीदृशं प्रदोषे अधकाराधिक्येन दृष्टि मोघे दर्श
नं चोक्ते पुनः कीदृशीं निरवसाहं निर्गतो मानभंगो दिरूपो वसाहः उपतापो यस्यास्ति ॥ १ उक्तार्थं गीतेनाह ॥

रुचिरमनुनये प्रीत्यायित्वा मगात्तीरां गतवति कृतं वेशकेशवे कुंजशाय्यां रचितं रुचिरभूषां दृष्टि मोघे प्रदोषे ॥ २
सुराति निरवसाहं कापि राधां जगद् ॥ १ वसंतरागो गीयते रूपकतालः विरचितं वादवदनं व
नं चोक्ते रचितं प्रीतिपातां संप्रति मंजुलवंजलसीमनिकेलिशयनमनुयार्तं १ मुग्धमधुमथनमनुग
तमनुसरसाधिकं धु धनधनस्तनभारभरे धरमं थर वरा विहारं मुखरितं मणीमंजीरम्येहि विधेहि

वसंतरागः हेराधेराधिकं मुग्धमूढे नुगतमनुकलं मधुमथनं कस्य मनुसरानुगच्छ कीदृशं संप्रति इदानीं मंजुलोमनो हरो शोको
वतसा वातस्पृसीमानि पुर्यते तेरे केलिशयनं सुरार्थं सय्या अनुयार्तं प्राप्तमित्यर्थः अतस्तथा शीघ्रं गतमिति १ धनेति हेयनज
यनुत्तनभारभरे धनयोमोसल योजयनस्तनयोभी भराभाराधिक्यं यस्याः तत्तं बुद्धिः त्वं धरमं थर इव मं थर वरा विहारः पाद
कमो यस्या किं पापा मुखरितः शब्दः मरिमा मजीरा मरिमा सहितो न पुरो यस्याः क्रियायां तदुपा उपेहि उपागच्छ अतएव मरा
लापि हरे राजहंसविलासं विधेहि कुरु ॥ २

३८

अशिवति ॥ त्वं मणीयतरं अतिमनोहरं सुश्राव्यं तरुणीजनमनोहरं मधुरिपोः कस्य स्य रावं वंशशरं भ्रातृ मधुपविरावमिति वापा
ठः भ्रमरशब्दे किंवापि कनिकरे कोकि लसमूहे कुसुमशरासनः कामस्तदा राया वंदिनिस्तावकं सति भावे रुमे नुरागो भजाश्रय हे
मानिन्यः माने त्यक्ता मूर्नी भजनं कर्तव्यमिति का किला घोषयतीत्यर्थः ३ अनिलोति कमो ह कनिष्ठातो मरिमा बंधपथं कं
स्य वरिभागः करभः तद्ध दूरदृष्टे जेधेयस्यास्तत्त्वो धनं हेराधेगातिगमनं प्रति विलंबं मुं वशी प्रगच्छेति यावत् यतो लता निकुरे

भ्रातृ मणीयतरं तरुणीजनमनोहरं मधुरिपुरावं कुसुमशरासनशस्त्रवेदिनिपिकनिकरे भजभावं ३ ॥

अनिलतरल किस्तलमनिकरेगा करेण लतानिकुरं वं प्रेरणामिव करभो ह करोति गतिं प्रति मुं ववि

लैव ॥ ४ स्फुरितमनं गतरंगवशादि स्तुवितं हरिपरिभं ॥ पश्य मनोहरं हारविमलजलधारममुं कुरुं ॥ ५ ॥

वंलतासमूहः अनिलेन वा पुनातरलश्च वलः किस्तलयानिकरः पश्य स मूहस्त इपेगा करेण हस्तेन तव प्रेरणामिव यापनमिव करोति
अचेतनालतापि त्वोप्रायाति किं पुनरहं ५ स्फुरितमिति हेराधे त्वं अमुं वकुं भंस्तनद्वयं पश्य सखी सम्पग सम्पग वावतीति ॥ व
त्तेलत्पीनत्वा वकुं भसाम्य कीदृशं वकुं भं अनेगस्य कामस्य येत रगा विकारास्तद्वशादि स्फुरितं सकं पं अतएव स्तुवितः हरेः परि
रभ आलिंगनं येन न्योपि कलशो न द्योतं गेः प्रेयमाणाः सकं पो भवति पुनः कीदृशं मनोहरो यो हारः स एव विमलानिर्मलं गजेत धारा
यस्मिन् ॥ ५ ॥

अधिगतमिति हेवंदिकोपनेत्यादौपेसंवोधनैहेराधेअरिवलसखीभिरपिसमस्तसखीभिरपितवेदवपुःशरीरंरतिररोसुरतमे
गामेसज्जसनुद्धाधिगतंजातेतवमनस्यभिमानोनास्तीत्यर्थः एवंसाक्षिराताप्राथितारसनात्तुइघोरिकासेवारयोडितुः
शब्दप्रधानदिदिनोवाघविशेषोयस्याक्रियायासरसंसात्कंदेयथास्यातपाःलज्जेनज्जारहितेयथास्यातथारभिसाररुक्षमि
त्यध्याहारः६॥स्मरतिहेराधेवैकराहस्तेनसखीमवलंब्यसलीलंसायिलालंबलगच्छकादेशेनकरास्मरशरवत्काम
वारावत्सुभगानिसेदराशानरवानियस्मिन्॥६॥गत्वाचवलपक्षरितैःकैकराशयैःहर्षिहृस्वैववोधयाहमागतोतिज्ञाप

अधिगतमाविलसखीभिरिदंतववपुःपिरतिरासज्जं चण्डिरनितरसनावलिदिशिगममभिसारसरस
मलज्जं॥६॥स्मरशरसुभगनखेनसखीमवलंब्यकरासलीलं चलकल्पकशितैरधिवोधयहर्मिपि
निगादितशीलं॥७॥श्रीजयदेवभरितामधीकृतहारमुदासितवाम हरीविनिहितमनसामधितिष्ठतकंडत
रीमभिरामे॥८॥

येत्यर्थः अपिक्रियासमुच्चये कीदृशंहरिंनिजेआत्मनिगतिर्पस्यसानेजगतिःकामस्तस्मिन्धीलंसमाधिश्रितैकाग्र्यस्य
कामपरवशमित्यर्थः श्रीजयदेवेति श्रीजयदेवेनभारितांगीतहरोरुसविनिहितंआरोपितंमनश्चित्तंयैस्तेषांभक्तानांकंड
तरीअधिरामेसर्वदाधितिष्ठतुआश्रयतु कीदृशंभरितामधारीरुतःस्वगुरोर्हिनःकृतहारोमुक्ताहारोयेन पुनःकीदृशंउ
दासितास्वगुरोस्तिरस्कृतायामासुदरीयेन यद्यपिहारस्यगुणगणांक्कंदेशस्थित्याशोभाप्रदत्तंसेभुधातितथापितयोरगिनाम
वशोभाप्रदत्तंननुमुमुत्सुरां तांआपिताहरापखननुसयदा जयदेवभरितामंरुल्लसकथात्वरारापेतयाबाधिकामित्यर्थः८॥

इदानींसखीरुसुखस्नेहाधिक्यमाह समामिति हेराधेसप्रियःरुसःस्थितोनेअलस्तमःपुंजोंधकारसमूहोपास्मिनतस्मिनकुंजे ल
तागरेत्वंपश्यतिध्यानेनदृष्टापि किमियंपरुषंमधुरंवाक्यंदिष्यतिशतिभियांकपतेपुलकयतिअगानोत्यथोत् ध्यानेनैवत्वरांलिंग
नंपरिकल्पसरोमेधोभवतीत्यर्थः ध्यानेनत्वसुरतकेलिंपरिकल्पानंदतिमानंदोभवति सुरतसुखंपरिकल्पस्विद्यति पश्चात्केलि
रुत्वाउत्थापयंतुंभवतायात्वपि मत्पुरुषातिप्रसुस्थानं करोति ततोध्यानविषयेत्वामदृष्टामूछति कीदृशःप्रियाविंताकुलः विंता
पुक्तः इतीति किं हेसखिसाराधामांइति अनुकुलत्वादिस्तिष्यते दृष्टावश्यकथामनोहरीकथांवक्ष्यतिवदिष्यति उक्तावप्रत्यंगेअं

सामोमीत्यतिवक्ष्यतिप्रियकथाप्रत्यंगमालिंगितेःश्रीतिंयास्यतिरस्यतेसरिविसमागत्येतिस्वविंतयन् ॥
सखीपश्यतिवपतेपुलकयत्तानंदतिस्विद्यतिमत्पुरुषातिमूछतिस्थिरतमःपुंजेनिबुंजेप्रियः॥१॥
अत्रागनिंसीपदेजनेअवरापोस्तापिछगुच्छाकलीमूर्द्धिश्यामसरोजदामकुचयोक्तस्तरिकापात्रिकी॥
धूर्तानामभिसारसंभ्रमजुघांविघट्टि कुंजेसरिविधातैनीलनिबोलवारसुदृशांप्रत्यंगमालिंगति॥२॥

गंप्रतिआलिंगनेःश्रीतिंसेतोवैयास्यसीप्राप्स्यति समागम्यमितित्वारंस्यतेक्रीडिष्यतिशतिप्रश्ने समागम्येतिपूर्वार्द्धसर्वत्रयोज्यं॥१॥
गमनकालेयोग्येअंधकारवर्गायति अत्रागारति हेसरियधेध्वान्तसुदृशांवायिजानांअत्यंगप्रत्यवयवमालिंगति कीदृशंध्वान्तंअ
त्तोर्नत्रयोरंजनंकज्जलेनितपतविन्यस्यतअवरापोःकर्तापोःस्तापिछगुच्छाकलीतमालपुष्पस्तवकरांप्रपेक्षिनिदीपतकुच
पोत्तनयोःकस्तूरिकापत्रंमृगमंदपत्राकलीनितपतकीदृशीनांसुदृशांधूर्तानांपरंपंचकानां पुनःकीदृशीनांविघट्टकसर्वत्रानिबुं
जेलतागरेअभिसारसत्वरगमनायसत्वरहृत्पासीतासां कीदृशंध्वान्तंनीलनिबोलवारश्यामवसुवद्धारुसदृशमित्यर्थः नीलवस्त्र

अंधकारमेव वर्णापतिः कास्मीरेति हेराधे एतन्मि अमंधकारः तत्त्वमता सामभिसारिकाणां यत्वेमप्रीतिस्तदेव हेमस्वरोतस्पानि
कषापलतां घघरा पाघरातांतनोति विस्तारयति कीदृशतमि अमिसारिकानां स्त्रीणां मरिगंजरीभिः मरिगंजरीभिः अमिः
सर्वतः आवद्धाकृतारत्नायस्मिन् कीदृशी नामभिसारिकाणां काश्मीरे कुंकुमेतद्वहोरपीतं वपुर्पासां पुनः कीदृशं तमि अंतमा
लदलै नूतनपत्रं तद्वहो लतमं अतिश्यामं कांतार्थिनी तु यायाति संकेतं साभिसारिके त्पुभिसारिकलत्तरो अमिसारिकाणां प्रे
मप्रीतिं समयस्त्वमेव यदधतमं गमनमिति ३ हारावलीति अथानंतरं सखीराधो निजगाद पुनरप्युवाच किं भूता राधा नि

काश्मीरगौरवपुष्पामभिसारिकाणामावद्धे मभितो मरिगंजरीभिः एतन्मालदलनीलतमं तमि अं
तत्त्वमहमनिकषोपलतांतनोति ३ हारावलीतलकावनकां विदामं मंजीरकं करामरिगां घ्रातिदीपि
तस्य ४ कोनिकुंजनिलयस्पहरिं निरीत्य श्रीजावती मधसखी निजगादराधा ४ वरीरागः अडतालः
मंजुतारकुंजतलकेलिसदने प्रविशराधे माधवसमीपमिह विलसति रभसहसितवदने १ ॥ ॥

कुंजनिलयस्पलतां गुरुमेवानिलयं निभतगरं तत्पदारे हरिं निरीत्य दृष्ट्वा श्रीजावतीं सलज्जां अस्मिन्मया कांतीने छुराणि ववांसि नोक्ता
निसे प्रति तत्समं कथयामीति तन्ना कीदृशस्यानिलयस्पलतावलीतलस्पृशतां समध्यां मगाधुत्पाकं वनकां विदामः सुवर्णाकां वीर
सना पाघुत्पाकं पुरस्पादं भूषणस्य कंठरास्पये मगापले वधुत्पाकं वीरपितृस्य कासितस्य एतेन ध्याते पिदर्शनयोग्योक्ता वरीरागः
मंजुतरेति हेराधेरतिरभसेन सुरतोत्साहेन हसितं हास्यपुतं वदने अवेयस्यास्तस्ते बुद्धिः इहस्मिन् मंजुतरं मनोहरं निकुंजतलं कुं
जाभ्यंतरं दशाक्षरं विलसदने कीदृशं हतस्मिन् माधवसमीपे प्रविशराधे पश्चाद्विलसती जां कुं १ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

वनवेति हे कुंकुलशयोत्तरलये वलो हरो मुक्ताहारो यस्यास्तस्ते बुद्धिः राधे इह कीदृशं हे माधवसमीपं प्रविश विलसत कीदृशो इह न
वानि नूतनानि भवति यानि अशोकदलानि पाणिनेते वीरायनं तत्कृता शय्या हृदयशय्या तदेव तारामहाधनं यस्मिन् २ कुसु
मिति हे कुसुमवत्सुकुमारो देहायस्याः तत्सु बुद्धिः कीदृशो इह कुसुमवयेन पुष्पसमूहं न रथितं कृतं शुवि अनुपहृतं नायिकां तरेणा
नुपपुन्ये यद्वासे गेहं तं विलस ३ वलेति हे वलितं कृतं ललितं मनोहरं दृष्टीते यस्यास्तस्ते बुद्धिः कीदृशो इह वलो यो मलयपवनं स्निग्धं
पर्वतशालासुरभि एव नूतनीतिं शीतलं तस्मिन् ४ वितंति हे विरमिलितवदुःकालमन्यो न्यसेवदपोनि मोसले जघने यस्याः तत्स

नवभवदशोकदलशयनसारे प्रविशराधे माधवसमीपमिह विलसकुंकुलशतलहारे २ कुसुमवयरचित
शुविवासगरे प्रविशराधे माधवसमीपमिह विलसकुसुमसुकुमारदेहे ३ वलमलयपवनं वनसुरभिशीते ४
प्रविशराधे माधवसमीपमिह विलसवलिताललितगीति ४ विततवदुःवालेन वपुः वधने प्रविशराधे माधवस
मीपमिह विलस विरमिलितपीनजयने ५ मधुमुदितमधुपुलकलितरावे प्रविशराधे माधवसमीपमिह
विलसमदनभसरसभावे मधुरतरपिक निरुत्तिनंदमुखरे प्रविशराधे माधवसमीपमिह विलसदशनं हवि

बुद्धिः कीदृशो इह विततो विलसती शीतलं वलयः वलपुष्पासां नवपुलकां स्निग्धने निविशयनमित्युपहारः निविशयन इत्यर्थः ५
मद्विती हे मदनस्य कामस्य रभसं आविगातस्य रसभावं भोगाभावाभिप्रायो यस्यास्तस्ते बुद्धिः कीदृशो इह मधुनिपुष्परसे मिलि
तानि यानि मधुपुलकानि भ्रमरसमूहाः ते कलितकृता रावः शब्दा यस्मिन् ६ मधुरेति हे दशनं रुचिरे दीप्तिरेव रुचिरे शिघरे मा
शिक्वा विशो यस्यास्तस्ते बुद्धिः कीदृशो इह मधुना पुष्परसेन तरलः वक्त्रपिक निरुत्तिनंदमुखरे भ्रमरसमूहस्तत्पनिनेन मुखरे शब्दा

चित् पयसि मयि भावे माणि वशिखरं विदुः ७

विहितेति हेमुरारकस्मत्वंनयदेवकाधिराजेमंगलशतानिकुरु कीदृशजयदेवकाधिराजेविहितरुतःपद्मावपाःस्वस्त्रियःसुखस
माजःसमूहायस्मिन् सुखसमाजइतिपाठेसुखसमाजसाध्व्येनतस्मिन् एतेनस्वनाधिकामेवप्रमातिशयोक्तिःनव
न्यस्या पुनःकीदृशभातितावगुणान्वदति कवित्वविशराधेमाधवसमीपमिहभातितातिपाठः ८ त्वामिति हेमुरारक
रुस्मत्तवसुधयाःमतेनसेवाधंगहनविवाधरपातुमिच्छति कीदृशयंकसायतश्चितेनमनसात्वावीरवहनअतिश्रान्तःप
तःकंदर्प्योभशतापितः अन्योपिभारवाहास्यतापितश्चजलानिपातुमिच्छति तद्वदित्यर्थः ततस्मादस्पृक्षस्मस्योक्तं

विहितपद्मावतीसुखसमाजे प्रविशराधेमाधवसमीपमिहभातिताजयदेवकाधिराजिराजे ८ त्वामितेनवि
रवहनयमातिश्रान्तोभशतापितःकंदर्प्यरावपातुमिच्छतिसुधासंवाधाविवाधरी अस्यांकंदर्प्यकुरु
तरामिहभूतेपलत्नीलवतीतेरासवोपसावितपरांभोजेकुतःसंभ्रमः १ साससाध्वसमानरंगाविदे
लोललोचना सिजानामंजुमंजीरंमविशेशनिवेशने २

क्रोडंत्तरांमूर्त्तमाधेयलंकुरुभूष्य तत्समीपंगंतुविभेमीत्यतःआह पुरुषस्तेममोभयंकुतः कीदृशोदहदासइवसेवक
इवास्थिते पुनःकीदृशभूतेपःकरात्तदोपःसएवलत्मीःसंपत्प्रव्यतेननवकीतेननकीतेरासोतिभीतोभयतीतिभावः अ
तएवोपसाधितपरांभोजेवरराकमलेयेन १ साससाध्वसेति साराधानिवेशनंलतागहप्रविवेशसखीवचनात् की
दृशीराधाससाधुसंगतिविदग्धःकृषःकथमयारंजनीयशितमभयसानंदंसहस्यवरातिनैकघातगोविंदकसेलोललोचना
चंचलेनयनासलज्जत्वात् पुनःकीदृशीमनोहरशायुर्भूमेजीरंनूपुरं सिजानागमनवशात्तशयंकुर्वती कवित्वसाध्व
ससानेदगाविदेतिपाठस्तदाससाध्वतःपूर्वपराधात् सानंदोराधायाआगमनात् १ ॥

राधेति वारीरागः साराधाएवंभूतंहरिंदर्शसप्तपद्मांस्वरीरागरिविशेषरागानि कीदृशराधावदनाविलोकनेनविकसितः प्र
काशितः विविधानानाप्रकारःविकाविभंगः कुराद्वादिचुचनायेनपुनःकीदृशजलानिधिमिवसमुद्रमिवास्थितं कीदृशंजलं
निधिविधुमंडलदर्शनेनवंदमेदलालोकनेनतेलिताःचंचलाःरुतास्तुंगामहांतस्तर्ंगाकल्लोलायस्यापुनःकीदृशेकरसं
एकस्यांराधायामयुरसःप्रीतियस्यपुनः कीदृशोविरेवहकालंअभिलषितहमार्थितःविलासःकोलियेनतं पुनःकीदृशंगुरुर्य
स्यातिशयितस्यहस्यवशंवदमधीनवदनंमुखेयस्यसानंदमुरवमित्यर्थः पुनःकीदृशंअलंगस्यकामस्यनिवासेस्थानभूतंके

वारीरागः नूपकतालः राधावदनाविलोकनापेकमितिविविधाधिकारविभंगं जलानिधिमिवविधुमंडलदर्श
नतरलिततुंगतरंगं १ हरिमेकरसंक्षिरमभिलषितविलासं सारदर्शंगुरुर्यवशंवदवदनमनेगमनेगाविकाशं
ध्रुवपदं हारममलतरतारमुरसिदधतंपरिलेखविप्रेरं स्फुरतरफेनकंदवकरंवितामिवयमुनाजलपूरं २ एषा
मलमृदलकलेवरमंडलमधिगतगौरडकुलं नीलनलिनमिवपीतपरागपटलभरवलायितमूलं ३ ॥

र्यकोदिलावरापमित्यर्थः २ हारमिति पुनःकीदृशंविदूरमातिशयेनपरिभ्यालिंगपउरसिहासंमुक्ताहारंदधतंपारयंतं कीदृशीहारंअ
मलतरंअतिशयेननिर्मलस्तारःस्वरूपयस्य पुनःकीदृशंपमुनाजलपूरमिवयमुनाप्रवाहमिवास्थितंकीदृशंपमुनाजलपूरंस्फुर
तरमातिशयेनयत्तंफेनकंदवक्त्रेनसमूहस्तेनकंठेवितांविश्रितं २ श्यामलमिति पुनःकीदृशंश्याममलंरुस्ममृदलंमनोहरंके
लेवरमंडलेशरीरावयवोहस्तारियस्य अधिगतंपरिधतंगौरडकुलेपीतोवरयेन पुनःकीदृशंनीलनलिनमिवनीलोत्पलमिवस्थि
तं कीदृशंनीलनलिनपीतपरागागोरीरुस्ममुरालापरलभःसमूहातिशयस्तेनवलयितंवेदितंमूलयस्य ३ ॥ श्रीरामकृष्ण

तरलेति पुनः कीदृशं तरलस्य चंचलस्य कृत्स्नस्य चलेन मनोहरं यद्वदनं मुखं तेन जनितं तत्पादितोरागः श्रीतिर्येन राधायाः पुनः कीदृशं शरीरं शरीरकोलेतस्यामि वचनाशयमिव स्थितिः कीदृशं तगागं स्फुरस्य विकसितस्य कमलस्यादरे मध्ये खलितं कीदृशं तं रंजनं युगं यस्मिन् शरीरं रंजनीयं प्रमेखे न तत्तु वराकुन रंशं न शकुने रात्र्यादिमहं च ४ वदनेति पुनः कथं भूतं वदनं कमलस्य पारशीलनाय प्रकाशनाय मिलिते यस्य समस्य स दृशो कुलताभ्यां शोभायस्य पुनः कीदृशं स्मितं हृत्वा ईष्यतां सदा स्मिता विराधवसमुल्लसितो राधाधरपानोत्केटपाईषत्केपितो धरपद्मवस्त्रनक्तो राधाधारति लोभः सुरतच्छायेन ५ शशीति राशिकिराणं नवं ६

तरलस्य चंचलस्य कृत्स्नस्य चलेन मनोहरं यद्वदनं जनितं तत्पादितोरागं स्फुरकमलोरदरे खलनं रंजनं युगमिव शरीरं दितं ४ वदनं कमलपारशीलनं मिलितमिहिरसमकुलशोभं स्मितं हृत्वा विराधवसमुल्लसितो राधाधरपद्मवक्त्ररति लोभे ५ शशिकिराण्युरितोदरजलधरसुंदरसकुसुमकेशं तिमोदितविधुमंडलमजयजातिलकनिवेशं ६ विपुलपुलकभरंदतुरितरतिकेलिकलाभिरधीरं मरीगाराकिराणसमूहं समुज्ज्वलभूषणसुभगशरीरं ७

रीत्याधुरितं व्याससुरं मध्यं यस्मिन् जलधरस्य तद्वत्तुंदराः सकुसुमाः सपुष्पाः केशा यस्मिन् पुष्पाणां चंद्रीत्यासां म्यातीमिरं धकारे उदितं विधुमंडलं चंदं विवंतं दन्मलयजातिलकनिवेशं श्रृंगनलिकारवनापिशोषीयस्य तिलकस्य वर्तलत्वाच्चंद्रसाम्यं ६ विपुलेति विपुलो बहुलो यः पुलकभरः रोमोवातिशयस्तेन सूरितं व्यासं निम्नोन्नतमित्यर्थः रतिकेलिकलाभिश्च वनालिंगनादिविशेषचातुराभिरधीरं चंचले मरीगाराणां रत्नसमूहानां किराणसमूहं समुज्ज्वलानि दीप्यमानानि भूषणानि तेः सुभगशरीरस्य ७

श्रीजयदेवोति श्रीजयदेवभगवति विभवे वा विभवे द्विगुणीकृते भूषणभारोत्तं लंकारसमूहोपेन तं जयदेवस्य स्वती स्वयमेवोपमेयित्वा ध्वलं लंकारवती भगवद्गुणोत्तुवर्गानीये सुतरामलेकतोति भाषः एवं भूतं हरिं रुक्मं सुविरोधेन धाय प्रतापेति तिभक्ता अत्युक्तिः कीदृशं हरिस्तु सुकृतोदयेन प्राप्यते सगताविति धातुः एवं भूतं स्पर्कस्य दर्शनाद्वाधायास्तारानीं किं जातमितिकविराहः अतिरुमेति तदानीं प्रियतमसमालोकसमये रुक्मावलोकनकाले ततोर्नययोः स्वेदानुप्रसर इव धर्मजलप्रवाहसदृशः राधायाह

श्रीजयदेवभगवति विभवे द्विगुणीकृतं भूषणभारं प्रणामत हरि विनिधाय हरिं सुविरोधेन सुकृतोदयभारं ८ अतिरुम्यापीगं श्रवणापथ्यं यत गमनं प्रयासेनैवात्तोत्तरलतरतारपातितयोः तरानीं राधायाः प्रियतमालोकसमये पपातस्वेदोदुप्रसर इव हृषीकेशुनिकरः ९ ॥ श्रीरुक्मिणीयति सुतराम् ॥

श्रीशुनिकरः सात्विकभावेन नेत्रां वृष्टिः पपात तत्रोत्प्रेक्षति अर्पणं नेत्रं प्रातं अतिरुम्यश्रवणापथ्यस्य कर्ता मार्गस्य पथं यत गमनं परि सरगमने तेन यः प्रयासस्तत्रैवात्तोर्नययोः स्वेदानुप्रसरो भूतः कीदृशो रत्नोः तरलतरतारं चंचलाक्षि कुनीमिकं यथास्यामि तथापति तयोः रुक्मप्रतिगतयोः अन्यस्यापि गमनेन शोभनवति तेन वपताति तद्वत् ९ ॥ श्रीगोपालनाथ सर्वजनपालकापनमः ॥

नजन्त्या इति । मगदशो मगास्पा राधाया जज्ञापि दुःस्वामत इव गते वा कीदृशपराधाया अर्वाहिते सावधाने आनीपरिजने सखीसे
वकवो गोहाद हि पाते सति लज्जा तं शय्या पर्येत न जन्त्याः प्रा मुवत्वाः कीदृशो परिजने कता कपटेन करणीदिकं यन्तं तेन विहितं स्मि
तं हास्यं येन पुनः कीदृशः प्रिया रस्य कस्मभ्यं पश्यत्वा कीदृशं प्रिया स्पृश्य सर्वसं कामवाणाधीनं आकृतं सुरताभि प्रा
पस्तेन सुभां मनोहरं कामविकारहावभावादि मनोहरमित्यर्थः । पुनः कीदृशः सन्त ज्ञायान ज्ञासहितायाः तस्याश्चेष्टा
ष्ठाववर्नमंतरोणाष्टावर्हिमनात् सखीनां सावधानत्वं सखाः सव्योगता इति मया कथमब्रूयात् व्यभिचल ज्ञापि गते

भक्तं त्यास्त त्यांत कृतक परकें इति पिहित स्मितं याते गोहाद हिरवाहिताली परिजने ॥ प्रियास्पृश्यं साः
स्मरं शरवसमाकुतसु भगं सत्तेजापालं जापि व्यपगममदतिदूरं गदशः ॥ २ ॥ जसु श्रीविन्यस्तेर्महि
तइवमंशरकुसुमैः स्वयंसिंदूरादिपतामुदामुदितइव ॥ भुजापौगात्रीग्रहककुबलयापीडकरिणाः
प्रकीर्णासृग्विंदुर्जयति भुजदंगे मुराजितः ॥ ३ ॥ ॥ इति श्रीगीतगोविंदसामं दगोविंदो नाम अष्टादशः सर्गः ॥

तिभावः २ तथेति मुराजितः कस्मस्य भुजदं गकारो वाहृर्जयति सर्वोत्कर्षावर्ततां दंश देन आजातु वाहृत्येयोति ॥ कीदृशी भुज
जदंशः प्रकीर्ता सर्वत्र नम्रा असृग्निं देवाक्ता विदोयस्मिन् अतएव द्विपरा मुरा कुवन् या पीड संशाम संतोषे रात्वं यं सिद्धे रा मुद्रिते
वचिभित्त इव द्विपश्चतसि दुरा मुद्रितस्त हि मरीयो वाहृरपि सिद्धा मुद्रितो भवतु पुनः कीदृश इव जघ्नश्रियान यत्नरम्पा विन्येस्तो र्वाति नै
मंदार कुसुमैः पारिजात पुष्पैः मरिचैः सुवर्णैः तैः इव जघ्न यिनः श्रेयो परिवाहृत विना कीदृशस्य मुराजितः पुनः पीडस्य वाहृरदंशस्य कीद
पाहतः कुवन् या पीडनामा करीहस्तो येन ३ सानंदो राधा समागमना सो र्येति तेषकः ॥ ॥ इति गीत गोविंद टीका यो एकदशः सर्गः

गतवती। अथ हरिः कृष्णः प्रियां कृष्णभ्रातृधौ सारसममनसं सरोरनुरागतं तत्सदितं मनो यस्य स्नाहृष्टो वाचवत्पनारामिति शेषः। क
स्मिन्तानि सखीर्यदसखीसमूहे गतवती सति अत्र याते सति कीदृशीं राधां मे दौरव्यापन्नपाभरो ज्ञाभरत्ने नानिर्भति शशितो यः स्मर
त्तत्परवशस्तदा यतो यश्च तौभिप्रायस्तेन स्पर्शितं प्ररुद्धं पस्मितं तेन स्थापितं व्यातावधुतं यस्यास्ता अथ वामदः पूर इति स्मरविशेष
रा। पुनः कीदृशीं मुहुः पुनः पुनः न वपुस्त्रयप्रसरशयनेन पल्लवपुष्पमयशयने विहितं सती निहितनयनां शय्यालोकनेन सु
रते छाधन्यते। अस्मिन्सर्गस्वाधीनमर्तुकानां पिकावर्षाप्रते। यस्परान्तिगणारुहः पतिः पार्श्वं न मुनमुवाति। विचित्रविभ्रमास

गतवति सस्वीवंदे मे द्रव्याभरणैर्भस्मरशारवशाकृतानि पीतस्मितस्तनपिताधरां सरसमनसं दृष्ट्वा राधां
मुहुर्न वपःप्लवप्रसरशयने विद्विषात्तो मुवाच हरिः प्रियां १ विभासरागः एकतालीतालः किसलयपश्य
नतलेकुङ्कामिनि वरानानलिनि विनिवेशं तवप्लववैरेपराभवमिदमनुहरतु सुवेशं २ हारामधुना रा
यामन्नुगतमनुसरराधिकं ध्रुवपदं ॥

क्रमात्सात्वात्वाधीनमर्हति किंलपेति विभासरागः रागलक्षणां स्वदेहसंमानितपुष्पवापः प्रियाधरत्वादुत्पातितमः प
र्यकमध्यास्यकतापवोशभासोविपूर्वः किलहमगौरः हेराधिकराधेः शुभान्तरामनुगतमधीनं नारायणमामलुसरागुगच्छ अ
नुसरामाप्रकारमाह हकामिनि कामुकित्वं किंशलयैः रवितशयनैशम्यातले उपरिभागे वरानालेनानिवेशोपादपध्यापितोक्तु
इहं किंलपशयनैतवपादपवृक्षवैशित्त्यात्माभवंतिरस्कारे अनुभवतु मामोतुतवपादपवृक्षवैशित्त्यात्माभवंतिरस्कारे अनुभवतु
रादयते कीदृशमिदं सुवेशमपि अरवनादिनारलंकृतमपि १॥ श्रीरामजयं रामश्रीरामजयं रामश्रीरामजयं रामश्रीरामजयं रामश्रीरामजयं

करोति हेराधेरहंकरकमलेनतेचराणापादेकरोमिसंवाहयामि धातुनामनेकार्थत्वात्पतस्तेविदूरमांगमितासिमयाआनीतासि । इर
गतस्यचराणसंवाहनमुचितं त्वंशयनोपरिततोन्मुरमुपकुरु कमिवअनुगतिश्रुतवानुसरोश्रुमा मिवयथाश्रुलिङ्गनादि
नामामुपकरोषितधानुपुरमपि शय्यातलेमल्लकु वितिभावः । वदनेति त्वमनुकूलं वचनं वाक्यं अमृतमितरवयवद कीदृशव
दनमेवमुधानिधिश्च ६ स्तस्मादुल्लेखितं इत्यनेनुरासिवसुसिधर्मानैदुकलेपद्वयं विरहमिवविद्योगमिवापनयनामिस्फोर
यामियतः पयोधरोधकस्तनाधरकधिरहपतोस्तनास्तप्यप्रतिबंधकः ३ प्रियोति त्वमदरासिममवतासिकुचकलसंवि

करकमलेनकरोमिचराणामहमांगमितासिविदूरं । इरामपिकुरुशयनोपरिमा मिवनूपुरमनुगति
श्रुः ३ वदनमुधानिधिगालितममतमिवरचयवचनमनुकूलं । विरहमिवापनयामिपयोधरोधकमु
रसिदुकूलं ४ प्रियपरिभाराभसवालितमिव पुलाकितमतिदुरवापं । मरुसिकुचकलशोविनिवेशयना
शयमनसिजतापं ५ अधरमुधारसमुपनयमामिनिजीवयनिजामिवदासे । त्वयिविनिहितमनसेविरहान
लदग्धवपुषमावतासे ५

निवेशयस्थापयैतिनमनासिजतापंकामवीणांशोषयखंडय कीदृशं परिभरायममालिङ्गनायमभसुनोत्साहनवालितमि
वसंमुखमिव पुनः कीदृशं पुलाकितं संजातरोमावं पुनः कीदृशं अतिदुःखनाथाप्यतइतिदुरवापं । सजलकुंभतोपपातापशति
युज्यतएव ४ अधरोति हेभायिनिकामकलाकुशलेत्वमधरमुधारसुआद्यामतसमुपनयदइति अनेनदासमेवकंमा
मतमिवजीवय कीदृशं त्वयिविनिहितमनसंदत्तमनसे पुनः कीदृशं विरहानलेन विद्योगाग्निनादग्धवपुःशरीरयस्य
अतएवअधिलासनिश्चलं मतस्तुनिश्चलाभ
वाति ५

शशीति हेराशिमुखिचंद्रवदनेत्वमगिरसनागुरांकांचीदाममुखयशस्वकारयकीदृशंअनुगुराः सदृशः कंठनिनारोयस्यकं
दगीतिनादसदृशमित्यर्थः । त्वमसुश्रुतियुगलेक्षार्णयुग्मविराजविरहोत्पायो रवसादः खेदस्तशमयनाशय । खेदकारणमाह
कीदृशपिकुरुतेः कोकिलशब्दविकलेदुःखितं ६ मामिति हेराधेतवेदनयनेनेत्रमधुनामा । मबलोकिर्तुं दुष्टं लज्जि
तमिवमीलातिविधत्ते कीदृशं मामातिविफलहृषातिनिष्फलकोपेनाविफलीकृतदुःखितं नयनविशेषावाविकलीक

शशिमुखिमुखयमगिरसनागुरामनुगुराकंठनिनादं । ममश्रुतियुगलेपिकरवविकलेशमयवि
रादवसादं ६ मामातिविफलहृषाविकलीकृतमबलोकिरुतमधुनेदं । मीलातिलाज्जितनिवनयनंतय
विरमविस्तरतिरवदे ७ श्रीजयदेवकवेरिदमनुपदनिगदितमधुरिपुमोदं । जनयतुरसिकजनेषु
मनोरमरतिरसभावविनोदं ८

तंबराणांतरंप्रापितं । अतएवानिःफलरोधादिरमाविरक्रामव । रतिखेदंकीदृशेनोपिस्तज्यज ७ श्रीजयदेवेति श्रीजयदेवभ
षातंइदंगीतरसिकजनेषुश्रुंगारितोकेषुमनोरमेमनः प्रीतिकारंरतिसंभोगः रसः श्रंगारः रसः भावः संचारिणाः सात्विका
दयस्तवाविनोदकोतुकंजनयतुइत्यादयनु । कीदृशमिदंअनुपदपदेपदेनिगदितउक्तः मधुरिपोर्माहोवाचअगीति ८ ॥

लितमित्याश्चर्यमित्यर्थः॥४॥

त्वामप्राप्येति हरिकृष्णो बोधयमानपातकीदृशो हरिः राधायास्तनवकोमलात्वापतितत्वादिनागुरोनकोरकाविवर्तयोनुपरिच
लेतीत्येवमेतदप्यस्य किंकवावामां कुले हृदयवामदेशलङ्घनं विलिख्य दूरीकृत्य कीदृशपाराधाया इत्यंशति पूर्वकथाभिरन्यमनुसः
कथास्तवित्तापा इत्यर्थः कथामेवाह हंसुं हरितीरोदतीरोदरीतीरसमुदतीरमध्यमगानीपतिमहादेवः त्वामप्राप्य कालकुरे विष
मपिवत् इत्यंशं केतकं यामि यतोमहोत्तानरहितः कीदृशी त्वामयिमन्निमित्तनिमित्तसममी स्वयंवरपामदेकपतिकामि
त्यर्थः इत्यं पूर्वकथाश्चनेन गरीपतिवैवितवानाभातु विषमपिवदिति गोप्या अपित्वरधिकगुरोतिभावः ॥ ५ ॥ व्यालोल इति

त्वामप्राप्यमपि स्वयंवरपरांतीरोदतीरोदरीशं केतुं दुरिकात्कुरमपिवत् मूढो मगनीपतिः इत्यं पूर्वक
थाभिरन्यमनुसो विलिख्य वामां कुले राधायाः स्तनकोरकोपरिचलनेत्रो हरिः पातुवः ॥ ५ ॥ व्यालोलः के
शपाशस्तरलितमलकैः स्विदलोलकपालोस्पष्टादृष्टाधरश्रीः कुचकलशज्जहारिताहारयष्टिः कंठी
कां विदुतांशास्तनयं जघनपदे पाणिना दधयः पश्यंत्यात्मस्वरूपं तदपि विलुलितस्वधरेयधुनोति ॥ ६ ॥

इयं राधातदपितथापि धुनोति श्रीरायति अर्थः कृष्णं कीदृशी राधा पाणिना हस्तेन स्तनजघनयोः परमाभोगं सघः आच्छाद्यात्मरू
पं पश्यती ॥ पुनः कीदृशी विलुलितां स्नानोत्सृज्य धारयतीति आत्मरूपमेवाह केशपाशो व्यालोलः रत्नस्तनानि नितो रभूत अ
लकैश्चर्याकुंते स्तरलितं कपालोस्विदेन धर्मजलेन लोलो व्यासो दृष्टाधरश्रीः खरिता धारतस्तीः स्फुराव्यक्ता कुचकलेशनु
वास्तनघरदृष्टाहारयष्टिः मुक्ताकलापः हारितादूरीकृता कंठी रासना कां विदुतांशां स्वदिशंगता वलिता यद्यपीति सर्वत्रयो
जनीये ॥ ६ ॥

ईषरिति धन्यो धनः कुं गीदृशो हरिणानयनायाश्चाननं मुखं धरति कीदृशपाः कुं गीदृशः त्वासेन कामजः नितेनोन्नद्धो किं वि
चलितोपयोधरोस्तनोतयोरुपरिघंगात् आलिंगनात्पः हर्षोत्कषो हर्षाधिक्येन विमुक्तायक्ता सा लसात एव निः सहा का
यात्तमातनुयस्यः सा रथवात्पलोपयं वमी ॥ परिघंगं कृत्वा आलिंग्य धन्यो धरं विवृतीति भावः ॥ कीदृशमाननं ईषन्मीलि
तदक्षिमुकलितनयने मुग्धं स्तुदहसितं हास्यं यस्मिन् पुनः कीदृशं सीत्कारधारावशात् कामविकारपरंपरावशादव्यक्तं आ

ईषन्मीलितदक्षिमुग्धहसितं शीत्कारधारावशादव्यक्ताकुलकेलिकाकुविकसदंतां शुधोताधरं ॥
त्वासेन नृपयोधरोपरिपरिघंगात् कुं गीदृशो हर्षोत्कषे विमुक्तनिः सहातनोर्ध्वो धयत्माननं ॥
अथ सहासुमीते सुरतांते नितोतद्विन्तो गी ॥ राधाजगात्सादरमिदमानं देन गोविंद ॥ ८ ॥

कुलायाः केलिस्तस्यायाकाकुः शोकभीत्यादिभिर्ध्वनिविशेषः तेन विकसंतं प्रकरीभवतोपेदंतां शवस्ते धौतः तालितो रध
रोयस्मिन् ॥ ७ ॥ अथेति ॥ अथानंतरं राधासुरतांते आनंदेन गोविंदं कृष्णं देवस्य मारांसादं जगात् कीदृशी सहा ईष
दास्यमुक्ता कीदृशं गोविंदं संतुष्टे ॥ पुनः कीदृशी नितोतमतिशयेन विन्तैव दयुक्तं अंगं यस्याः सा ॥ ८ ॥ ॥ ॥

तरेवाह कुर्विति अत्र स्वाधीनभर्तृकावर्गानीया रामकलीरागः रागलत्तरांतु स्वराभिभास्यरमूषणावनीलानिबोलेवं
पुष्पावहंती कांतेपदापांतमधिष्ठितेपिमानोन्नतारामकलीप्राणीतेति हृदयानंदनेरचितहृषकेयडनंदनेकस्मेकीडतिस
तिराधावनिजगादेत्तवती किमिजगादेत्यत आह हृदयनंदनकस्मत्त्वममावास्मिन्पयोधरेस्तनेकरास्वहस्तेनमगम
दंपचकं कस्तूरिकापत्रावलीकुरु कीदृशेनवेदवधिशिरकोरातिशीतलेन कीदृशेपयोधरे मनोभवस्फकामस्यमंगलापक

रामकलीरागः रूपकतालः कुरुयडनंदनचंदनशिशिरतरेगाकोरापयोधरे मगमदपचक
मयमनोभवमंगलकलशसहोदरे १ निजगादसायडनंदनेकीडतिहृदयानंदने ध्रुवपदं ॥
अलिकुलगंजनमंजनकरातिनायकसापकमोचने त्वदधरचुवनलंसितकज्जलमुज्ज्वलपत्रि

लशः पूर्णाकुंभतस्पसहोदरेतुल्योमंगलीहिरापमितिवा अलीति हेप्रियकस्मत्केलोचनेमदीयेनेकेवदधरचुवनेनत्वदधरक
तचुवनेनलंवितंगलितमधस्सत्तंकज्जलमुज्ज्वलपुनरुदीपय कीदृशंकज्जलं अलिकुलस्यध्रुवमरसेघस्यगंजनमभिभवेसं
जनयतीतिसंजनकंविधायकं कीदृशेलोचनेरातिनायकस्फकामस्यसापकान्मोचयति एतत्परायाकामावाराण्मुच्यतीत्य
र्थः २

सरसघनेजघनेममशंवरदारावाराकंदरे मसिरसनावसनाभरणाभिभूमाशयवासयसुंदरे
॥ ७ ॥ श्रीजयेदेववसिजयेदेहृदयंसदयंकुरुमंडने हरिचरास्मरणामतानिर्मितकालिकलुष
ज्वरवंदने ८ रवयकुवयोः पत्रैर्वित्रैकुरुष्वकपोलयोर्धरयजघनेकोचीमुंचस्वजाकवीमरे
कलयवलयश्रेणीपारोपदेमतिनूपु रावितिनिगदितः प्रीतः पीतावरोपितथाकरोत् ॥ ९ ॥

धूमरवयंरचयंतमुपरिरुचिरं सुचिरंममनमुखे जितकमलेविमलेपरिकर्मजनर्मजनकमल
कंमुखे ३ नयनकुरंगतरंगविकाशानि रासकरेश्रुतिमंडले मनसिजपाशविलासधरेभुभ
वेशनिवेशयकुंडले ४ मृगमदरसबलितं ललितं कुरुतिलकमलकरजनीकरे विहितकले
कमलकमलाननविश्रमितश्रमश्रीकरे ५ ममरुचिरविकुरेकुतमानदमानसजध्वजचामरे
रतिगालितललितकुसुमानिशिखंडिशिखंडकप्रमरे ६

गीतगोविंद०

१२२

५०

यज्ञांधर्वेति सतजयदेवपंडितकवेः गंधर्वकलासुकौशलपदत्वैप्रावीरापमित्यर्थः अस्तीत्यध्याहारः यदैस्मवंविस्मोरिदमनु
ध्यानं अनुत्तरां धीं तनमस्ति यत्तद्गारस्पयोविवेकसंभोगविप्रलभादिरूपेण यदि विवेकं तस्य तत्त्वमर्थरानंतस्परचनाकृति
रस्ति इति यत्काव्येषु काविकर्मसु सुलीलापितं विलसितमस्ति जयदेवपंडितकवेः तत्सर्वं श्रीगीतगोविंदतः गीतगोविंदं
यात्सु धियः पंडिताः सानंदं प्राप्नुयुताः संतः परिशोधयेत्तु विवेके न विचारयेत्तु मुदं कुर्वन्वित्यर्थः कीदृशस्य जयदेवपं
डितकवेः कस्मै हतौ एकतानस्तत्परः आत्मानो यस्य श्रीशब्दस्तु ग्रंथांतमेव नार्थः ३ श्रीभोजेवादि भोजदेवः पितारा

यज्ञांधर्वकलासुकौशलमनुध्यानं च यदैस्मवं यद्गारविवेकतत्परचनाकाव्येषु लीलापितं त
सर्वजयदेवपंडितकवेः कस्मै कतानात्मनः सानंदं परिशोधयेत्तु सुधियः श्रीगीतगोविंदतः २ श्रीभो
जदेवप्रभवस्य रामादेवीसुतश्रीजयदेवकस्य पाराशरादिप्रियवर्गाकंदे श्रीगीतगोविंदकवित्वमस्तु
॥ ४ ॥ इति श्रीगीतगोविंदसुप्रीतपीतांबरोनाम द्वादशः सर्गः ॥ २ ॥

मादेवीमातापाराशरादिप्रिया श्रीकृष्णमागमात् आनंदयुक्तः पीतांबरः कस्मै यवेति लक्ष्मीदासतनूजेन
भीष्मदासेन धीमता कारिता गीतगोविंदरीकं यं सुखदास्तु १ भीष्मदासानि युक्तेन कस्मै यच्च स विना नारायणेन विदु
षा गीतगोविंददिप्यरां २ दिप्यरोक्तेन दायकं स्वर्गानित्यस्यात्मादतः न कर्तव्यो ममानेपो गंतुर्हि स्वर्गलितं मम ३ ॥
इति श्रीगीतगोविंदरीकायां भीष्मदासकारितायां नारायणपंडितकृताया पद्योक्तानां काव्याद्वादशः सर्गः ॥ ॥ संवत् १८७१ ॥

५०

१। गीतगोविंदसुभाषः॥